

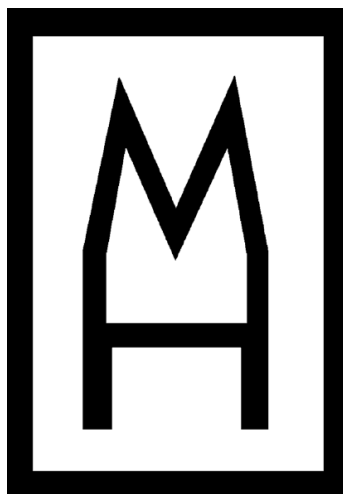
MH

Marginalia
Historica

2_2014

Univerzita Karlova v Praze
Pedagogická fakulta
Katedra dějin a didaktiky dějepisu

Marginalia Historica

Časopis pro dějiny vzdělanosti a kultury

Univerzita Karlova v Praze
Pedagogická fakulta
Katedra dějin a didaktiky dějepisu

2_2014

Marginalia Historica

Ročník 5, číslo 2/2014

Odborný recenzovaný časopis, který se věnuje široce pojímaným dějinám vzdělanosti (včetně školství i osvěty) a komplementárně chápané kultury. Původní vědecké studie, materiálové příspěvky, recenze a zprávy se zaměřují na problematiku českých zemí nahlíženou v středoevropském a evropském kontextu. Vychází dvakrát ročně. Redakční uzávěrka 31. března a 30. září. Časopis je zařazen na Seznam recenzovaných neimpaktovaných periodik vydávaných v ČR. Webová stránka: <http://kdddweb.pdf.cuni.cz>.

Peer-reviewed academical journal focused on widely defined history of education (including schooling and adult education) as complementary to culture history. It presents original research, materials, review articles and reports reflecting Czech lands in Central European and wider European context. The journal is issued twice a year and deadlines for accepting papers are 31st March and 30th September. The academical journal is included in the List of peer-reviewed non-impacted journals published in the Czech Republic. Web page: <http://kdddweb.pdf.cuni.cz>.

Vydává/Published by

Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta, Katedra dějin a didaktiky dějepisu, Magdalény Rettigové 4, 116 39 Praha 1

Mezinárodní redakční rada/International Editorial Board

Christoph Boyer (Salzburg), Lukáš Fasora (Brno), Kateřina Charvátová (Praha), Jiří Knapík (Opava), Tomáš Knoz (Brno), Jiří Křesťan (Praha), Robert Luft (Mnichov), Elena Mannová (Bratislava), Antoine Marès (Paříž), Robert Novotný (Praha), Tomáš Pavlíček (Praha), Stanisław Pijaj (Krakov), Jiří Pokorný (Praha), Jan Šindelář (Praha), Martina Šmejkalová (Praha), Vít Vlnas (Praha), Ewa Wólkiewicz (Varšava)

Předsedkyně redakční rady/Editor-in-chief

Ivana Čornejová

Zástupce předsedkyně redakční rady/Deputy Editor-in-chief

Jiří Hnilica

Výkonná redakce/Executive editors

Jitka Bílková (vedoucí redaktorka), Vojtěch Čurda, Milan Ducháček, Václav Nájemník

Jazyková korektura/Copyeditor

Jana Chadimová a Gabriela Křestanová

Anglické překlady/English translation by

Barbora Jiřincová

Korespondenci (příspěvky) adresujte prosím k rukám vedoucí redaktorky na adresu vydavatele či na elektronickou adresu marginalia@seznam.cz. Jednotlivé příspěvky jsou recenzovány anonymně ve spolupráci redakční rady s okruhem odborníků.

Vychází v rámci Specifického vysokoškolského výzkumu – studentského vědeckého projektu č. 260–109 (Proměny výuky a vzdělávání v období globalizace), hlavní řešitel prof. PhDr. Jiří Pokorný, CSc.

ISSN: 1804-5367

Evidenční číslo MK ČR: E 19664

Obsah

PŘEDMLUVA

O knihovnách... (Jiří Pokorný).....	7
--	---

STUDIE

Petra ČÁSLAVOVÁ Knihovny v podzemí. O knižní kultuře v nesvobodě.....	13
--	----

Milan DUCHÁČEK „ <i>Stvořry v provincií.</i> “ Václav Chaloupecký a Jan Emler při přejímání hornouherských knihoven do správy ČSR	45
---	----

Jiří HNILICA Knihovna Francouzského institutu v Praze v průběhu 20. století	65
--	----

Claire MADL Co se četlo v Klementinu v devadesátých letech 18. století?	91
--	----

Lucie RYCHNOVÁ Spisy o architektuře, umění, zahradách a dobrém životě v knihovně Františka Josefa Šlika	107
---	-----

Miloš SLÁDEK „ <i>Ve všech těchto případech nikomu neoznámil, kam jde</i> “, aneb Nezpracované osobní fondy knihovníků v Literárním archivu Památníku národního písemnictví	143
--	-----

RECENZE A ZPRÁVY

Vítězslav PRCHAL, <i>Společenstvo hrdinů. Válka a reprezentační strategie českomoravské aristokracie 1550–1750.</i> (Ivana Čornejová)	161
--	-----

Alan SKED, <i>Metternich a Rakousko. Pokus o hodnocení.</i> (Jiří Pokorný)	164
Petr PLACÁK, <i>Gottwaldovo Československo jako fašistický stát.</i> (Vojtěch Čurda)	167
Ole HARCK, <i>Archäologische Studien zum Judentum in der europäischen Antike und dem zentraleuropäischen Mittelalter.</i> (Petr Charvát)	170
Martina POLIAKOVÁ – Jakub RAŠKA – Václav SMYČKA (eds.), <i>Uzel na kapesníku. Vzpomínka a narativní konstrukce dějin.</i> (Milan Ducháček)	172
Kimberly Elman ZARECOROVÁ, <i>Utváření socialistické modernity.</i> <i>Bydlení v Československu v letech 1945–1960.</i> (Alžběta Čornejová)	177
Jonathan BOLTON, <i>Světy disentu. Charta 77, Plastic People</i> <i>a česká kultura za komunismu.</i> (Vojtěch Čurda)	181
Jiří KNAPÍK a kol., <i>Děti, mládež a socialismus v Československu</i> <i>v 50. a 60. letech.</i> (Pavína Kourová)	183

KRONIKA

Enseigner l'Europe et l'Union européenne à l'école: méthodes et enjeux (Jiří Hnilica)	189
---	-----

O knihovnách...

Před 95 lety, v červnu 1919, přijalo československé Národní shromáždění zákon o veřejných knihovnách obecních. Českoslovenští zákonodárci tak učinili v jistě nelehké době pokračujících popřevratových politických a hospodářských obtížích, ani ne celý rok od vzniku Československé republiky, v době, kdy bylo třeba řešit tolik naléhavých problémů. Schválili ho však jednomyslně, v přesvědčení, že nový demokratický stát mohou vybudovat jen občané vzdělaní a schopní samostatného úsudku, s patřičným kulturním rozhledem a v neposlední řadě s pevným charakterem. To vše si slibovali od rozvoje knihoven. Tak to pochopili i v jiných zemích, kde československý zákon ocenili, a někde dokonce i napodobili.

Tento zákon odpovídal zároveň tradičním představám české společnosti o významu literatury pro vývoj společnosti i názorům o funkcích veřejné knihovny při jejím zpřístupňování nejširším vrstvám. Předpokládalo se, že „*zvýšené vzdělání širokých vrstev lidových*“ znásobí tvořivé schopnosti obyvatel a vyzbrojí je pro životní zápasy a na druhé straně oslabí sociální konflikty – konečně i přispěje k určitému vyrovnání kulturní úrovně mezi západní a východní částí republiky.

Protože jsme očekávali, že v roce 2014 se bude pozornost historiků i veřejnosti koncentrovat především na sté výročí počátku první světové války, chtěli jsme upozornit i na jiné výročí, civilnější, nenápadné, zdůrazňující význam kultury a vzdělanosti. Toto číslo časopisu *Marginalia Historica* jsme tedy věnovali knihovnám a jejich roli při rozvoji osobnosti, konstituci paměti a udržování identity a budování demokratické společnosti.

Studie, které jsme shromáždili, pokrývají dlouhé období od počátku 18. století po konec, resp. druhou polovinu století minulého, připomínají, že ještě celkem nedávno se mnoho knih z různých důvodů nesmělo vůbec číst, a ukazují, co dělali lidé, kteří po nich přesto či právě proto toužili; čtenářské zájmy byly někdy dost nevypočitatelné, jako dnes žádali čtenáři i před dvěma stoletími úplně jinou knihu, než jakou by jim knihovníci doporučili. Studie rovněž přinášejí pohled do počátků československé kulturní politiky a její realizace na Slovensku. Seznamují nás i s životem knihovníků, jejichž pracovní podmínky se bohužel příliš nelišily od dnešních. Na rozdíl od jejich dnešních následovníků po nich zbyly pozůstalosti,

takže dovedeme o nich něco říci – generace, komunikující nikoli dopisy svěřovanými poště, ale po síti, svým následovníkům nezanechají pravděpodobně nic, co by přetrvalo.

Jiří POKORNÝ

Studie

Knihovny v podzemí. O knižní kultuře v nesvobodě

**The Underground Libraries. Concerning Book Culture
when there is a lack of freedom**

Petra Čáslavová

Abstrakt

Studie pojednává o kontinuálním fenoménu knihoven, čtenářství a knižní kultuře v nesvobodných podmínkách dvou totalitních režimů 20. století, který je nejprve představen na příkladech terezínské Ústřední knihovny, osudech knih v nacistických koncentračních táborech a později jejich oběhu v československých komunistických pracovních táborech na počátku padesátých let. Druhá polovina příspěvku pak poukazuje na význam domácích knihoven a paralelních (samizdatových) knižních oběhů v normalizovaném Československu a prezentuje mimo jiné dva zástupce tehdejších neoficiálních knihoven: alternativní knihovnu-čítárnu Jazzové sekce a recesistickou Svépomocnou lidovou knihovnu Hrobka.

Abstract

The study deals with the phenomenon of libraries, reading and literary culture under the two totalitarian regimes and the lack of freedom they brought. The phenomenon is represented by the examples from the Central Library of Terezín, the fate of books in the Nazi concentration camps and later on by their circulation in the Czechoslovak communist labor camps in the early 1950s. The second part of the study shows the significance of home libraries and the parallel (samizdat) circulation of books in the Czechoslovakia during the Normalization and it shows two other representatives of the then unofficial libraries: the alternative library-reading room of the Jazz section and the mischief-making Self-help people's library Hrobka (the Tomb).

Klíčová slova

knihovny – knižní kultura – nacismus – koncentrační tábor – komunismus – pracovní tábory – samizdat – Jazzová sekce – Svépomocná lidová knihovna Hrobka

Keywords

Libraries – book culture – Nazism – concentration camps – Communism – labour camps – samizdat – the Jazz section – Self-help people's library Hrobka

Úvod

Jedna z kapitol knihy Alberta Manguela *Knihovna v noci*¹ se jmenuje „Knihovna jako přežití“. Autor přibližuje dějiny knihoven a knih, které byly vystaveny totální likvidaci, ale i těch, které v dobách útlaku poskytl povzbuzení a pozvedly vůli přežít. Právě takové příběhy jsme začali slyšet a číst od těch, kteří přežili nacistické věznění. Osudem Dity Krausové, spravující v Osvětimi tajnou dětskou knihovničku, se například nedávno inspiroval Antonio G. Iturbe v románu *Osvětimská knihovnice*.² Avšak i později, na počátku padesátých let 20. století, v Československu mezi politickými vězni v pracovních táborech obíhaly knihy, tajně tam pašované, někdy dokonce označené falešnými bramborovými razítky lágrových knihoven. A za další dvě desítky let dochází v normalizovaném Československu k rozvoji paralelních oběhů neoficiální literatury a domácích knihoven. V Krči zahájila provoz alternativní knihovna-čítárna Jazzové sekce a v neposlední řadě na počátku osmdesátých let vznikla nezávislá recesistická Svépomocná lidová knihovna Hrobka, vedená vystudovanými knihovníky, manželi Olgou a Andrejem Stankovičovými. Stala se dalším článkem v dějinách knihoven, které bychom mohli označit přívlasky: nouzové, nezávislé, neoficiální, paralelní, alternativní či chcete-li podzemní a které se rozvíjely navzdory podmínkám nesvobody a útlaku v totalitních režimech 20. století. V naší studii předložíme několik příkladů, jimiž budeme ilustrovat kontinuitu i jistou univerzalitu tohoto fenoménu v dějinách knižní a čtenářské kultury.

Knihovny v ghettech

Není překvapivé, že pamětníci a autoři odborných prací v souvislosti s popisem významu knih v těchto existenciálních prostředích volí příměry živočišnosti, doslova pudové touhy, respektive „hladovění“, „hladu po

¹ Alberto MANGUEL, *Knihovna v noci*, Brno 2009.

² Antonio G. ITURBE, *Osvětimská knihovnice*, Praha 2013.

tištěném slově“.³ Emil Utitz píše, že v Terezíně po „čtebě jakéhokoli druhu pánova přímo hlad“.⁴ Knihovny, knihy a čtení totiž poskytovaly únik z neutěšeného okolního světa, umožňovaly odpoutat se od táborové všednosti, byly nástrojem záchrany. Osudy knihoven v ghettech,⁵ zvláště pak Ústřední knihovny v Terezíně,⁶ byly již v odborné literatuře podrobně popsány. Připomeneme je alespoň krátce, protože – jak upozornila Andrea Jelínková v případě terezínské knihovny – jejich účast v sociálním a kulturním životě ghetta často bývá zastíněna jinými, kolektivními uměleckými projevy v uzavřené komunitě (to je dáno mimo jiné vlastní povahou čtení jako aktu soukromého a solitérního).⁷

³ Např. publikace David SHAVIT, *Hunger for the Printed Word. Books and Libraries in the Jewish ghettos of Nazi-Occupied Europe*, Jefferson, NC – London 1997.

⁴ Emil UTITZ, *Ústřední knihovna koncentračního tábora Terezín*, Věstník Židovské obce náboženské 47, 1950, s. 548, též [online], 2011 [citováno dne: 10. 1. 2015]. Dostupné z: http://www2.holocaust.cz/cz/resources/documents/terezin/utitz_library.

⁵ Viz Raimund DEHMLow (ed.), *Bücher und Bibliotheken in Ghettos und Lagern 1933–1945*, Hannover 1991; D. SHAVIT, *Hunger for the Printed Word*.

⁶ Viz H. G. ADLER, *Terezín 1941–1945. Tvář nuceného společenství. II. Sociologie*, Brno 2006; Karl BRAUN, *Die Bibliothek in Theresienstadt 1942–1945. Zur Rolle einer Leseinstitution in der „Endlösung der Judenfrage“*, Bohemia 2, 1999, s. 367–386; Andrea BRAUNOVÁ, *Knihovna v ghettu Terezín* [online], 2011 [citováno dne: 3. 2. 2015]. Dostupné z: http://www.holocaust.cz/cz/resources/texts/terezin_library; Magdalena BRESTÁKOVÁ, *Knihovna terezínského ghetta*, Praha 1983. Diplomová práce; Michal BUŠEK (ed.), „Naděje je na další stránce.“ 100 let knihovny Židovského muzea v Praze, Praha 2007; Miriam INTRATOR, *Avenues of Intellectual Resistance in the Ghetto Theresienstadt. Escape Through the Ghetto Central Library. Reading, Storytelling and Lecturing*, North Carolina 2003. A Master's paper for the M. S. in L. S. degree; Miriam INTRATOR, *Avenues of Intellectual Resistance in the Ghetto Theresienstadt. Escape Through the Central Library, Books, and Reading*, Libri 4, 2004, s. 237–246; Miriam INTRATOR, *The Theresienstadt Ghetto Central Library, Books and Reading. Intellectual Resistance and Escape During the Holocaust*, Leo Baeck Institute Yearbook 1, 2005, s. 3–28; Miriam INTRATOR, *People were literally starving for any kind of reading. The Theresienstadt Ghetto Central Library, 1942–1945*, Library Trends 3, 2007, s. 513–522; Andrea JELÍNKOVÁ [roz. BRAUNOVÁ], *Books in the Terezín Ghetto and Their Post-War Fate*, Judaica Bohemiae 1, 2012, s. 85–107; Karel LAGUS – Josef POLÁK, *Město za mřížemi*, Praha 1964; Kornelia RICHTER, *Bibliotheksarbeit im Ghetto Theresienstadt*, Zentralblatt für Bibliothekswesen 3, 1988, s. 97–103; Kornelia RICHTER, *Bibliotheksarbeit und Lektüre im Ghetto Theresienstadt*, Berlín 1992. Rigorózní práce; Käthe STARKE, *Der Führer Schenkt den Juden eine Stadt. Bilder, Impressionen, Reportagen, Dokumente*, Berlin 1975.

⁷ A. JELÍNKOVÁ, *Books in the Terezín Ghetto and Their Post-War Fate*, s. 86, 87.

Vedení terezínského ghetta četbu vězňů zprvu netolerovalo, protože je měla rozptylovat a odvádět od práce.⁸ Proto se před založením terezínské Ústřední knihovny v ghettu půjčovalo pouze tajně, z fondů skromných soukromých vězeňských knihoven.⁹ Tvořily je knihy útěšné a obyvatelům ghetta nejmilejší, které ukryli do povoleného padesátikilového zavazadla a jimž dali mnohdy přednost před praktičtější výbavou.¹⁰ Podle Norberta Frýda nebylo člověka, který by si s sebou do Terezína nepřinesl alespoň jednu knihu.¹¹ Až 17. listopadu 1942 byla v ghettu za propagandistickým účelem jako součást Organizace volného času (Freizeitgestaltung) založena *Ghettozentralbücherei Theresienstadt* (kvůli inspekci Mezinárodního výboru Červeného kříže přejmenována na *Zentralbücherei Theresienstadt*), s pozdější lidovou čítárnou (od 1. června 1943), která měla k dispozici tisíce až desetitisíce svazků (nejvíce asi 130 000, přičemž knihovnou jich celkem prošlo na 200 000). Po celou dobu, až do osvobození, ji vedl dr. Emil Utitz.¹²

Knížní fond pocházel z různých likvidovaných knihoven židovských obcí a dalších organizací, zčásti byl odcizen z opuštěných židovských bytů (z Československa a Německa), doplňovaly ho ale i svazky zabavené nově příchozím, kteří si je do ghetta přinášeli ze svých domácích knihoven. (Tak se stalo, že fond zahrnoval také 587 vydání Heineho!¹³) Knihovní fond byl tedy značně poznamenán podmínkami svého vzniku a tomu odpovídala skladba titulů. Bylo v něm omezené množství beletrie, po níž ale vězni toužili nejvíce, dominovala mu odborná literatura věnující se židovství,

⁸ K. LAGUS – J. POLÁK, *Město za mřížemi*, s. 202.

⁹ „*Knih bylo málo, proto se těšily velké úctě, zacházelo se s nimi opatrně a opatrně se půjčovaly.*“ Ruth KLÜGEROVÁ, *Poslední stanice život*, Praha 1997, s. 96.

¹⁰ Viz: K. LAGUS – J. POLÁK, *Město za mřížemi*, s. 202; H. G. ADLER, *Terezín 1941–1945*, s. 468–469; M. INTRATOR, *Avenues of Intellectual Resistance in the Ghetto Theresienstadt*, s. 242.

¹¹ Norbert FRÝD, *Kultura v předposlední stanici*, Plamen 9, 1964, s. 60. Stat' vyšla též ve sborníku František ČERNÝ (ed.), *Theater – Divadlo*, Praha 1965, s. 213–229 a v angličtině ve sborníku František EHRMANN (ed.), *Terezín*, Praha 1965, s. 206–217. Obdobně Jana Renée FRIESOVÁ, *Pevnost mého mládí*, Praha 2005, s. 83.

¹² K Utitzově knihovnickému působení též viz Daniela ŘEPOVÁ, *Emil Utitz a Terezín*, Terezínské studie a dokumenty 2003, s. 187–191. Sám Utitz věnoval historii terezínských knihoven několik článků, např. E. UTITZ, *Ústřední knihovna koncentračního tábora Terezín*, která též vyšla v angličtině ve sborníku František EHRMANN (ed.), *Terezín*, Praha 1965, s. 263–266.

¹³ Emil UTITZ, *Psychologie života v terezínském koncentračním táboře*, Praha 1947, s. 27.

a to v nejrůznějších jazycích. České knihy však byly v knihovně zastoupeny minimálně.¹⁴ Zpráva o činnosti knihovny z roku 1943 to vystihla zcela jasně: „*Knihovna terezínského ghetta /.../ je jistě jedinou veřejnou knihovnou této kategorie v Evropě, jež nemůže mít bezprostřední vliv na druh svých fondů a jejich rozšiřování. Její tvář se vytvořila samočinně a náhodně, protože je plně odkázána na přísun zásilek zvenčí a na dary. /.../ GZB [= Ghettozentralbücherei] musíme hodnotit podle dvou hledisek: jako knihovnu se zábavnou beletrií a jako židovskou studijní knihovnu.*“¹⁵ Čtenáři preferovali hlavně takové tituly krásné literatury, v nichž mohli najít naději nebo pochopení vlastní situace skrze utrpení, kterému byli vystaveni jiní. K oblíbeným knihám patřil Goethův *Faust* či *Čtyřicet dnů* Franze Werfela, jiný vězeň takto četl *Drnovou střechu* Younghilla Kanga.¹⁶

Před vznikem čítárny zařizovala knihovna výpůjčky formou putovních knihoven (Wanderbibliotheken) – bedny se třiceti pokud možno čtenářsky „vstřícnými“ knihami putovaly z bloku na blok, kde se z nich nahlas předčítalo. Tato kolektivní aktivita byla často jediným prostředkem, jak uspokojit čtenářské potřeby co nejvíce lidí.¹⁷ Společné předčítání se týkalo i vlastní autorské tvorby, pravidelně byl tímto způsobem „publikován“ časopis *Vedem* chlapců z terezínského Domova 1.¹⁸ Později si mohli vybraní čtenáři po složení kauce padesáti terezínských korun půjčovat knihy absenčně, 6 000 titulů bylo dále dostupných v lidové čítárně (Volksleshalle; od června 1943, s vyčleněným tzv. hebrejským pokojem – hebräischer Raum – sloužícím k odbornému studiu judaik), navštěvované veskrze vězni ve vyšším věku, kteří už nemuseli pracovat. Tajně byly z knihovny

¹⁴ Magdalena Břestáková vyjmenovává Čapkovy *Povídky z jedné a druhé kapsy*, Nerudovy *Arabesky*, Wolkerovu *Pohádku o kominíkovi*, poezii Seifertovu, Vrchlického, Holanovu, Wolkerovu nebo Neumannovu. (M. BŘESTÁKOVÁ, *Knihovna terezínského ghetta*, s. 26.) Nicméně řada českých knih se do Terezína dostala propašováním (Wolkerovy, Nezvalovy nebo Blatného básně, ale i tituly z Evropského literárního klubu, rodokapsy ad.) Viz: Václav BĚHOUNEK, *Knihy v nacistických vězeních (Vzpomínky a zkušenosti)*, in: *Knihy a národ 1939–1945. Rekonstrukce nevydaného pamětního sborníku Svazu českých knihkupců a nakladatelů z roku 1947*, Václav Poláček (ed.), Praha – Litomyšl 2004, s. 299–300.

¹⁵ Cit. dle: H. G. ADLER, *Terezín 1941–1945*, s. 472.

¹⁶ M. INTRATOR, *Avenues of Intellectual Resistance in the Ghetto Theresienstadt*, s. 243.

¹⁷ *Tamtéž*, s. 244.

¹⁸ Lisa PESCHEL, *Předčítání v terezínském ghettu. Model Habermasovy ideální veřejnosti?*, *Tvar* 18, 2009, s. 10.

půjčovány učebnice na ilegální vyučování v dětských a mládežnických domovech.

Kromě Ústřední knihovny byly evidovány také další odborné knihovny (Fachbibliotheken), sociální knihovny (soziale Büchereien), knihovna oddělení péče o mládež, tzv. Dánská knihovna, a zejména veřejnosti nepřístupná novohebrejská knihovna se vzácnými tisky, které z pověření nacistů katalogizovala skupina odborníků, tzv. Talmudkommando.¹⁹ V roce 1944 se knihovna v rámci „zkrášlovací akce“ přestěhovala kvůli návštěvě zástupců Mezinárodního Červeného kříže do větších, „reprezentativnějších“ prostor.²⁰ V průběhu téměř tříleté existence terezínské Ústřední knihovny bylo mnoho knih zlikvidováno (kvůli hrozbě infekcí se knihy pálily, sami vězni jimi topili, vytrhávali z nich stránky a podobně) nebo v důsledku transportů ztraceno, přesto se v ní nakonec zachovala alespoň malá část titulů ze sbírek, které jinak podlehly knižnímu holokaustu, takzvanému bibliokaustu.²¹ Ve všech dalších velkých evropských ghettech (ve Varšavě, Łodzi, Kovnu/Kaunasu nebo Vilniusu) byla situace obdobná. I v nich existovaly knihovny,²² důvěrné sdílení knih a čtení potajmu.

Knižní kulturu v Terezíně zároveň nelze idealizovat: „*Tisícům hladových, starých, nemocných, sešlých a umírajících lidí byl totiž kulturní život v ghettu*

¹⁹ Fondy judaik z terezínské Ústřední knihovny a tuto samostatnou sbírku hebrejských textů je třeba důsledně odlišovat a nezaměňovat. A. JELÍNKOVÁ, *Books in the Terezín Ghetto and Their Post-War Fate*, s. 85, 95.

²⁰ Knihovna je zachycena v manipulovaném dokumentu z ghetta *Theresienstadt. Ein Dokumentarfilm aus dem jüdischen Siedlungsgebiet* Kurta Gerrona a Karla Pečeného z roku 1944, ale též na několika dobových fotografiích a kresbách.

²¹ K němu více viz např. Fernando BÁEZ, *Obecné dějiny ničení knih*, Brno 2012. Jen k židovským knihovním sbírkám uvádí Báez, že před druhou světovou válkou v Evropě čítaly více než 3 307 000 svazků (v Československu osm knihoven s 58 000 knihami), z nichž jich na konci války zůstala necelá čtvrtina (s. 374). Tisíce vzácných judaik a hebraik bylo svezeno do terezínské Ústřední knihovny, takže zpráva o její činnosti z roku 1943 zmiňuje, že „*oddělení hebraistiky /.../ je snad jedním z nejbohatších hebrejských knihoven v Evropě.*“ Cit. dle: H. G. ADLER, *Terezín 1941–1945*, s. 475. Celkem se po válce z terezínské knihovny podařilo zachránit 100 000 knih. M. BUŠEK (ed.), „*Naděje je na další stránce*“, s. 44.

²² Viz kupříkladu knihovna jako kulturní a komunikační středobod ghetta ve Vilniusu. Více Frank GRÜNER, *Kultura a každodennost ve vilniuském ghettu*, Terezínské studie a dokumenty 2009, s. 168–171. Dále R. DEHMLow (ed.), *Bücher und Bibliotheken in Ghettos und Lagern 1933–1945*; D. SHAVIT, *Hunger for the Printed Word*.

*nejspíš lhostejný.*²³ Těž Andrea Jelínková podotýká, že někdy bývá význam a dosah čtení v ghettech a koncentračních táborech přeceňován,²⁴ a to nejen kvůli životním podmínkám, v nichž vězni neměli na čtení a obstarávání knih sílu, ale i proto, že knih nebylo v oběhu tolik a příslušné knihovní fondy nebyly ani příliš čtenářsky zajímavé.

Knihovníci a knihy v koncentračních táborech

Osudy knih a knihovníků v koncentračních táborech byly o mnoho komplikovanější, vždyť rozdíl mezi životními podmínkami v ghettech a koncentračních táborech byl propastný. V táborech byl absolutní nedostatek literatury (i proto, že nově příchozí lidé vždy okamžitě přišli o svá zavazadla, v nichž si často přinášeli také své oblíbené tituly). Přesto se někde dařilo knihy obstarávat, shromažďovat a půjčovat. Příběh jedné z táborových „knihovnic“ Dity Krausové a dětské knihovničky v osvětimském rodinném táboře BIIb (Bauabschnitt IIb) zpracoval do románového příběhu *Osvětimská knihovnice* španělský spisovatel Antonio G. Iturbe. Dita Krausová, knihovnice či spíše ošetřovatelka knih, v Osvětimi v rodinném táboře na dětském bloku č. 31 spravovala 8–12 titulů, které jí svěřil k opatrování vedoucí dětského bloku Alfred (Fredy) Hirsch. Jedinou, na niž si dnes pamatuje, byly Wellsovy *Dějiny světa*; Ruth Bondyová, jež byla v táboře vychovatelkou, si zapamatovala ještě Bibli, ruskou gramatiku a Freudův *Úvod k psychoanalýze*.²⁵ Ota B. Kraus, jeden z osvětimských vychovatelů (později mj. manžel Dity Krausové, roz. Polachové) a autor próz *Země bez boha* a zejména *Můj bratr dým*, jíž se G. Iturbe značně inspiroval, píše o knihovnici Dáše, která kromě už uvedených knih spravuje také „zastaralý atlas s říšemi, které už dávno zanikly, a tři čtvrtiny jakéhosi českého venkovského románu z konce devatenáctého století“.²⁶ Bylo vskutku paradoxní, že tato knihovnička obsahovala i knihy, které byly nacisty všeobecně zakázané a ničené.²⁷ Iturbeho narativ je dále vesměs poutavý, skutečnost však byla

²³ Adam DRDA, *Žoláštíní zacházení. Rodinný tábor terezínských Židů v Auschwitz II – Birkenau*, Praha 2014, s. 43.

²⁴ A. JELÍNKOVÁ, *Books in the Terezín Ghetto and Their Post-War Fate*, s. 87.

²⁵ A. DRDA, *Žoláštíní zacházení*, s. 75.

²⁶ Ota B. KRAUS, *Můj bratr dým*, Praha 1993, s. 51.

²⁷ Alberto MANGUEL, *Knihovna v noci*, s. 217.

přeci jen prozaičtější: „Ano, cítila jsem určitou zodpovědnost za knihy, ale ne v tom smyslu, že by mně osobně dávaly nějak víc smyslu pro přežití. Význam knih je u Iturbeho daleko větší – i v jeho životě – než u mě; zvláště proto, že jsem ještě byla dítě.“²⁸

Fenomén ilegálních táborových „knihovniček“ připomněli před časem autoři publikace o dějinách knižního trhu v českých zemích *Knihy kupovati: „Kromě tohoto oficiálního oběhu fungovaly i oběhy skryté. Knihy se potají pašovaly ve věznicích a koncentračních táborech. Podle svědectví mnoha vězňů vznikaly v tomto prostředí rukopisně zhotovované sešitky básní (většinou vydolovaných z paměti vězňů). Často byly zabaveny, takže je bylo nutno vyrobit znovu. Knihy se dostávaly do věznic a táborů ilegální cestou, často v potravinových balíčcích.“*²⁹ Platilo to i pro české vězně v Oranienburgu: nejprve se jim několik jednotlivých titulů podařilo do tábora pronést, od roku 1943 jim začali příbuzní zasílat v balíčcích noviny, posléze knihy; ty menší, dobře ukryté, se dostaly ihned do tajného oběhu, ale i ty ostatní, cenzurou zadržené, byly nakonec díky její nedbalosti po čase zařazeny do fondu oficiální táborové knihovny. Postupně se jich v ní nashromáždilo kolem 120 – od autorů-klasiků, jako jsou Božena Němcová nebo Jan Neruda,³⁰ až po rodokapsy.³¹

Iturbův román *Osvětinská knihovnice* dále popisuje princip „chodící knihovny“: „Měli také chodící knihovnu. Z učitelů, kteří znali dobře nějaké literární dílo, se staly živoucí knihy. Obcházeli jednotlivé skupiny a vyprávěli dětem příběhy, které znali téměř nazpaměť.“³² Již jmenovaný Ota B. Kraus

²⁸ Karolína DEMELOVÁ, *Knihovnice z Osvětimi. Věřila jsem, že přežiju* (rozhovor s Ditou Krausovou) [online], 2013 [citováno dne: 15. 4. 2014]. Dostupné z: http://www.rozhlas.cz/radiowave/rozhovory/_zprava/knihovnice-z-osvetimi-verila-jsem-ze-preziju--1266872.

²⁹ Zdeněk ŠIMEČEK – Jiří TRÁVNÍČEK, *Knihy kupovati... Dějiny knižního trhu v českých zemích*, Praha 2014, s. 308–309.

³⁰ Návrat k dílům českých klasiků a dále k historické literatuře byl typický pro celý protektorátní knižní trh. Zasílané knihy do tábora tak skutečně do značné míry odrážely jeho stav. V táborové knihovně v Oranienburgu se také nacházely např. tehdejší čtenářsky populární knihy od Eduarda Basse nebo Františka Kožíka. K profilaci protektorátního knižního trhu viz Z. ŠIMÍČEK – J. TRÁVNÍČEK, *Knihy kupovati*, s. 296, 299, popřípadě Jiří DOLEŽAL, *Česká kultura za protektorátu. Školství, písemnictví, kinematografie*, Praha 1996.

³¹ Leopold VAVERKA, *Knihy za ostatními dráty*, Marginálie. Věstník Spolku českých bibliofilů 3/4, 1951, s. 85–89.

³² A. G. ITURBE, *Osvětinská knihovnice*, s. 41. A. Manguel o tom píše: „Kromě osmi či deseti knih, které tvořily hmotnou sbírku v dětské knihovně v Birkenau, existovaly další knihy, které se

tyto učitele-instruktory po aristotelovském vzoru nazval peripatetickou knihovnou (nebo putovnou knihovnou);³³ na pokračování dětem předříkávali známé příběhy a pohádky (B. Němcová, J. Verne, K. Čapek atd.).³⁴ V absolutním knižním nedostatku a v extrémních životních podmínkách se totiž lidé navraceli k oraltě, k dávnému dědictví orální kultury.³⁵ Zcela zásadní důležitosti nabývají takzvané mentální knihovny (v Manguelově pojmosloví knihovny jako mysl), které kompenzují chybějící knižní fondy. Právě zde nalézáme vysvětlení enormního zájmu o poezii (popřípadě písňovou tvorbu) a její trvalou oblibu u vězňů: verše lze z mentální knihovny vydobýt nejsnáze. Už v Terezíně „/.../ od prvních dnů byly v táboře recitovány verše. Kniha nebylo dost, a tak se recitační večery staly nejoblíbenějším střediskem milovníků poezie“.³⁶ Platilo, že „[k]ulturní život spojený s přednesy, recitací a zpěvy byl téměř v každém koncentračním táboře“.³⁷ Čili mnozí čeští vězni ostatním spoluvězňům recitovali verše českých klasiků, které našli v knihovně své mysli. „Poezie byla našim chlebem,“³⁸ přiznal Josef Strnadel. „Někdo si vzpomněl na několik veršů, na jednu strofu, jiný si pamatoval lépe opět jiný verš a jinou strofu, a tak se rekonstruovaly fragmenty i celky básní. Někdo uměl nazpaměť nejen celé básně, ale znal jich i několik, a byli takoví, kteří znali skoro celé básnické sbírky.“³⁹ Tyto verše se později stávaly zdrojem pro tvorbu skutečných knih, „sešitků kolektivně vyzpomínaných básní“.⁴⁰ Příkladem může

šířily pouze ústně. Kdykoliv se rádcům podařilo uniknout přísnému dohledu, přednášeli dětem knihy, které se sami dříve naučili nazpaměť, a střídali se tak, že různí rádcové »četli« pokaždé jiným dětem; tomuto střídání se říkalo »výměna knih v knihovně«.“ A. MANGUEL, *Knihovna v noci*, s. 217.

³³ O. B. KRAUS, *Můj bratr dým*, s. 52.

³⁴ Otta KRAUS, *Dětský blok v rodinném táboře v Birkenau*, Terezínské listy, 1991, s. 32.

³⁵ Miriam Intrator věnovala vypravěčství a přednášení konkrétně v Terezíně samostatnou studii – vyprávění mýtů a legend (u českých vězňů pasáže z Haškova *Švejk*), životních zážitků a osobních příběhů, přednáškové činnosti, ale také přednesu vlastní tvorby. Viz: Miriam INTRATOR, *Storytelling and Lecturing During the Holocaust. The Nature and Role of Oral Exchanges in Theresienstadt, 1941–1945*, Leo Baeck Institute Yearbook 1, 2006, s. 209–233.

³⁶ K. LAGUS – J. POLÁK, *Město za mřížemi*, s. 191.

³⁷ *Tamtéž*, s. 188. Též M. INTRATOR, *The Theresienstadt Ghetto Central Library*, s. 20–27.

³⁸ Josef STRNADEL, *Chléb poezie*, in: *Knihy a národ 1939–1945. Rekonstrukce nevydaného pamětního sborníku Svazu českých knihkupců a nakladatelů z roku 1947*. Václav Poláček (ed.), Praha – Litomyšl 2004, s. 292.

³⁹ *Tamtéž*, s. 286.

⁴⁰ *Tamtéž*, s. 290. Jak se můžeme přesvědčit rovněž z terezínského svědectví Oldřicha

být sbírka *Chléb poesie* studentů z Oranienburgu nebo bohatá knižní tvorba vězněných českých žen v Ravensbrücku, které za těžko představitelných podmínek vytvořily kolem sedmdesáti až osmdesáti knih.⁴¹ Přeživší Anna Kvapilová na ně vzpomínala takto: „*Žvláštňní kapitola mezi dárky patří knihám. Hlad po nich byl nejobavějším místem dlouhého věznění. A nikdy se nepřipomínal víc než o Vánocích, protože české Vánoce bez knížek jsou nemyslitelné. Začaly jsme si je dělat, a právě tyto improvizované knížky staly se pak nezbytnou součástí našeho lágrového života.*“⁴² A dovětek: „*K Vánocům shromáždily jsme přes sto básní, od Erbena až po Vítězslava Nezvala, od Bezruče až po Březinu, a »vydaly« je v silném sešitě, koupěném šťastnou náhodou v kantýně, jakožto »vánoční« tisk pro českou skupinu. Sešit se stal nejčtenější a nejužívanější táborovou literaturou a prošel šťastně úskalím úředních kontrol.*“⁴³

Literárně činná byla samozřejmě řada vězněných i v jiných táborech. Obdobně je doloženo, že drobné útržky s literární tvorbou (verši, písněmi, deníky) skrývaly i vězněné ženy v pobočných táborech koncentračního tábora Gross-Rosen.⁴⁴ V pobočném táboře v Bernarticích tajně kolovalo několik knih, vždy o nedělích v umývárně také přednášela jedna z vězněných žen ostatním spoluvězeňkyním obsahy literárních děl. Tamějším vězněným Maďarkám se dokonce podařilo vždy v jednom kuse vydat dvě čísla ručně psaného, ilustrovaného maďarsko-německojazyčného literárního časopisu s přejatou i původní literární tvorbou (včetně maďarského překladu Wolkerových básní).⁴⁵ Podobné paralely bychom dále našli například v ruských gulazích.

Musila: „*Je pozoruhodné, jak velké množství repertoáru se dalo využít. Některé rozsáhlejší básně jsme společně upřesňovali ve správné znění. Často bylo nové číslo programu, které zaujalo, opisováno tajně na toaletní papír a cestovalo v té formě i po sousedních celách.*“ Oldřich MUSILA, *Kultura a její působení mezi vězni*, Tereziánské listy, 1971, s. 26.

⁴¹ K tvorbě vězněných žen dále viz: *Poesie za ostnatými dráty*, Československá žena 3, 1945, s. 8–9.

⁴² Anna Kvapilová cit. dle: Kateřina VOLKOVÁ (ed.), *Malá velká žena. Pocta Anně Kvapilové*, Praha 2012, s. 103.

⁴³ Anna KVAPILOVÁ, *Knížka v Ravensbrücku*, in: *Knihy a národ 1939–1945. Rekonstrukce nevydaného pamětního sborníku Svazu českých knihkupců a nakladatelů z roku 1947*, Václav Poláček (ed.), Praha – Litomyšl, 2004, s. 305.

⁴⁴ Bella GUTTERMAN, *A Narrow Bridge to Life. Jewish Forces Labor and Survival in the Gross-Rosen Camp System, 1940–1945*, New York – Oxford 2008, s. 174–179.

⁴⁵ Miroslav KRYL – Ludmila CHLÁDKOVÁ, *Pobočky koncentračního tábora Gross-Rosen ve lnářských závodech Trutnovska za nacistické okupace*, Trutnov 1981, s. 73–76; Ludmila CHLÁDKOVÁ, *Ženské koncentrační tábory na Trutnovsku v letech II. světové války*, Tereziánské listy, 1988, s. 34–35.

Knižní oběh v československých pracovních táborech v padesátých letech 20. století

Jen o několik let později pocítovali „hlad po knihách“ političtí vězni v komunistických vězeních a v nápravně-pracovních táborech na Jáchymovsku a Příbramsku. Vnější podmínky opět ne vždy dovolovaly, aby se vůbec četlo. Vězni byli vyčerpáni těžkou prací a volného času jim příliš nezbyvalo, protože byl vyplněn brigádami, osvětovými přednáškami a podobně. „*V tábore toho člověk moc nepřčte. Bud' je unavený a spí, nebo se motá mezi ostatními a musí stále s někým mluvit.*“⁴⁶ Nicméně spisovatel Karel Pecka prohlásil: „*Jakmile se nemusel shánět chleba, sháněly se knížky.*“⁴⁷ Vzhledem k nuzné nabídce táborových knihoven, zakládaných navíc se zpožděním, a také k faktu, že mnozí vězni s jakýmikoliv projevy oficiální lágrové kultury nechťeli mít nic společného,⁴⁸ se při první příležitosti rozvinuly paralelní táborové knižní oběhy. Karel Pecka je později přiblížil takto: „*Na Bytízu, kde oproti mým předchozím »stázím« převažovaly velmi dobré podmínky, pomínil hlad a měli jsme také více času, přišlo nejdřív na pořad čtení. Působily tam skutečně celé gangy a mafie, které pašovaly knížky, Světovou literaturu, dokonce i Life, a já jsem se postupně do jedné party dostal. /.../ Knížky z knihovny měly razítka, takže se brzy objevili specialisti na bramborová razítka a jedno z nich dostal i Hemingwayův Stařec a moře a mohl kolovat zcela legálně.*“⁴⁹ Jiný vězeň, Josef Plocek ve svých vzpomínkách zase poznamenal, že by jen těžko mohl spočítat, kolik knih načerno dostal do lágru pro sebe či ostatní.⁵⁰ Charles Laurence zachytil obdobnou vzpomínku vězněného Jiřího Muchy: „*»Nechával jsem si do tábora pašovat knížky,« povídal Jiří, jako vždy spokojený v roli vypravěče. »Byl jsem v dole, v takové malinkaté díře, ve špíně a tmě. Přinesl jsem si tam světlo a četl si, když jsem zrovna nemusel pracovat.« /.../ Jedna z knih, kterou s sebou měl v dolech, byla sbírka Shakespeareových básní.*“⁵¹ Svě čtenářské rituály vtělil J. Mucha i do své prózy-deníku *Studené slunce* – během prvního roku výkonu trestu nacházel klid v podzemí vinařického uhelného dolu s knihami z oficiální knihovny, ale i těmi, které mu potají přinášel jeden z civilních zaměstnanců.

⁴⁶ Jiří MUCHA, *Studené slunce*, Praha 1991, s. 17.

⁴⁷ Jan LUKEŠ – Karel PECKA, *Hry doopravdy. Rozhovor se spisovatelem Karlem Peckou*, Praha – Litomyšl 1998, s. 96.

⁴⁸ Viz: Josef PLOCEK, *Spadla klec... A co bylo dál. Vzpomínky jednoho z mučků*, vlastním nákladem 1982, s. 37.

⁴⁹ J. LUKEŠ – K. PECKA, *Hry doopravdy*, s. 110.

⁵⁰ J. PLOCEK, *Spadla klec...*, s. 48.

⁵¹ Charles LAURENCE, *Společenský agent Jiří Mucha. Lásky a žal za železnou oponou – intriky, sex, špioni*, Praha 2012, s. 47.

Do táborů se kromě beletrie hojně pašovaly rovněž náboženské texty a Bible, která byla po roce 1948 ze všech vězeňských knihoven cenzurována vyřazena.⁵² Velice aktivní v pašování a šíření, ale i opisování náboženských textů uvnitř táborů byli vězňští jehovisté, kteří už od počátku padesátých let patřili k činným samizdatovým vydavatelům. Jejich biblickou literaturu měli prý k dispozici i vězni v koncentračních táborech nebo sovětských gulazích.⁵³ Tajně získaná Bible byla často rozdělena a s velkou mírou konspirace po částech skrývána a půjčována.

K časté knižní komoditě pašované do tábora a hojně kolující mezi vězňnými patřily také učebnice angličtiny. Učení se cizím jazykům bylo ovšem vnímáno jako příprava k útěku, a proto bylo při odhalení tvrdě trestáno.⁵⁴ Přesto vězňný Radim Kuthan v motáku domů psal: „*Prosím tě, pošli mi touto cestou Osičkovu učebnici angličtiny, abych nezapomínal (není-li Osičkova, tak nějakou jinou)! /.../ P. S. Nebude-li Osičkova angl., pak je možno prof. dr. Vachek: »Angl. svěže a spolehlivě« – nebo kteroukoli.*“⁵⁵ Učení se cizím jazykům obecně patřilo v neformálním (rozuměj tajném) vězeňském vzdělávání k nejoblíbenějším.⁵⁶ Jak ukázal nedávný nález Vlastimila Malého, který při odvozu odpadního dřeva ze zbouraných ubikací bývalého nápravně-pracovního tábora objevil uschovaný balíček s dvěma listy z učebnice angličtiny a mnoha dalšími listy s opisy konverzace, anglických cvičení a slovíček, mohlo jít přitom o zcela běžně vydávané a v padesátých letech prodávané učebnice, ani k nim však vězňnění neměli oficiálně přístup. Dokládá to i následující svědectví Ladislava Vavroucha: „*Studium angličtiny, o které by byl naopak velký zájem, bylo přísně zakázáno. Tohoto zákazu se však moc nedbalo a vězňové se anglicky učili individuálně potají z učebnic kolujících na táboře ilegálně. Byly to texty tehdy u nás vydávané, nekvalitní a prošpikované ideologií. Běžná konverzační témata v nich chyběla, zato se studující dozvídali o životě nezaměstnaných v USA nebo byli poučováni o složení ústředního výboru*

⁵² Jan SYNEK, *Svobodni v nesvobodě. Náboženský život ve věznicích v období komunistického režimu*, Praha 2013, s. 108. Podobně přísná opatření se uplatňovala na Bibli i v koncentračních táborech: „*Jednou z knih, na kterou se vztahoval v táboře mimořádně přísný zákaz, byla bible, a přece se tam dostal Žilkův překlad Nového zákona, jenž ovšem do knihovny nemohl být zařazen.*“ L. VAVERKA, *Kniha za ostatními dráty*, s. 88.

⁵³ Více viz: Herbert ADAMY, *Byl jsem manažerem ilegální továrny*, Praha 1999.

⁵⁴ J. SYNEK, *Svobodni v nesvobodě*, s. 136.

⁵⁵ Milena BUBENÍČKOVÁ-KUTHANOVÁ, *Vybledlá fotografie*, Praha 1991, s. 90–91.

⁵⁶ J. SYNEK, *Svobodni v nesvobodě*, s. 136.

Komunistické strany Velké Británie. Nicméně učit se z nich dalo a konverzaci bylo možné dohonit hovorem se spoluvězni, z nichž řada léta na Západě žila a anglicky perfektně mluvila. Kromě toho se na Vojně rozšiřovaly anglické a americké noviny, časopisy, dokonce i knihy. Sám jsem v originále »louskal« Timesy, New York Herald Tribune, Life a z knih si pamatuji jeden Priestleyho (!) román. Všechny tyto tiskoviny se pašovaly na tábor od civilistů a vězni si je předávali z ruky do ruky. Tato kolportáž docela dobře fungovala.“⁵⁷ Knihy se pašovaly, ukrývaly a tajně četly. Vilém Hejl konstatuje, že „[t]ěměř všude vznikaly malé ilegální vězeňské knihovny“.⁵⁸ Stejně jako v předchozích obdobích, i v táborech padesátých let si vězni sami vyráběli vlastní knihy, a rozvíjeli tak vězeňský a táborový samizdat.⁵⁹ Přesto zůstává knižní chování tehdejších politických vězňů a dobová táborová knižní kultura stále nedostatečně prozkoumána. Dodejme, že samostatnou studii by si zasloužila též dosud nezpracovaná, rozsáhlá tematika knihoven vznikajících ve stejném období v uprchlických táborech péči československých exulantů.

Nezávislé (podzemní) knihovny v normalizovaném Československu

Domácí knihovny (důsi-knihovny) a paralelní knižní oběhy

V době tzv. normalizace se proměnila čtenářská kultura podobně jako za protektorátu, kdy „[o]mezení půjčování z knižního fondu ve veřejných knihovnách vedlo k půjčování knih z knihoven soukromých“.⁶⁰ Petr Šámal v přehledové studii o literární cenzuře během socialistické diktatury rovněž zmiňuje, že domácí knihovny představovaly trvalý korektiv stalinistického projektu nové kultury a nového člověka a v období kulturních zlomů vždy uchovávaly čtenářskou kontinuitu a tradici.⁶¹ Čtenářské výzkumy Jiřího Trávníčka

⁵⁷ František BÁRTÍK, *Tábor Vojna ve světle vzpomínek bývalých vězňů*, Praha 2008, s. 149.

⁵⁸ Vilém HEJL, *Žpráva o organizovaném násilí*, Praha 1990, s. 293.

⁵⁹ O vězeňském a táborovém samizdatu v tomto období viz: Petra ČÁSLAVOVÁ, *Vězeňský samizdat jako neznámý fenomén v dějinách československé nezávislé kultury let 1948–1989*, *Souvislosti* 3, 2013, s. 194–208.

⁶⁰ Z. ŠIMEČEK – J. TRÁVNÍČEK, *Knihy kupovati...*, s. 304. „Prohibita v soukromém držení zůstávala však dále v oběhu a bylo vyloučeno, že by se jich česká společnost dobrovolně vzdala.“ J. DOLEŽAL, *Česká kultura za protektorátu*, s. 114.

⁶¹ Petr ŠÁMAL, *V zájmu pracujících lidu. Literární cenzura v době centrálního plánování a paralelních oběhů*, in: V obecném zájmu. Cenzura a sociální regulace literatury v moderní

opakovaně tradiční důležité postavení knihoven v českých domácnostech potvrdily.⁶² Od padesátých let tedy znovu společensky posilovala úloha domácích knihoven a privátní oběh titulů (včetně rukopisů těch nevydaných),⁶³ který vyvrcholil právě v normalizačním dvacetiletí, během nichž došlo souběžně k rozvoji samizdatu.⁶⁴ „*Těhdy totiž namnoze /domáci knihovna – pozn. autora/ suplovala to, co nebylo na trhu a ve veřejných knihovnách. Byla tedy důležitou institucí těch, kdo tvořili »invisible college«. Kromě toho byla domáci knihovna pro mnohé z nás vzdělávací institucí nebo také čtenářský plán.*“⁶⁵

české kultuře. 1749–2014, Michael Wögerbauer – Petr Piša – Petr Šámal – Pavel Janáček a kol. (eds.), Praha 2015, s. 1123.

⁶² Viz: Jiří TRÁVNÍČEK, *Čtenáři a interneti. Obyvatelé České republiky a jejich vztah ke čtení* (2010), Brno – Praha, 2011.

⁶³ „*Po celá padesátá léta se mezi lidmi vynořovaly texty, které v tu chvíli neměly naději na normální nakladatelskou publikaci, ačkoliv po nich byla silná sociální poptávka. Nebyla to jen díla původní, ale často i překlady. Starší pamětníci si jistě vzpomenou, že už někdy ve třiapadesátém koloval po Praze rukopis »Žbabělců« a »Konce nylonového věku«, oba texty podepsané jménem Errol, a mnoho dnešních padesátníků si tenkrát předávalo z ruky do ruky fascinující povídky o podivínských »pábitelích«, nádavkem s romantickou legendou, že je píše jakýsi zlikvidovaný advokát, který pracuje ve »sběrných surovinách«. Těch několik exemplářů mánesovského vydání »Zámku« prošlo stovkami rukou, ale na soukromou kolportáž byl v těch letech odkázán nejen nejvyšší podezřelý Kafka, ale zkraje poúnorové doby dokonce i Jeseňin a Šklovskij. Pociťovalo se to tenkrát jako výpomoc z nouze a přemostění nejhorsších časů /.../.*“ (Josef JEDLIČKA, *Samizdat*, Zpravodaj 4, 1980, s. 28.)

⁶⁴ Pojem samizdat je spojen se jménem Nikolaje Glazkova, básníka, který ve čtyřicátých letech vydal v Sovětském svazu vlastními silami několik svých básnických sbírek, které neprošly cenzurou a nevydalo je oficiální nakladatelství (gosizdat). Na titulu je opatřil označením „samsebjazdat“ – vydáno sebou samým. Za počátek československého samizdatu lze považovat protinacistické a protikomunistické letáky a další ilegální tiskoviny. Již na počátku padesátých let nacházíme první soustavnější pokusy o neoficiální, samovydatelskou činnost (edice *Půlnoc*, *Explosionismus*, surrealistické, generační a jubilejní sborníky a časopisy a podobně), ojediněle též v šedesátých letech (edice *Opsáno na Brancourově* Ivana M. Jirouse) až po její postupný rozmach v letech normalizace. Více viz: např. Jiří GRUNTORÁD, *Samizdatová literatura v Československu sedmdesátých a osmdesátých let*, in: *Alternativní kultura. Příběh české společnosti 1945–1989*, Josef Alan (ed.), Praha 2001, s. 492–507.

⁶⁵ *Tamtéž*, s. 94. „*»Za socialismu k němu /vzdělání/ byl omezený přístup, takže knihovny se staly takovými domácími univerzitami. Tohle byl dost specifický český fenomén.*« /Jiří Trávniček – pozn. autora/ *Velká osobní knihovna zajišťovala člověku přátele, dělala z jeho bytu svého druhu kulturní centrum. Několik generací si na návštěvách utvářelo mínění o svém hostiteli zevrubnou prohlídkou hřbetů v policích. /.../ »...starší generace si knihovnu vybudovala jako baštu pro horší časy. To je ve svobodných poměrech nepřenosná zkušenost.*« /Jiří Trávniček – pozn. autora/;

Polská badatelka Weronika Parfianowicz-Vertun soudí, že domácí knihovna jako atribut inteligence sedmdesátých a osmdesátých let 20. století může být považována v podstatě za jakýsi „mytický“ symbol střední Evropy.⁶⁶

V sedmdesátých a osmdesátých letech 20. století jsou fakticky na vzestupu tzv. disi-knihovny, tj. takové domácí a soukromé knihovny, v nichž zůstaly tituly jinde likvidované a vyřazované⁶⁷ a které shromažďovaly také neoficiální publikace vydávané v samizdatu a exilu (samozřejmě v rozličných úkrytech),⁶⁸ ale i libri prohibiti z veřejných knihoven,⁶⁹ přičemž všechny svazky se vzájemně půjčovaly v úzkém okruhu přátel.⁷⁰ „V prostředí české alternativní kultury existovaly též jakési veřejné knihovny, většinou ovšem soukromé sbírky jednotlivců, kteří v některých případech nejbližšímu okolí poskytovali seznam titulů /.../. Některé knihy se půjčovaly na velice krátkou dobu, zpravidla »na noc«, pokud se vypůjčovatel zavázal vyhotovit vlastní samizdatový opis

Petr TŘEŠŇÁK, *Jak postavit e-knihovnu. Loučení s papírem začalo, ale bude ještě dlouhé a dobrodružné*, Respekt 17, 2014, s. 68.

⁶⁶ Weronika PARFIANOWICZ-VERTUN, *Reading with dissidents* [online], 2014 [citováno dne: 3. 2. 2015]. Dostupné z: <http://www.booksandideas.net/Reading-with-Dissidents.html>.

⁶⁷ Ze vzpomínek vybíráme: „*Nejdříve to byli samozřejmě Dana a Jiří Němcovi – v jejich fantastické knihovně v Ječné jsem trávil dlouhé hodiny a Jirka mě zasvěcoval do té české literatury, která se tehdy nevydávala /.../.*“ Andrzej Jagodziński cit. dle: Jarmila ŠTOGROVÁ – Dorota MÜLLEROVÁ – Zita CHALUPOVÁ (eds.), *Česko-polská literatura v samizdatu a druhém oběhu. Studie a rozhovory s překladateli*, Praha 2010, s. 40.

⁶⁸ Výmluvné je svědectví teatrologa Jindřicha Černého: „*Žili jsme – ač nechartisté – v té době dost v dotyku s disentem, v našem bytě se shromažďovala mládež na semináře dr. Rezka a dr. Brabce, knihovna s kompletním Kritickým měsíčníkem, samizdaty a dalšími lahůdkami byla k dispozici širokému okruhu spolužáků našich dětí, a když si u nás Vlasta Chramostová uložila svou bohatou sbírku samizdatové literatury, stala se z nás už veřejná knihovna.*“ Jindřich ČERNÝ, „*Že jsem byl blbec, není přece u intelektuála omluva*“ [online], 2015 [citováno dne: 14. 12. 2015]. Dostupné z: <http://www.bubinekrevolveru.cz/ze-jsem-byl-blbec-neni-prece-u-intelektuala-omluva-u-prilezitosti-osmdesatych-patych-narozenin>.

⁶⁹ Jiřina ŠMEJKALOVÁ, *Cold War Books in the 'Other' Europe and What Came After*, Leiden – Boston – Brill 2011, s. 92.

⁷⁰ Ostatně i fond nynější knihovny *Libri prohibiti* má základ v soukromé knihovně (sbírce) jejího ředitele Jiřího Gruntoráda: „*Tak knihovnu, vlastně jsem si budoval svůj soukromý archiv, protože jsem netušil a nedoufal, že se dožiji pádu bolševika, takže to byla vlastně knihovna pro mě a mé přátele.*“ Jiří Gruntorád cit. dle: Miroslav VANĚK – Pavel URBÁŠEK (eds.), *Vítězové? Porážení? Životopisná interview. I. díl. Disent v období tzv. normalizace*, Praha 2005, s. 82. Současná *Libri prohibiti* má dodnes status soukromé instituce (knihovny).

a s originálem vrátit i jednu takto pořízenou kopii, měl samozřejmě výpůjční dobu prodlouženou na nezbytnou dobu. Mluvílo se i o tom, že v některých movitějších kruzích tehdejších středních vrstev establishmentu se samizdaty půjčovaly za peněžní poplatek⁷¹.⁷² Půjčování nezávislých tiskovin probíhalo samozřejmě v utajení. Četlo se obvykle ve spěchu, pod tlakem, i samotný akt čtení se tedy odlišoval od standardního čtenářského procesu.⁷³ Četba samizdatových textů nadto mnohdy kvůli nekvalitním kopiím představovala doslova fyzický výkon.⁷⁴ Vypůjčenou knihu bylo často nutné hned druhý den předat dalším zájemcům.⁷⁵ „V principu platilo: neptej se a předej dál... nebo ještě líp: sedni a opiš to.“⁷⁶ Čtení samizdatů mělo sice příchut zakázaného ovoce, ve skutečnosti se ale tito čtenáři vystavovali jen malému riziku,⁷⁷ teprve šíření tiskovin bylo režimem vykládáno jako nezákonné.⁷⁸ To byl důvod, proč ob-

⁷¹ Ekonomický aspekt na poli samizdatu byl doposud zcela opomenut. Dílčím způsobem na něj poukázala J. ŠMEJKALOVÁ, *Cold War Books in the 'Other' Europe and What Came After*, s. 107–109, 111 nebo Tomáš GLANC, *Samizdat jako médium*, *Souvislosti* 3, 2013, s. 188–189. Též Martin MACHOVEC, *Jak si financovali undergroundovní autoři a vydavatelé svůj samizdat*, in: „O slušnou odměnu bude pečováno.“ Ekonomické souvislosti spisovatelské profese v české kultuře 19. a 20. století, Tomáš Breň – Pavel Janáček (eds.), Praha 2009, s. 159–163.

⁷² Tomáš VRBA, *Nezávislé písemnictví a svobodné myšlení*, in: *Alternativní kultura. Příběh české společnosti 1945–1989*, Josef Alan (ed.), Praha 2001, s. 304.

⁷³ J. ŠMEJKALOVÁ, *Cold War Books in the 'Other' Europe and What Came After*, s. 111–112.

⁷⁴ Weronika PARFIANOWICZ-VERTUN, *Postguttenbergovská revoluce?*, A2 18, 2012, též [online], 2012 [citováno dne: 10. 3. 2015]. Dostupné z: <http://www.advojka.cz/archiv/2012/18/postguttenbergovska-revoluce>; W. PARFIANOWICZ-VERTUN, *Reading with dissidents*, [online], 2014 [citováno dne: 3. 2. 2015]. Dostupné z: <http://www.booksandideas.net/Reading-with-Dissidents.html>.

⁷⁵ Jak ostatně dokládají mnohá svědectví: „/.../ knihy samizdatové či exilové jsme si četli, ti, kdo se k nim dostali, přes noc, protože další den už je bylo třeba předat někomu jinému.“ Jiří TRÁVNÍČEK, *Překnížkováno. Co čteme a kupujeme (2013)*, Brno 2014, s. 159. „Na každý pád bylo s tímto druhem literatury spojeno zřejmě nejhladovější čtenářstvo, jaké se kdy v novodobých dějinách u nás vyskytovalo.“ Z. ŠIMEČEK – J. TRÁVNÍČEK, *Knihy kupovati...*, s. 369. Na druhou stranu někteří badatelé považují ono tradované a proklamované „manické a entuziastické čtení knih“ v daném období spíše za mýtus, romantický konstrukt příslušníků inteligence. W. PARFIANOWICZ-VERTUN, *Reading with dissidents*, [online], 2014 [citováno dne: 3. 2. 2015]. Dostupné z: <http://www.booksandideas.net/Reading-with-Dissidents.html>.

⁷⁶ Martin Machovec cit. dle: Jiří TRÁVNÍČEK (ed.), *Knihy a jejich lidé. Čtenářské životopisy*, Brno 2013, s. 241.

⁷⁷ J. ŠMEJKALOVÁ, *Cold War Books in the 'Other' Europe and What Came After*, s. 112.

⁷⁸ Jiřina ŠMEJKALOVÁ, *Censors and Their Readers. Selling and Silencing Czech Books*, Libraries

sahovaly samizdatové knihy různě variovanou ochrannou formulí o zákazu pořizování dalších opisů, někdy s přímým odkazem na příslušný paragraf zákona č. 35/1965 Sb., o dílech literárních, vědeckých a uměleckých, který legalizoval možnost pořídít opis rukopisu pro vlastní potřebu. Nicméně samizdatoví vydavatelé a distributoři byli nakonec trestáni většinou podle zástupných paragrafů – podvracení republiky, pobuřování, nedovolené podnikání apod.⁷⁹ Přesto pokud to podmínky dovolovaly, vytvářeli si čtenáři opis knih, který pak dále šířili,⁸⁰ popřípadě si knihy namlouvali na cívky či magnetofonové pásky. Tomáš Vrba podotýká, že řada abonentů samizdatové literatury posléze zakládala vlastní samoobslužné „retranslační stanice“, v nichž byly pořizovány další opisy.⁸¹ Samo „[o]pisování textů se stalo projevem aktivního čtenářského postoje, samotný akt přepisování byl specifickým druhem četby.“⁸² V této souvislosti se opakovaně hovoří o tom, že má tato komunikace rysy předgutenbergovské kultury, neboť „produkce obsluhovala v podstatě uzavřenou komunitu uživatelů, kniha nebyla určena jednorázovému přečtení, nýbrž opakovanému užívání, oběhu.“⁸³ Nezávislé tituly pak podle své povahy cirkulovaly v úzkém okruhu zájemců s obdobnými čtenářskými preferencemi. Martin Machovec uvádí jako jednu z možností kategorizace samizdatu rozdělení podle typu čtenářů: okruh Charty 77, okruh undergroundu, okruh kolem *Vokna*, okruh kolem *Revolver Revue*, komunita kolem Jazzové sekce, rozličné náboženské komunity nebo regionální okruhy.⁸⁴ Doplnit bychom mohli další čtenářské skupiny vycházející zejména z nejrůznějších subkultur, jako jsou trampové, skauti nebo scifisté, i z oborově zaměřených skupin čtenářů, například sociologové, historici

& Culture 1, 2001, s. 98.

⁷⁹ J. ŠMEJKALOVÁ, *Censors and Their Readers*, s. 99.

⁸⁰ K čtenářskému dosahu samizdatových opisů více viz: Jiří GRUŠA, *Cenzura a literární život mimo masmédiá*, Praha 1992, s. 23–24.

⁸¹ T. VRBA, *Nezávislé písemnictví a svobodné myšlení*, s. 295.

⁸² W. PARFIANOWICZ-VERTUN, *Postgutenbergovská revoluce?* [online], 2012, [citováno dne: 16. 3. 2015]. Dostupné z: <http://www.advojka.cz/archiv/2012/18/postgutenbergovska-revoluce>.

⁸³ T. GLANC, *Samizdat jako médium*, s. 184. Tento gutenbergovský přírůstek rozvíjel zejména Gordon H. SKILLING, *Samizdat. A Return to the Pre-Gutenberg Era?*, Cross Currents. A Yearbook of Central European Culture 1, 1982, s. 64–80; Gordon H. SKILLING, *Samizdat and Independent Society in Central and Eastern Europe*, Oxford 1989.

⁸⁴ Martin MACHOVEC, *The Types and Functions of Samizdat Publications in Czechoslovakia, 1948–1989*, Poetics Today 1, 2009, s. 18–19.

ad.⁸⁵ Od konkrétního společenství se odvíjel i čtenářský dosah, který se proměňoval i v čase.⁸⁶ Základní podmínky distribuce však zůstávaly vždy totožné: diskrétnost, disciplína a důvěra.⁸⁷

Všechny tyto paralelní (nejen) literární oběhy (včetně těch, které se v menší míře utvářely v padesátých letech) lze považovat za „*systémový jev charakteristický pro fungování literatury v podmínkách autoritativního typu literární cenzury*.“⁸⁸ Dále však souhlasíme s Jiřinou Šmejkalovou a dalšími, že samizdatové distribuční a čtenářské sítě zůstávají soustavně neprobádány, ačkoli „*nebyla cirkulace alternativních textů zdaleka záležitostí několika elitních jedinců, jak se často předpokládá /.../*“.⁸⁹ Detailnější analýze bude rovněž třeba podrobit prameny bezpečnostních složek (mj. soupisy zabavovaných knih při domovních prohlídkách, jež mohou osvětlit, které knihy vyhodnocovala státní moc jako „škodlivé“ či „podvrtné“ a jak se snažila postihovat nejen šířitele, ale i držitele. Kvůli omezenému prostoru této studie rezignujeme na popis knižních oběhů exilových a jejich vazeb na domácí paralelní oběhy.

Zájmové knihovny – knihovna-čítárna Jazzové sekce

Zájmové kulturní sdružení *Jazzová sekce* a její redakce od roku 1976 sídlily v takzvaném Domečku, v jednopatrovém domě na adrese Ke Krčské stráni 611. Redakce zde měla původně k dispozici dvě místnosti v prvním patře, později se přesunula do přízemí a v patře byl přibližně na jaře roku 1985 zřízen přednáškový a promítací sál a menší knihovna, která se začas stala

⁸⁵ Jak upozornila Marta Edith Holečková na příkladu katolického samizdatu, nebyly hranice těchto čtenářských a vydavatelských kruhů samozřejmě neprostupné. Marta Edith HOLEČKOVÁ, *Cesty českého katolického samizdatu 80. let*, Praha 2009, s. 137. Autorka mj. ve své knize také popsala způsoby distribuce v tomto prostředí.

⁸⁶ P. ŠÁMAL, *V zájmu pracujícího lidu. Literární cenzura v době centrálního plánování a paralelních oběhů*, s. 1203.

⁸⁷ T. VRBA, *Nezávislé písemnictví a svobodné myšlení*, s. 295.

⁸⁸ P. ŠÁMAL, *V zájmu pracujícího lidu. Literární cenzura v době centrálního plánování a paralelních oběhů*, s. 1124.

⁸⁹ Jiřina ŠMEJKALOVÁ, *Knihy*, Brno 2000, s. 104. Jak jinde upozornila J. Šmejkalová, na zodpovězení otázky, do jaké míry se distribuce a recepce alternativních textů týkala pouze omezeného kroužku zapojených intelektuálů, nebo zdali skutečně existovalo něco jako „obyčejný samizdatový čtenář“, si budeme muset ještě počkat. J. ŠMEJKALOVÁ, *Cold War Books in the 'Other' Europe and What Came After*, s. 109.

čítárnou.⁹⁰ Již dříve, v roce 1983, byla zprovozněna ve sklepě domu výstavní síň (též galerie ve sklepě), kde byla uspořádána řada výstav: kresby Pavla Turnovského, fotografie Jiřího Kučery, grafická tvorba Josky Skalníka, tehdejší finská fotografie s názvem Fotografie je rock.⁹¹ Protože výstavy neměly patřičné oficiální povolení, byl pod tlakem Státní bezpečnosti provoz této galerie po čtyřech měsících její činnosti ukončen (další drobné výstavy dostaly později prostor na výstavních panelech umístěných v čítárně, kde vystavoval například Jiří Fiedler, Jiří Kučera, Aleš Mynář, Jiří Volek). Na její místo se pak přestěhovala knihovna s čítárnou, v prvním patře Domečku se nadále přednášelo a promítalo. Je vlastně příznačné, že knihovna s čítárnou nakonec sídlily ve sklepním prostoru, v „podzemí“.

Provoz čítárny měl na starosti Čestmír Huňát, který dnes mimo jiné vede knihovnu a čítárnu Unijazzu. Návštěvní dny v čítárně byly vždy ve středu od 17 do 19 hodin, pro mimopražské členy nebo členy pracující ve směnném provozu bylo otevřeno po dohodě i jindy, zpravidla v sobotu. Výpůjční doba pro gramofonové desky a magnetofonové pásky byla jeden týden, knihy se nepůjčovaly. Mnozí mimopražští členové pravděpodobně žádali Jazzovou sekci také o zřízení zásilkové výpůjční služby, ale tu nebylo možné kvůli nespolehlivosti poštovního styku realizovat.

V dokumentární zprávě z roku 1986 *Jací jsme*, shrnující činnost Jazzové sekce, se v rubrice služby členům uvádí: „Pro potřeby členů zřídila sekce knihovnu čítající kolem 800 svazků odborných hudebních publikací, průběžně doplňovanou zejména zahraničními periodiky, čítárnu a videosál. Dále půjčovnu kazet, tematicky navazujících zejména na články v *Bulletinu JAZZ* a v dalších publikacích vydávaných sekci.“⁹² Mezi zmíněnými osmi sty publikacemi převažovaly hudební tituly – knihy a časopisy, dále fond čítárny zahrnoval publikace a časopisy o umění, z nichž některé (kupříkladu *Art Forum*, *Art News*, *Art in America*) čítárně poskytovala americká ambasáda,⁹³ jež také zajišťovala promítání vybraných zahraničních filmů. Přímé styky měla Jazzová sekce i s britskou, francouzskou a kanadskou ambasádou. Část

⁹⁰ Vladimír KOUŘIL, *Jazzová sekce v čase a nečase. 1971–1987*, Praha 1999, s. 287.

⁹¹ Joska SKALNÍK, *Jazzová sekce (prostor uměleckých aktivit)*, Výtvarné umění 3–4, 1995, s. 83–89.

⁹² Milan EXNER – Květa JECHOVÁ, *Dokumenty č. 4 – Jací jsme. Shrnutí výsledků ankety o problémech současného kulturního života a o postavení Jazzové sekce v československé společnosti*, Praha 1986, s. 40.

⁹³ J. SKALNÍK, *Jazzová sekce*, s. 84.

titulů poskytli též Helena Kontová a její manžel Giancarlo Politi, editoři magazínu *Flash Art*. Fond dále obsahoval vlastní knižní produkci Jazzové sekce včetně již rozebraných titulů,⁹⁴ nejrůznější katalogy, prospekty, plakáty. V deskách (tzv. edice Rychlovazač) byly shromáždovány dílčí články, překlady, studie, texty písní, rukopisy, programy festivalů, ale i výstřižky z dobového tisku.

Na tomto místě bychom měli zdůraznit, že fond čítárny (knihovny) byl založen pouze na zápůjčkách či darech a na podpoře členů Jazzové sekce nebo jejich příznivců. Ke sdílení soukromých materiálů byli členové vybízeni: „*Časopisy a knihy v čítárně jsou vlastnictvím členů, kteří je takto dali k dispozici ostatním; chcete-li takto zpřístupnit i vaše materiály, které někdy znáte nazpaměť, ozvěte se: podle dohody je zase vrátíme.*“⁹⁵

O konkrétních přírůstcích fondu čítárny a aktuálním programu (přednáškách, filmových projekcích či výstavách na panelech) informoval *Interní zpravodaj čítárny Jazzové sekce Pražské pobočky SH /ČSR/* (1985–1986, celkem vyšlo pět čísel – srpen 1985, říjen 1985, listopad 1985, prosinec 1985, srpen 1986), uvozený Škvoreckého mottem *Lidé čtěte!* Další informace o čítárně se pak také objevovaly v členském zpravodaji *43/10/88* (později v *Informačním zpravodaji*). V souvislosti s přednáškovou činností v čítárně byla založena cyklostylovaná edice *Dveře*, ale uveřejněna v ní nakonec byla pouze jediná přednáška Vlasty Marka *Přežije sitár rok 2000?*

Převážná část materiálů čítárny byla posléze zabavena při zásahu Státní bezpečnosti v září roku 1986, dodnes nebyly vráceny. Čítárna Jazzové sekce byla ve své době unikátním kulturním centrem. Jazzové sekci se podařilo v rámci platných právních norem vytvořit multifunkční prostor, nabízející zájemcům (členům) nejen tematickou literaturu, nahrávky, ale i promítání filmů a odborné přednášky. Situaci na přelomu osmdesátých let výstižně charakterizoval Vladimír Kouřil: „*Čítárna byla /.../ jedinou naší možnou kulturní aktivitou, když po zákazu a následném rozpuštění Svazu*

⁹⁴ Knižní produkce Jazzové sekce (hlavně řada *Jazzpetit*) byla čtenářům dostupná i v některých „běžných“ knihovnách, které se kvůli odběru titulů stávaly kolektivními členy Jazzové sekce. V roce 1984 však byly na příkaz Ministerstva kultury z těchto knihoven knihy Jazzové sekce vyřazovány. V. KOUŘIL, *Jazzová sekce v čase a nečase*, s. 233, 236, 374. Původně brožované knižní tituly vydané Jazzovou sekci byly dokonce pro provoz v čítárně speciálně opatřovány pevnou vazbou, a to tajně v knihvazárně Státní banky československé jejím zaměstnancem Milošem Volákem.

⁹⁵ *Interní zpravodaj čítárny Jazzové sekce Pražské pobočky SH*, srpen 1986, s. 8.

hudebníků, naší administrativní »střechy«, jsme se z hlediska tehdejších úřadů stali zcela nelegální organizací.“⁹⁶

***Švépomocná lidová knihovna Hrobka*⁹⁷**

Ještě před vznikem knihovny a záhy i čítárny Jazzové sekce, na počátku března roku 1980, byla založena v pražské vinárně U Šupů stolní společnost sdružující zájemce o brakovou literaturu, tzv. spolek BRR (nazývaný též Brčko). K zakládajícím členům patřili Jarmila Bělíková, Olga Stankovičová a Vlastimil Třešňák. Posléze se jako výrazné organizátorky zapojily Petruška Šustrová a zejména Olga Havlová. Legenda praví, že je onoho večera U Šupů spojila společná láska k zlotřilému doktorovi Fu Manchu. Patronem společenství se stal svatý Kazimír, na jehož svátek bylo sdružení ustaveno, a básník František Pánek složil hymnu sdružení: *„Jde to s námi nýčko z kopce, slezáme se týdně v hrobce, protistátní skupinka, dvě Olgy a Jarmilka.“*

Spolek představoval pro organizátory a členy z řad disentu účinnou formu úniku v době vzrůstající perzekuce a režimního útlaku. Tuto dusnou atmosféru zachytila v nedávno vydaných denících z tehdejší doby Ivanka Lefeuvre (dříve Hyblerová): *„Obětí násilí přibývá. Už ani lidé z prostředí Charty 77 a VONS o násilí, kterému jsou v poslední době vystaveni, neinformují. Všichni máme strach. Není to strach z uvěznění, ale obavy z toho, že budeme vystaveni dalším brutalitám, o nichž nevíme, kam až mohou zajít.“* (zápisek ze dne 30. května 1982).⁹⁸ Totéž dosvědčil Vlastimil Třešňák: *„Recese, happening, zka-*

⁹⁶ V. KOUŘIL, *Jazzová sekce v čase a nečase*, s. 287.

⁹⁷ K ní více viz: Archivní fondy v Libri prohibiti – fond Jarmily Bělíkové, fond SLK Hrobka; Anna FREIMANOVÁ (ed.), *Síla věčnosti Olgy Havlové*, Praha 2013; *Olga Havlová. Olga Havlová ve vzpomínkách přátel a na fotografiích Bohdana Holoméčka* (výstavní katalog; 2013); Ivan M. JIROUS, *Na oáze s Magorem*, Divadelní noviny 4, 2010, též [online], 2010 [citováno dne: 30. 3. 2014]. Dostupné z: http://www.divadelni-noviny.cz/na-oaze-s-magorem_2010-04; Pavel KOSATÍK, *„Člověk má dělat to, nač má sílu.“ Život Olgy Havlové*, Praha 2008; Olga STANKOVIČOVÁ, *„Chtěla bys být čarodějnici?“ „Moc.“ Olga Havlová a Jarmila Bělíková hovoří s Olinkou Stankovičovou*, Revolver Revue 69, 2007, s. 167–205; Petruška ŠUSTROVÁ, *Nový brak. Halina Pawłowska aneb Vyzvání svatého Kazimíra*, Kritická příloha Revolver Revue 5, 1996, s. 46–54; T. VRBA, *Nezávislé písemnictví a svobodné myšlení*, s. 304.

⁹⁸ Ivanka LEFEUVRE, *Migrace 1982. Deníkové záznamy signatárky Charty 77 vystěhované v rámci akce „Asanace“ z Československa*, Praha 2014, s. 66. Shodně počátek 80. let popsala i Petruška Šustrová: *„A když si představíte, že za vámi denně chodí přátelé, které někdo přepadl,*

*palněný pud sebezáchovy. /.../ To bychom se pro změnu nezbláznili ze samých petic, politických prohlášení, dopisů Husákovi, tajných schůzí, výsledků a kriminálů. Jako terapii jsme si předepsali lehké dýchánky, kurzy mariáše, založili jsme knihovnu brakové literatury, vydávali svůj časopis, pořádali maškarní candrbály a tak podobně. Jak rozjívění studenti. Díky Edici Hrobka jsme ale konec minulého století přežili jakž takž ve zdraví.*⁹⁹ Petruška Šustrová pak svůj pozdější článek o Hrobce pro brněnský časopis *Rozrazil* příznačně nazvala *Nejen politikou živ byl disident aneb svépomocná lidová knihovna Hrobka*.¹⁰⁰ Posilující vliv mělo toto společenství zvláště na „slaměné vdovy“, jak se říkalo ženám, jejichž muži byli tou dobou vězněni (kromě Olgy Havlové měly manžely ve vězení i Anna Šabatová či Kamila Bendová). Spolek také reagoval na tehdejší oficiální odmítání brakové (a obecně populární) literatury a její soustavné potlačování, k němuž patřilo i vyřazování těchto titulů z veřejných knihoven,¹⁰¹ a to již od počátku padesátých let.¹⁰²

Se vznikem spolku byla též spjata idea založení a provozu menší strojo-
pisné *edice BRR* (= brakový román), v níž by byly pořizovány samizdatové
opisy s cílem zachránit nejcennější meziválečná díla brakové literatury.
V rámci příprav byly vytipovány na tři desítky brakových titulů, několik
jich přepsala Olga Stankovičová, ale činnost edice byla poměrně brzy
utlumena a nahrazena jinými organizačními počiny, zejména pak budo-
váním *Svépomocné lidové knihovny Hrobka* (SLK Hrobka), propagující
a shromažďující brakovou literaturu, tj. detektivky, rodokapsy, kovbojské
romány, hororové příběhy, dívčí a ženské romány, budovatelská díla atd.;

kterým se děly podobné věci, kteří zažili násilí, byli bití u výslechů nebo jim jenom vyhrožovali, tak na tu dobu vzpomínám dost nerada. To nejhorší období, které opravdu bez nadsázky se dá nazvat terorem, začalo někdy na jaře 1981 /.../.“ Cit. dle: Josef KUBECZKA, *Půjdou vykonavatelé akce Asanace za mříže?*, [online], 2004, [citováno dne: 15. 3. 2014]. Dostupné z: <http://www.radio.cz/cz/rubrika/udalosti/pujdou-vykonavatele-akce-asanace-za-mrize>.

⁹⁹ Ondřej BEZR – Vlastimil TŘEŠŇÁK, *To je hezký, ne? Rozhovor s Vlastimilem Třešňákem*, Praha 2007, s. 57.

¹⁰⁰ Petruška ŠUSTROVÁ, *Nejen politikou živ byl disident aneb svépomocná lidová knihovna Hrobka*, *Rozrazil*. Revue na provázku 8, 2006, s. 49–56.

¹⁰¹ K tomu více viz: Petr ŠÁMAL, *Soustružníci lidských duší. Lidové knihovny a jejich cenzura v 50. letech (s edicí seznamů zakázaných knih)*, Praha 2009; P. ŠÁMAL, *V zájmu pracujícího lidu*.

¹⁰² Dále viz: Pavel JANÁČEK, *Literární brak. Operace vyloučení, operace nahrazení 1938–1951*, Brno 2004; Pavel JANOUŠEK, *Dějiny české literatury 1945–1989. I–IV*, Praha 2007–2008.

kromě prvorepublikových vydání sem byly například zařazovány i oficiálně vydávané sešity detektivních a špionážních příběhů periodické řady Magnet, které do knihovny pravidelně přinášela Eva Kantůrková. Zahájení provozu knihovny datuje jeden z archivních propagačních letáků Hrobky dnem 21. ledna 1981.¹⁰³

Postavení knihovny bylo velice specifické: ač byla recesistickým činem, vyznačovala se odborným způsobem vedení, které zaručovali vystudovaní knihovníci Andrej Stankovič a Olga Stankovičová. Olga zavedla knihovní řád (otištěný v prvním čísle časopisu *Nový brak* – o něm viz dále), vytvořila knihovní katalog a důsledně evidovala jednotlivé brakové přírůstky, které přinášeli příznivci knihovny. Nakonec se podařilo shromáždit téměř pět set svazků. S předchozí čítárnou Jazzové sekce měla společně budování knižního fondu „svépomocí“ (to se odráží i v jejím názvu).

Knihy byly klasifikovány dvojím způsobem: jednak byly opatřeny přírůstkovým číslem (HXXX) (a část knih byla dále označena vlastním knihovním razítkem, k jehož výrobě prý posloužila dětská tiskárnička), jednak barevnou značkou, již k třídění brakové literatury zavedla Olga (a snad i Andrej) Stankovičovi. Žánrově byly tituly odlišeny barevnými (i jinými) značkami: zelená – kovbojka, román z Kanady, Aljašky (román z drsného severu), případně román ze života ochránců přírody; červená – ženský román, limonáda, erotika; modrá – sci-fi, horor, duchařina; žlutá – žluté nebezpečí, Orient; černá – dobrodružný román, krvák; D – detektivka, ŠR – špionážní román; SR – společenský román (či jiná nuda); M – moralita (poučný či výchovný spisek). Mimo fond SLK Hrobka ale byly k vypůjčení i další brakové tituly ze zahraničí, jež zprostředkovali přátelé v emigraci. Otevírací doba knihovny byla stanovena na středu od 17:30; existovaly dokonce čtenářské průkazy.¹⁰⁴ Vše bylo ovšem založeno na patrném principu hry, parodie, ironie, jak ilustruje zpráva z časopisu *Nový brak*: „*Ve 02.00 hod. v únorové sobotní noci se dostavil náš rurální příznivec I. M. J. /= Ivan Martin Jirous – pozn. autora/ do SLK HROBKA s novým přírůstkem, křehkým románkem Časné vdavky od famózní Nataly z Esthruthů /= Nataly z Eschstruthů – pozn. autora/. Nebyl vpuštěn a knihu nám poslal*

¹⁰³ Zmíněný propagační leták je uložen v soukromém archivu Tomáše Vrby.

¹⁰⁴ Petruška ŠUSTROVÁ, *Paralelní knihovna*, Lidové noviny 124, 2011, s. 12. Kopie jednoho z čtenářských průkazů se nachází v archivním fondu Jarmily Bělíkové v knihovně Libri prohibiti.

*po prostředníkoví; tímto mu vyslovujeme poděkování, ale znovu připomínáme, že ve 02.00 hod. v noci nepůjčujeme!!! Výpůjční doba je od 17.30 ve středu!!!*¹⁰⁵ Princip recese mimo jiné sblížuje Hrobku s dalšími uskupeními, která taktéž svérázně reagovala na tehdejší bezčasí a dobovou tíseň: se Šmidry,¹⁰⁶ *Křížovnickou školou čistého humoru bez vtipu*¹⁰⁷ nebo *Protialkoholní společností doktora Řimsy*.¹⁰⁸

Středeční schůzky členů Hrobky kopírující výpůjční dobu knihovny probíhaly nejprve v Melantrichově ulici čp. 6 v bytě Stankovičových, a to ve stíněném prostoru v prvním patře. K němu patřila v přízemí ještě místnost zvaná Hrobka, kde Stankovičovi nechávali přespávat nebo bydlet různé přátele, kteří v Praze neměli byt. Kupodivu i v případě této „podzemní“ knihovny její prostory vizuálně, fyzicky evokovaly „podzemí“. Po přestěhování manželů se setkání odehrávala v nejrůznějších hostincích (U Synagogy v Pařížské ulici, U Kotvy ve Spálené ulici, v „hrobečku“, tj. bufetu v Lucerně, u „Bohouše“ na Vinohradech), případně u někoho z členů doma. Setkání poskytovala prostor nejen rozhovorům o braku, z nichž byla zcela vyloučena politika, historikám z disentu, parodickým přednáškám, ale například i vážnějšímu předčítání dopisů z vězení.

K pravidelným návštěvníkům „brakových“ schůzek a k čtenářům Hrobky patřili kromě zakládajících členů bratři Bednářové, Kamila Bendová, Zbyněk Benýšek, manželé Brabencovi, Jim Čert, manželé Jaroslava a Ivan Dubští, Zina Freundová, Luisa Geisslerová, Ivan M. Havel s Dagmar Lantayovou (později Havlovou), Václav Havel, manželé Hyblerovi, Ivan M. Jirous, Věra Jirousová, Jiří Křivánek, Jaroslav Kukul a jeho družka Kateřina Bajzíková, Jan Lopatka, Karel Marek, Dana Němcová, Jiří Němec, Fanda Pánek, Jana Převraská, Karol Sidon, Andrej Stankovič, Anna Šabatová, Karel Švorčík (Kešot), Vlastimil Třešňák a další. Část z nich v průběhu

¹⁰⁵ *Zprávy ze společnosti*, Nový brak 1, 1981, [s. 12].

¹⁰⁶ K nim více viz: Jan KOBLASA – Věra JIROUSOVÁ (eds.), *Šmidrové. Jednou Šmidrou, Šmidrou navěky*, Olomouc 2005.

¹⁰⁷ O ní více viz: Jiří HŮLA, *Malý rum je velký rum chudých*, Respekt 51, 1991, s. 17; Olaf HANEL, *Křížovnická škola*, Výtvarné umění 3–4, 1995, s. 46–52; Ivan M. JIROUS, *Zpráva o činnosti Křížovnické školy*, Výtvarné umění 3–4, 1995, s. 53–58; též in: Ivan M. JIROUS, *Magorův zápisník*, Praha 1999, s. 125–133.

¹⁰⁸ K ní více viz: Lenka KRAUSOVÁ, *Ozvučky normalizace v římsologii*, Tvar 13, 2006, s. 6–7; Lenka POŘÍZKOVÁ, *Societas contraalcoholica doctoris Řimsae = Protialkoholní společnost doktora Řimsy*, Praha, 2012.

osmdesátých let nuceně emigrovala, ale spojení s dřívějšími přáteli z Hrobky většinou zůstala zachována.

Společnost rovněž začala vydávat samizdatový časopis-občasník *Nový Brak* s podtitulem Zpravodaj seznamující P. T. veřejnost s novými přírůstky Svépomocné lidové knihovny Hrobka a s její osvětovou činností, jakož i přinášející nejnovější zprávy ze společnosti, dopisy čtenářů aj.¹⁰⁹ Samizdatový časopis *Nový Brak* byl původně zamýšlen jako anotovaný seznam přírůstků do knihovny Hrobka. Od počátku přinášel informace o knihovním fondu, vždy v sérii po padesáti titulech, s uvedením signatur a barevných značek. Potenciálním čtenářům předkládal vlastní obsahová shrnutí jednotlivých publikací. S knihovním fondem Hrobky souvisely rubriky *Žprávy ze SLK Hrobka / Ž redakční a knihovní kuchyně / Senzační příhody hrobkové neboli nejnovější zprávy ze SLK Hrobka!! / Ž redakční brakové kuchyně / Redakční kuchyň / Redakční braková kuchyně*.¹¹⁰ V okruhu přátel

¹⁰⁹ Časopis eviduje Johanna POSSET, *Česká samizdatová periodika 1968–1989*, Brno 1992, s. 102–103. Všechna čísla jsou k dispozici v knihovně Libri prohibiti. Ukázky z *Nového braku* byly publikovány zde: A. FREIMANOVÁ (ed.), *Síla věčnosti Olgy Havlové*; Olga STANKOVIČOVÁ, *Nový brak*, Revolver Revue 26, 1994, s. 216–219; P. ŠUSTROVÁ, *Nejen politikou živ byl disident....*, s. 49–56.

¹¹⁰ Časopis byl vydáván v letech 1981–1989, přičemž v roce 1981 vyšla dvě čísla (stejně jako v roce 1986), v roce 1982 čtyři včetně mimořádného čísla s názvem *Halali*, poté se objevovalo vesměs jedno číslo ročně. Číslo tři (1982) vyšlo dvakrát, podruhé po neshodě jako aktivita jednoho z členů spolku, a to s názvem *BRR*. Po celou dobu jeho existence ho řídila a v Praze vydávala Olga Stankovičová; mezi přispěvatele patřily brakové reportérky Olga Stankovičová, Jarmila Bělíková či Petruška Šustrová, několik recenzí ale uveřejnil Egon Bondy aj. Takřka všechna čísla byla označena jako Ročník I/18. 3. 1981, tedy antedatována (skutečnosti odpovídalo pouze číslování jednotlivých vydání), a to jako připomínka policejního zatýkání, které se toho dne uskutečnilo, částečně však i z bezpečnostních důvodů. Kvůli hrozícím postihům byla také většina článků publikována anonymně, případně byli jejich autoři ukryti pod šiframi; rovněž osoby v jednotlivých člancích byly uváděny s přezdívkami nebo iniciálami. Dále platila zásada, že publikované klepy nesmí nikoho hanobit a přivést do nebezpečí. K desátému číslu byla zařazena čtyřstránková příloha hádanek a křížovek s názvem SAMI luštíme ZDATně křížovky, udávající jako vydavatele edici Puls časopisu *Pulsar*. Původně útlý zájmový bulletin se nakonec rozrostl v revue o bezmála 90 stranách. V roce 1998 ještě vyšlo k nedožitým 65. narozeninám Olgy Havlové speciální (dvanácté) číslo jednorázově obnoveného *Nového braku*.

Kromě tematických reportáží se dále ve specializovaných rubrikách ale také připomínala různá společenská výročí: životní jubilea (*Blahopřejeme s kytičkou*), svatby (*Náše – vaše*), rozvody (*Před motejlem za motejlem* přejmenovaná později na *Před Sodomkou*

sdužujících se kolem Hrobky byl také připraven sborník *Kešot* (1983, ed. Jarmila Bělíková), určený nositeli této přezdívky, tj. Karlu Švorčíkovi, a to „jen tak“. Drobnou publikační činnost zastupovaly novoročenky Hrobky, zpravidla šlo o inscenované fotografie. Kromě ryzích knihovnických a vydavatelských aktivit příznivci Hrobky pořádali nejrůznější recesistické akce, zejména slavnosti a kostýmní večírky, které navíc často doprovázely přednášky, výstavy, divadelní představení.¹¹¹ „Hrobková“ setkání s menší

– za Gomorkou), narození (*Vítáme nové občánky, případně Noví disidenti*), později zařazený *Kalendář oslav a tichých vzpomínek*. Charakter kroniky měly i rubriky zachycující autentické „hrobkové“ výroky (*Uhodněte, kdo to řekl!*, podobně též *Řekli o sobě, Řekli o druhých a Řekli o světě, případně Přereknutí a přeslechnutí*). Redaktorky *Nového braku* totiž byly celý rok „v pohotovosti“, bavily se tím, že zaznamenávaly výroky svých přátel, aby je posléze s patřičným komentářem uveřejnily právě v *Novém braku*. V posledních číslech se objevila rubrika *Pro pamětníky / Okénko pro pamětníky*.

¹¹¹ Jednou z prvních akcí, která se uskutečnila 18. března 1981, byl zahajovací brakový bál v maskách brakových postav v hostivařském hostinci Na Kačandě. V souvislosti s ním pak byl 18. 3. 1981 prohledán byt Stankovičových a zatčena celá řada účastníků bálu, kteří byli při výsleších varováni, aby brakových aktivit zanechali. Velké oblíbené se pak těšily červencové oslavy narozenin „statkářky“ Olgy Havlové (a současně i jejího svátku, který připadal na stejný den), konané na Hrádečku, jež tradičně provázely tematické kostýmní inscenace s živými obrazy (1981 – dožínky; 1982 – Halali, 1983 – padesátiny Olgy Havlové; 1985 – příchod praotce Čecha na Říp /při té příležitosti Olga Havlová napsala a s ostatními sehrála divadelní hru *Má vlast* a I. M. Jirous a Andrej Stankovič zveršovali drama *Verné zvery Slávy dcery*, obojí otištěno v *Novém braku* č. 8/; 1986 – Brakový exkurs do brakové literatury; 1987 – zabijačka; 1988 – lázeňský večírek; 1989 – indická slavnost Kasty pro všechny). Ve druhé polovině 80. let pořizoval Andrej Krob záběry z oslav pro samizdatový videomagazín *Originální Videojournal*. V podobném stylu se odehrávaly i silvestrovské oslavy – 1982/1983 – Milionářský večírek; 1983/1984 – Antický večírek; 1984/1985 – Sabat v Praze magické; 1985/1986 – oslava se nekonala; 1986/1987 – Poslední z posledních; 1987/1988 – Hrobkový Silvestr; 1988/1989 – Monarchistický večírek, nejčastěji v bytě Vavřince Korčíše, též ale třeba v bytě Lenky Procházkové nebo Ivana Havla na Rašínově, tehdy nábřeží Bedřicha Engelse. Mimoto proběhla řada dalších společných akcí (1. verneologické sympóziu ve Staré Říši, Sen noci svatojánské s tajemstvím, myslivecké Halali, 1. samostatná výstava hub v SLK Hrobka, I. amateurská přehlídka domácích vín a líkerů a I. amateurská soutěž špatné gramofonové hudby, recesistické fotbalové utkání mezi členy edice Braková literatura /BRR/ a mužstvem časopisu *Revolver Revue*, panychida za nádražní restauranty aneb moravologické symposium v Bechyni aj.) či výletů (na Matějskou pouť, do zoologické zahrady, na Říp aj). Děni a jednotlivé události v hrobkové společnosti zaznamenával formou konkrétních stylizovaných reportáží již zmíněný časopis *Nový brak*. Oblíbenými se dále staly kurzy voleného mariáše a karetní hra bridž. Členové společenství Hrobky mj. natočili jako hraný černobílý film brakový horor *Lilián (Lilian Story)*, v němž ztvárnila jednu z hlav-

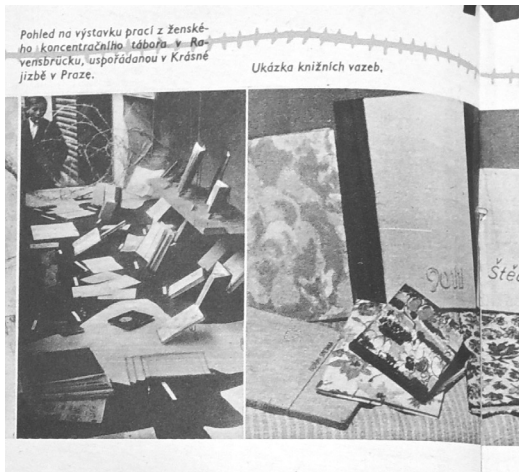
intenzitou pokračovala i po roce 1989. Nicméně o dalších osudech fondu knihovny SLK Hrobka po roce 1989 toho není příliš známo.¹¹²

Závěr

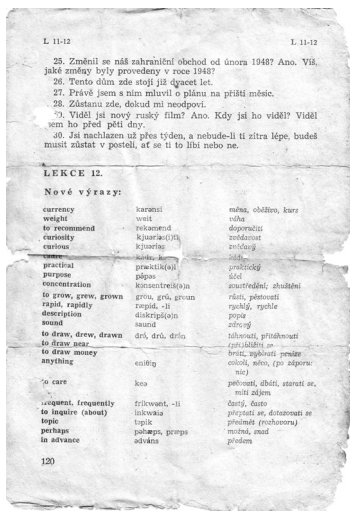
Pokud bychom hledali společný rys všech výše uvedených podzemních knihoven a paralelních knižních oběhů, nacházíme ho ve sjednocujícím gestu vzdoru, úniku v podmínkách nesvobody, demonstraci duševní rezistence. Totéž platí o vlastním čtení. Z pamětí, korespondence a dalších pramenů máme hojná svědectví o jeho terapeutických účincích. Pojednání o čtenářské kultuře v časoprostoru nesvobody je vlastně i dílčím příspěvkem k dějinám biblioterapie. Vytváření podzemních knihoven a paralelních knižních oběhů bylo obvykle reakcí na ničení knih, jejich nedostatek, na nesvobodnou volbu ve výběru titulů, který mělo kompenzovat. Současně tedy analýza fungování podzemních knihoven tvoří kapitolu v dějinách biblioklastie a cenzury, ale v nejšířším slova smyslu přispívá i do dějin (české) knižní kultury (připomeňme obnovu tradice rukopisné knihy, když bylo třeba si knihy doslova vytvořit, aby se vůbec mohly půjčovat a šířit.) Jednotlícím atributem jednotlivých prvků neoficiální knihovnické sítě je nakonec také fakt, že jde o knihovny a oběhy zmizelé, rozptýlené, jejichž obraz a činnost můžeme pouze dodatečně rekonstruovat, a to nejčastěji na základě vzpomínek a archivů.

ních rolí Olga Havlová. Ke společným aktivitám patřilo též kolektivní psaní brakového románu *Obbr* (Obroda Braku) na pokračování (Jiří Mrázek, Miroslav Jírec, Lenka Marečková, Luboš Vydra, Olga Stankovičová, Jarmila Bělíková, Petr Tařoun) pod heslem od pasivní konzumace k aktivní brakové tvorbě; dílo však nebylo dokončeno. Jednou z posledních recesistických vizí společnosti z její předlistopadové existence bylo zahájení provozu muzea Hrobky v Bechyni k osmému výročí jejího založení.

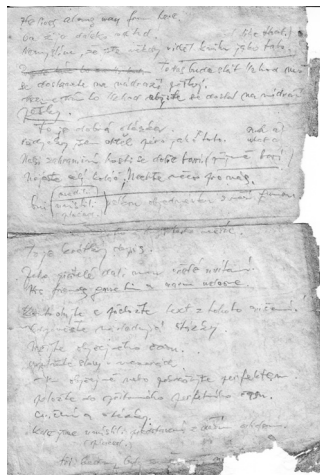
¹¹² Z původního fondu SLK Hrobka byly zatím fyzicky dohledány pouze dvě publikace, a to v knihovně Libri prohibiti.

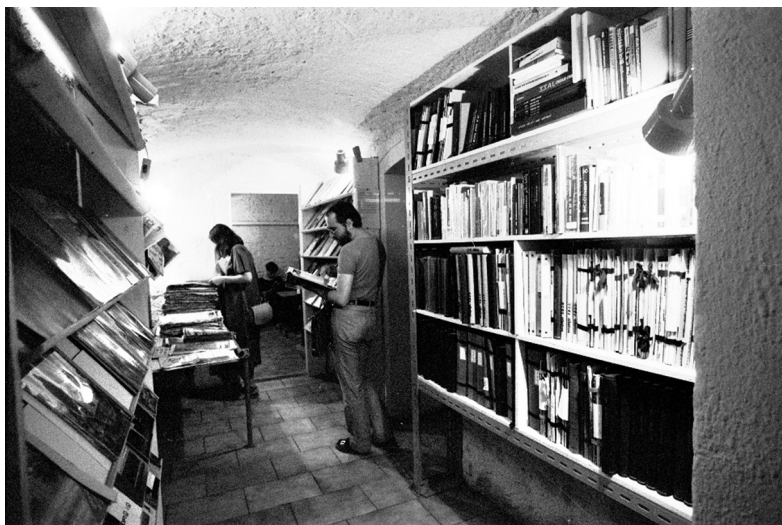
Knižní tvorba českých žen z Ravensbrücku (Reprodukce z článku Poezie za osnatými dráty, Československá žena, 17. 8. 1945.)

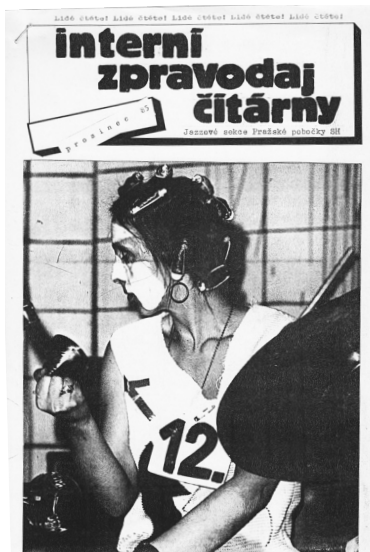
List z ilegálně přechovávané učebnice angličtiny na tábore Vojna u Příbrami (archiv Petry Čáslavové)

*Nález dokumentující tajnou výuku angličtiny na táboře Vojna u Příbrami
(archiv Petry Čáslavové)*

Interiér čítárny Jazzové sekce (foto Jiří Volek)

Interní zpravodaj čítárny Jazzové sekce z prosince 1985 (Zdroj: Libri prohibiti)

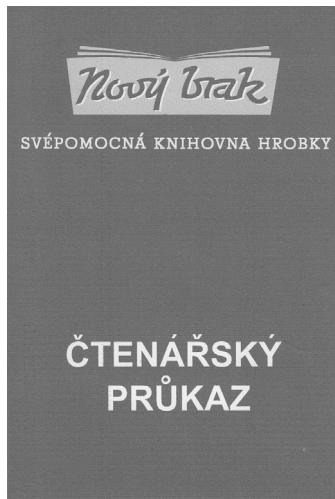
+++++
+ SVĚPOMOČNÁ LIDOVÁ KNIHOVNA +
+ H R O B K A +
+++++

K máni: sensační detektivní romány,
strhující příběhy tvrdých mužů z
divokého Západu, dojmavé romány
pro dívky, orientální črty, humo-
resky, příběhy krvaví msty...

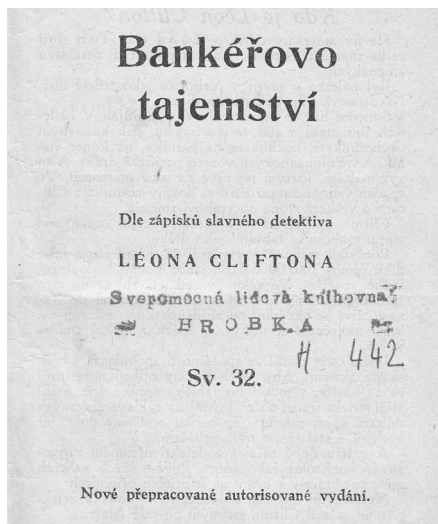
Nabízíme mj.: 'Ryk Sangar', 'Děvče
z jatek', 'Zkáza lidství', 'Šedý
šakal', 'Tajemství hřbitova', 'Irča
a Lexa', 'Kokaina', 'Zhouba ranče X'.

Novinky k měsíci knihy:
'Žlutý spár' z oblíbeného seriálu
Dr. Fu Manchu, 'Osudy nalezcův',
'Zločinný lékař', 'Konec šafaříků',
'Ohnivě znamení', 'Sebevražda botan-
nikova', 'Mrtvola vraždí' aj.
SENSACE ! OSVĚTA ! NEBŮ.KULT.ZÁŽ. !
Se značkou BRR /BRakový román/
NEZABLOUDÍTE !!!

Knižní nabídka SLK Hrobka (archiv Tomáše Vrby)

Čtenářský průkaz SLH Hrobka (Zdroj: Libri prohibiti)

Knihovní razítko v jedné z tzv. cliftonek ve fondu SLK Hrobka (Zdroj: Libri prohibiti)

„Stvůry v provincii.“ Václav Chaloupecký a Jan Emler při přejímání hornouherských knihoven do správy ČSR

„Beasts in the Province.“ Václav Chaloupecký and Jan Emler pursuing the takeover of the Upper-Hungarian libraries into the administration of the Czechoslovak Republic

Milan Ducháček

Abstrakt

Studie se věnuje procesu přebírání archivních a knihovních institucí v oblasti někdejších Horních Uher do správy Československé republiky během prvních let po zrodu nového státu. Jak je zde ukázáno, převzetí archivů a knihoven bylo výsledkem součinnosti dvou osobností, bývalého lobkowiczského knížecího knihovníka a archiváře Václava Chaloupeckého (1882–1951) a jeho staršího kolegy, pražského knihovníka Jana Emlera (1877–1951), jenž byl (i díky Chaloupeckého podpoře) ustanoven prvním ředitelem nově zřízené univerzitní knihovny v Bratislavě a posléze i prvním lektorem knihovnictví na Univerzitě Komenského. Jejich spolupráce, založená na kolegiálnosti a vzájemném respektu, trvala až do třicátých let, kdy mj. vyústila v předání duplikátů řady bohemik ze zrušené pražské knihovny hořínských Lobkowiczů do Bratislavy. Ačkoli mnohé plány obou činovníků zůstaly nenaplněny, výsledkem jejich snah v často zmatečných poměrech po připojení Horních Uher k ČSR byla organizace a centralizace systému slovenských knihoven, což vytvořilo základ pro rozvoj studijních oborů na nově zřízené Univerzitě Komenského.

Abstract

The paper focuses on the process of the takeover of the archival and bibliothecal institutions by the Czechoslovak state power in the region of former Upper-Hungary during the first years after the establishment of the Czechoslovak Republic. As shown here, the takeover of the Upper-Hungarian archival institutions had been the result

of the cooperation between two persons, the former Lobkowicz family archivist and librarian, the historian Václav Chaloupecký (1882–1951), and his older colleague Jan Emler (1877–1951), the Prague-based librarian, who was (due to Chaloupecký's impulse) established as the first director of the University Library in Bratislava and also the first lector of library science/studies at the new Comenius University in Bratislava. Their cooperation, based on friendship and mutual respect, lasted until the late 1930's, last but not least in the granting of a number of the Czech books (Bohemica) acquired from the Lobkowicz Prague library in benefit of the Comenius University. However, some of Chaloupecký's and Emler's plans and intensions remained unfulfilled, their efforts during the first chaotic years in Slovakia resulted in the establishment of the centralised and organised Slovak library system, thus creating the founding condition for the newly established Slovak university studies at the Comenius University.

Klíčová slova

knihovnictví slovenské – Václav Chaloupecký – Jan Emler – Univerzita Komenského – Lobkowiczská knihovna

Keywords

Slovak library science – Václav Chaloupecký – Jan Emler – Comenius University – Lobkowicz library

Krátce po 11. červnu roku 1919 se na zámku v Roudnici nad Labem dosavadní lobkovický knížecí knihovník a archivář Václav Chaloupecký rozřehnal s rodinou, vrchností i pracovními závazky a vydal se vstříc novým výzvám – na Slovensko.¹ Úřad, který byl Chaloupeckému se souhlasem státního tajemníka Ministerstva školství a národní osvěty (dále jen MŠANO) Jaroslava Vlčka svěřen, dostal název Štátný inšpektorát archívov a knižníc na Slovensku. Formálně spadal pod vládního komisaře pro ochranu slovenských památek, architekta Dušana Jurkoviče.² Honosně pojmenované československé úřady však vstupovaly na zcela novou půdu,

¹ Literární archiv Památníku národního písemnictví (dále jen LA PNP), fond Antonín B. Černý, V. Chaloupecký A. B. Černému 11. 6. 1919.

² LA PNP, f. Jaroslav Vlček, V. Chaloupecký J. Vlčkovi 12. 2. 1919. K činnosti Jurkovičova komisariátu podrobněji Martina OROSOVÁ, *Organizácia ochrany pamiatok v medzivojnovom období*, Pamiatky a múzeá – revue pre kultúrne dedičstvo 4, 2009, s. 2–11.

a navíc s takřka nulovým personálním zázemím, neboť většina uherských úředníků odmítla s novými pány Slovenska spolupracovat. Svá dosavadní pracoviště většinou opustili a uchýlili se na maďarské území. Mnozí tak činili v naději, že nový řád věcí je pouze dočasným provizoriem, jemuž bude vojenskou či diplomatickou cestou vbrzku učiněna přítrž. Vzali s sebou proto i značnou část úřední agendy a v jejich hlavách navíc odešlo i provozní know-how. Převzetí kontroly nad archivním a knihovním bohatstvím někdejších Horních Uher tak bylo úkolem podstatně komplikovanějším, než jak se mohlo čerstvě jmenovaným archivním referentům ministerstva školství jevit.³ Skutečnost, že celá věc byla v referátu Kamila Krofty a Josefa Borovičky vložena na bedra v podstatě jediného člověka, je dodnes zarážející a svědčí o podcenění či spíše naprosté neznalosti slovenské reality.

Do čerstvě přejmenované Bratislavy⁴ dorazil novopečený inspektor Chaloupecký ve dnech, kdy nejvyšší rada pařížské mírové konference rozhodovala o československo-maďarských hranicích. Jednotky maďarských bolševiků však stále držely Košice. Zatímco generál Mittelhauser chystal v bratislavské Redutě rokování o stažení vojsk Bély Kuna za novou demarkační čáru, československé vojsko se na břehu Dunaje, v místě budoucího univerzitního kampusu u vily Lafranconi, chystalo k obsazení strategického předmostí na Petržalce.⁵ Válka o Slovensko se teprve chýlila k závěru. Přestože byl ministr s plnou mocí pro správu Slovenska Vavro Šrobár vybaven v podstatě diktátorskými pravomocemi, jeho autorita byla na území někdejších Horních Uher prosazována jen pomalu. Rozhodující přítom bylo, že sympatie části obyvatel se po zkušenostech s excesy bolševické soldatesky začaly pozvolna obracet ve prospěch nového režimu.⁶

³ Ke struktuře, proměnám a kompetencím osvětové sekce MŠANO (jak se oficiálně nazývalo oddělení, suplující v ČSR ministerstvo kultury) více Kristína UHLÍKOVÁ, *Ždeněk Wirth, první dvě životní etapy (1878–1939)*, Praha 2010, s. 62–69. Ke slovenskému inspektorátu tamtéž, s. 97–101.

⁴ Srov. např. Peter BUGGE, *The Making of a Slovak City: The Czechoslovak Renaming of Pressburg/Pozsony/Presporok, 1918–19*, *Austrian History Yearbook*, 2004, s. 205–227; též Viliam KARÁCSONY, *Bratislava a jej začlenenie do Česko-Slovenskej republiky*, Bratislava, 1999, s. 51–64, zejm. s. 56.

⁵ Marián HRONSKÝ, *Boj o Slovensko a Trianon 1918–1920*, Bratislava 1998, s. 181n.

⁶ Pro transparentnost doznávám, že tento shrnující odstavec jsem si dovolil vypůjčit z monografie Milan DUCHÁČEK, *Václav Chaloupecký. Hledání československých dějin*, Praha 2014, s. 108. K tehdejší situaci srov. též Ismo NURMI, *Slovakia, a playground*

Slovenský archivní a knihovní inspektorát byl zřízen z iniciativy pražského ministerstva školství, nový úředník však byl stejně jako všechny slovenské orgány podřízen autoritě Ministerstva s plnou mocí pro správu Slovenska.⁷ Týden po příchodu na Slovensko se proto Václav Chaloupecký ohlásil u Vavra Šrobára a předložil mu návrh nařízení o působnosti a pravomocích, jež mu z titulu funkce státního inspektora náležely. Bylo totiž třeba, aby se informace objevila na stránkách *Úradných novin*, hlavního informačního média Šrobárova ministerstva. Jinou oficiální mediální sítí ministr nedisponoval, a obsah listu rozesílaného jednotlivým županům tak měl v podstatě platnost vládního nařízení. V duchu jmenovacího dekretu z MŠANO zde tedy Chaloupecký vyhlásil, že „*veškeré státní a veřejné správy podléhající archivov a knihovny na Slovensku zůstanou až na další /.../ uzavřeny*“.⁸

for nationalism and national identity: manifestations of the national identity of the Slovaks, 1918–1920, Helsinki 1999, zejm. s. 124–130. K Šrobárově výjimečné pozici v prvních popřevratových letech (vedle jeho vlastních pamětí Vavro ŠROBÁR, *Osvobodené Slovensko I.*, Praha 1928) dosud nejpodrobněji Miroslav PEKNÍK, *Vavro Šrobár a formovanie slovenskej politiky*, in: Dr. Vavro Šrobár, politik, publicista, národnoosvetový pracovník, Miroslav Pekník a kol. (eds.), Bratislava 2012, s. 11–136, zejm. s. 100–136 (zde i další literatura). V citovaném kolektivním díle jsou též přetištěny starší klíčové studie k tématu, jež však byly souborně vydány i jinde, srov. Xénia SUCHOVÁ, „*Šrobárovi muži*“: *vymenovanie prvých československých županov ministrom s plnou mocou pro správu Slovenska Vavrom Šrobárom*, in: *Idea československého štátu na Slovensku 1918–1939*, Xénia Suchová, Bratislava 2011, s. 33–52; Robert KVAČEK, *Téměř dobrodružství. Vavro Šrobár koncem roku 1918*, in: *Historik nad šachovnicí dějin. K pětasedmdesátinám Jana Galandauera*, Dagmar Hájková – Luboš Velek a kol. (eds.), Praha 2011, s. 196–203; Natália KRAJČOVIČOVÁ, *Vavro Šrobár – prvý slovenský minister*, in: *Slovensko na ceste k demokracii*, Natália Krajčovičová, Bratislava 2009, s. 149–160. K obtížím činnosti ministerstva TÁŽ, *Dva těživé problémy Úradu ministra s plnou mocou pro správu Slovenska po vzniku prvej ČSR*, in: *Slovensko v dejinách 20. storočia. Kapitoly k spoločenským a vojensko-politickým udalostiam. K 70. narodeninám PhDr. Mariána Hronského*, Miloslav Čaplovič – Mária Stanová a kol. (eds.), Bratislava 2010, s. 89–102; Stručně též Jan RYCHLÍK, *Češi a Slováci ve 20. století. Spolupráce a konflikty 1914–1992*, Praha² 2012, s. 72–77.

⁷ O činnosti úřadu dosud nejpodrobněji Martina OROSOVÁ, *Štátny inšpektorát archívov a knižnic na Slovensku v rokoch 1919–1939*, *Dejiny*: internetový časopis Inštitútu histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove 1, 2012, s. 30–42 [online], [citováno dne: 19. 11. 2015]. Dostupné z: http://dejiny.unipo.sk/Dejiny_1_2012.pdf. Obecněji k tématu též TÁŽ, *Organizácia ochrany pamiatok v medzivojnovom období*, *Pamiatky a múzeá – revue pre kultúrne dedičstvo* 4, 2009, s. 2–11.

⁸ Archív Pamiatkového úradu Slovenskej republiky (dále jen APÚ SR), f. Štátny inšpektorát archívov a knižnic (dále jen ŠIAK) 1919–1927, k. 1, rkp. oznámení o působnosti inspektora slovenských knižnic a archívov.

Důvodem byla hlavně obava z vývozu kulturních statků mimo slovenské území. Dále inspektor zdůraznil, že jeho povinností je přesvědčit se osobně o stavu veřejných archivů a knihoven, včetně těch, „na nichž má Česko-slovenská republika zájem“⁹ (čímž svou pravomoc vztáhl i na církevní instituce), a postarat se o jejich zabezpečení a dále připravovat takovou organizaci archivů a knihoven, aby vyhověla jak potřebám vědeckým, tak správním.¹⁰ Zároveň si vyhradil právo na uprázdněná místa jmenovat nové úředníky, což s sebou nutně neslo čistku mezi těmi, kdo sice z dosavadních postů neodešli za Dunaj, ale s novým režimem odmítali spolupracovat. Chaloupeckého nesmlouvavá povaha a často v osobních vztazích problematická přímočarost se zde ovšem výjimečně hodila, neboť mělo jít o nastolení fungujícího systému. Přílišné personalistické skrupule nebyly ve všeobecně panujícím „revolučním“ klimatu mezi českými úřady na Slovensku běžné, v opačném případě totiž hrozila provozní i správní paralýza.

Úkol, jehož uskutečnění hodlal inspektor věnovat maximální úsilí, se ostatně ujal především s vidinou, že ze získaného bohatství bude na Slovensku brzy vytvořen základ pro novou československou vědu. Ta měla mít v duchu centralizačních snah Chaloupeckého pražských přátel na MŠANO ústřední slovenské pobočky právě v Bratislavě. Chaloupecký sám měl v úmyslu ujmout se vedení slovenského centrálního archivu, do něhož měly být umístěny materiály získané chystanou archivní a spisovou rozlukou s Maďarskem.¹¹ A protože se očividně nemohl zároveň zhostit funkce ředitele budoucí bratislavské univerzitní knihovny, jež se měla zrodit z fondů Uherské královské Alžbětinské univerzity, začal se Chaloupecký ve spolupráci s Kamilem Kroftou poohlížet po schopném kandidátovi na správce konfiskovaných pokladů třetího uherského vysokého učení.

Díky dědictví knihovny prešpurské právnické akademie, svazkům prešpurské veřejné městské knihovny (darované již dříve Alžbětině), a především vzácným tiskům (ba i inkunabulím) někdejší jezuitské školské knihov-

⁹ Archiv Pamiatkového úradu Slovenskej republiky (dále jen APÚ SR), f. Štátny inšpektorát archivov a knižnic (dále jen ŠIAK) 1919–1927, k. 1, rkp. oznámení o působnosti inspektora slovenských knižnic a archivov.

¹⁰ Slovenský národný archív (dále jen SNA) Bratislava, f. Vavro Šrobár, k. 10, inv. č. 618, V. Chaloupecký V. Šrobárovi 19. 6. 1919, příloha; parafrázováno ze slovenštiny.

¹¹ Více k tomu M. DUCHÁČEK, *Václav Chaloupecký. Hledání...*, Praha 2014, s. 103–124. Těž zkráceně TÝŽ, „Maximum, kterého bylo možno dosáhnout.“ *Václav Chaloupecký, centralizace slovenského archivnictví a archivní rozluka s Maďary*, in: Karel Kazbunda, kulturní dědictví a mezinárodní právo, Semily – Turnov – Jičín 2014, s. 378–390.

ny, kterou po zrušení řádu v Uhrách roku 1782 převzalo římskokatolické gymnázium, byly knihovní fondy nemalé. I přesto, že k založení Alžbětiny došlo pouhé dva roky před vypuknutím Velké války (a k formálnímu zahájení výuky v říjnu 1914), do roku 1918 nebyly všechny fakulty uvedeny v provoz, obsahovala knihovna 77 932 svazků, českých a slovenských knih zde ale v duchu hesla „slavica non leguntur“ bylo poskrovnu.¹² Maďarský profesorský sbor i personál knihovny sice setrval na svých místech, ale odmítl přísahat loajalitu československé vládě, a tak bylo i zde třeba pracovat takřka na zeleném drnu. Bibliotéka se navíc nacházela ve stísněných a pro knihovnické služby navýsost nevhodných prostorách kláštera klarišek, v němž do roku 1909 sídlilo zmíněné katolické gymnázium a posléze obecná (lidová) škola, pošta, ba dokonce truhlářská dílna, jejíž provoz byl vzhledem k primitivní elektroinstalaci pro uložené knižní fondy očividným nebezpečím.¹³ Klášter a okolní objekty, spojované tradičně s *Academií Istropolitana*,¹⁴ nejstarším uherským studiem generale, jež založil Matyáš Korvín, sice budoucí knihovně nově ustavované Univerzity Komenského dodávaly punc tolik potřebné dějinné kontinuity, do budoucna se však staly také největším břemenem provozu rodící se bibliotéky.¹⁵

Protože o nevyhovující knihovní místnosti Klarissea projevilo hned zpo-

¹² APÚ SR, f. ŠIAK 1919–1927, k. 1, Chaloupeckého zpráva o stavu univerzitní knihovny, 2. 7. 1919. V čase oficiálního zřízení knihovny 10. 10. 1919 již Jan Emler uváděl 84 826 knihovních jednotek. Srov. Karol GRUBER, *Začiatky knižnice Slovenskej univerzity*, in: Z bratislavských knižnic. Sborník k 30. výročiu Knižnice Slovenskej univerzity, Ján Čaplovič (ed.), Bratislava 1950, s. 9. Souhrnně (a v mnohém i pionýrsky) o formování slovenské knihovní správy a zákonodárství po roce 1918 Štefan PASIAR, *Dejiny knižnic na Slovensku*, Bratislava 1977, s. 306n, k Alžbětinské knihovně zejm. s. 313–318.

¹³ Srov. Jan EMLER, *Několik poznámek k vývoji Univerzitní knihovny*, in: Ročenka University Komenského za první pětiletí 1919–1924, Bratislava 1925, s. 224–236, zde s. 235. Též APÚ SR, f. ŠIAK 1919–1927, k. 1, Chaloupeckého zpráva o stavu univerzitní knihovny, 2. 7. 1919.

¹⁴ V někdejší *Schiffbeckově* (či *Aspremontově*) paláci na Kapitulské ulici.

¹⁵ Srov. J. EMLER, *Několik poznámek*, s. 233–236. Ke stavebnímu vývoji instituce podrobně *Budovy Univerzitnej knižnice v Bratislave v premenách času. Zborník k 85. výročiu*, Dušan Lechner (ed.), Bratislava 2004. K vývoji knihovny jako instituce souhrnně Juraj ECKER, *Dejiny Univerzitnej knižnice v Bratislave 1919–1985*, Bratislava 1994; též *Univerzitná knižnica v Bratislave 1914–1919–1959*, Ján Lehký (ed.), Martin 1959.

čátku července 1919 eminentní zájem ředitelství Moravské agrární a průmyslové banky, bylo zajištění knihovních prostor pro budoucí Univerzitu Komenského jedním z prvních úkolů, jimiž se Václav Chaloupecký po příchodu na Slovensko zaobíral.¹⁶ Vedle zprávy o stavu knihovny a dobrozdání o spolehlivosti (či spíše nespolehlivosti) jejich zaměstnanců inspektor navrhl, aby „*vrchní správou knihovny byl pověřen zvláštní komisař, jenž by měl dozor nad celým ústavem*“.¹⁷ Jako homo novus by přitom nebyl vázán dosavadním uherským knihovním řádem, a mohl by tedy jednat zcela v intencích československých zájmů.¹⁸ Ve shodě s Kamilem Kroftou Chaloupecký k tomuto úkolu navrhl zkušeného klementinského bibliotékaře Bořivoje Prusíka. Ten však již hotový jmenovací dekret překvapivě odmítl, zřejmě hlavně z rodinných a zdravotních důvodů, ale také v obavě, že by nebyl s to obstát při osobních konfliktech, jež si nutně žádala výměna dosavadních maďarských úředníků za nový personál.¹⁹ Rodící se slovenská správa tak opět narazila na odpor českých zaměstnanců k přeložení na Slovensko. Prusík však zároveň naznačil, že by se pro funkci bratislavského komisaře hodili „*nejlépe úředníci političtí, nebo alespoň úředník-právnick, jakým je ku příkladu koll[ega] bibl[iotekář] Emler, jenž má navíc ještě tu výhodu, že je svobodný, velmi diplomatický a ve věcech knihovních všestranně obeznalý*“.²⁰

Chaloupecký Prusíkův návrh na jmenování svého známého z okruhu Klubu za starou Prahu²¹ promptně předal do Prahy s vědomím, že pozorným očím ministerského referenta Kamila Krofty nemohl talent zkušeného kulturního pracovníka s právnickým vzděláním uniknout.²² Jan Emler,

¹⁶ APÚ SR, f. ŠIAK 1919–1927, karton 1, Ředitelství Moravské agrární a průmyslové banky (Fridolin Vogt) V. Chaloupeckému 10. 7. 1919.

¹⁷ APÚ SR, f. ŠIAK 1919–1927, k. 1, Chaloupeckého zpráva o stavu univerzitní knihovny, 2. 7. 1919, vycházející z německy psaného přehledu z pera ředitele Emila Kumlika z 23. 6. 1919, tamtéž.

¹⁸ Tamtéž.

¹⁹ Tamtéž, Opis Prusíkova odmítnutí z 10. 7. 1919.

²⁰ Tamtéž.

²¹ Viz obsah korespondence a společně sdílené kauzy z dob Chaloupeckého působení v Roudnici nad Labem, in: LA PNP, f. Jan Emler /nezprac./, V. Chaloupecký J. Emlerovi 1909–1914.

²² APÚ SR, f. ŠIAK 1919–1927, k. 1, Opis Emlerova jmenování z 13. 9. 1919 výslovně uvádí, že Krofta jednal „*po návrhu státního inspektora pro archivy a knihovny na Slovensku*“. Jan Emler později iniciací svého pozvání do Bratislavy připisoval právě K. Kroftovi, srov. Jan Emler, *Výročí lásky ke knize*, in: Z bratislavských knižnic. Sborník k 30. výro-

jediný syn někdejšího pražského profesora pomocných věd historických Josefa Emlera, byl dlouholetým praktikantem a od roku 1906 konzervátorem pražské c. k. Veřejné a univerzitní knihovny. Zastával funkci obecního staršího a inspektora Městské knihovny pražské a v roce 1919 dokončoval studia práv a zároveň se připravoval na získání lektorátu z knihovnictví na Karlo-Ferdinandově univerzitě.

Avšak i Emler, jakkoli rozený gentleman se zkušenostmi z pražských knihovnických i akademických kuloárů, se obával konfrontace s maďarským personálem a titulů i profesních zkušeností případných podřízených. Tyto obavy však Chaloupecký svým robustním způsobem rozptýlil: „/.../ zdá se mi, že všechny ty lektoráty jsou více maďarským humbugem než skutečnou odbornou znalostí. Psal jsem také ministerstvu, že ihned budou muset býti jmenováni při univerzitní knihovně dva úředníci noví, Češi. Nejlépe, kdybyste se již po nich poohlédli.“²³ Inspektor zdůraznil, že knihovní komisariát, respektive funkce vládního kurátora, je pouze dočasným, několikatydenním provizoriem, nežli bude zrušena platnost právního statutu Alžbětinské univerzity, načež by byl Emler ihned jmenován ředitelem knihovny. V očividné snaze získat v činorodém muži, s nímž ho navíc pojil vztah k rodné krajině v okolí Libáně na okraji Českého ráje,²⁴ blízkého spolupracovníka, popsal Chaloupecký Emlerovi aktuální stav věci a vylíčil mu i značně revolučního ducha transformace hornouherské knihovní správy: „*Vaším úkolem by bylo vlastně založiti a vybudovati zdejší univ[erzitní] knihovnu. Je to práce sice namáhavá, nepadná, ale zase na druhé straně jistě lákavá. Jednotlivé kvádry bych Vám mohl přivézt a připravit, ale stavba sama by byla hlavně Vaší starostí. Tak např. čeká pěkná knihovna v Trnavě (stará jezuitská) jen na mé převezení do Bratislavy. Doufám, že by bylo možno získat i Čaplovičianu z [Dolného] Kubína, knihovnu hr[abat] Žayových aj. O tom všem bychom se dohodli. Až dosud musel*

čiu Knižnice Slovenskej univerzity, Ján Čaplovič (ed.), Bratislava 1950, s. 5. O Janu Emlerovi podrobněji např. Viliam CSÁDER, Jan Emler, in: Čestní doktoři Univerzity Komenského 1928–2014, Mária Grófová – Pavel Súra (eds.), Bratislava 2014, s. 17–20; Jiří CEJPEK, *Jan Emler*, Bulletin SKIP 2, 2003, s. 9–11; [online], [citováno dne: 19. 11. 2015]. Dostupné z: http://skip.nkp.cz/Bulletin/Bullo3_208.htm; též heslo *Emler, Jan, JUDr.*, in: Slovník českých knihovníků [online], [citováno dne: 19. 11. 2015]. Dostupné z: <http://sck.sdruk.cz/record?id=29>. Zde i další literatura.

²³ LA PNP, f. Jan Emler /nezprac./, V. Chaloupecký J. Emlerovi 3. 8. 1919.

²⁴ Srov. Helena MAREČKOVÁ, *Dr. Jan Emler (1877–1951)*, Listy starohradské kroniky 2, 2006, s. 56–58.

jsem se o knihovnu tak trochu starat sám. Tak jsem vypracoval i rozpočet, ač to do mé funkce naprosto nepatří. Ale z pochopitelných důvodů nemohl jsem věc žádat ani od dosavadního ředitele. Včera pak jsem poslal vládě návrh, aby budova byla cele věnována jen knihovně a účelně adaptována. Jen aby se neproměškal čas. Neboť kdyby se mne ptali zítra, jak ta adaptace má vypadat, přišel bych do nemilých rozpaků. To by bylo především Vaším úkolem.“²⁵ A na kuráž budoucí „nepřítel všeho slovenského“ (jak Chaloupeckého pro jeho názory vnímali slovenští národovci) připojil slova, která svědčí o tom, do jaké míry milovník Prahy, jemuž bylo maloměštáctví vždy proti srsti, dočasně podlehl popřevratovému budovatelskému nadšení: „Bratislava je hezké, příjemné a sympatické město, které byste si brzy zamiloval. A je radost vidět, jak jsme všady na postupu. Poměry nejsou tu rozervané, jako u nás, a je Vám milé, potkáte-li se tu s opravdovým a zaníceným idealismem, jaký bývá v zlaté naší metropoli už vzácnější.“²⁶

Jan Emler výzvu vyslyšel, tím spíš, že mu dosavadní systemizované knihovnické místo v Klementinu bylo ponecháno i po dobu působení v Bratislavě.²⁷ Rozpaky z opuštění nadějí na pražský knihovnický lektorát byly navíc rozptýleny možností ucházet se vbrzku o stejnou funkci na právě zřizované Univerzitě Komenského.²⁸ Očekávaná konfrontace s dosavadním personálem se nakonec zřejmě obešla bez zásadních tenzí, ačkoli Chaloupecký se v přehledu stavu a správy knihovny netajil s tím, že dosavadní správa „nemůže vyhovovati kulturním požadavkům na třetí naši univerzitu a její nejdůležitější součást [–] na univerzitní knihovnu [–] kladeným. Duch a směr této správy patrný je snad již z toho fakta, že v celé přes 70 000 svazků čítající knihovně sotva by se našlo více svazků českých neb slovenských než 20. A fakt ten se nedá omluviti či vysvětliti šovinistickým režimem maďarských vlád“.²⁹ Inspektorovy

²⁵ LA PNP, f. Jan Emler /nezprac./, V. Chaloupecký J. Emlerovi 3. 8. 1919.

²⁶ Tamtéž. Srov. M. DUCHÁČEK, *Václav Chaloupecký. Hledání...*, s. 24, 61.

²⁷ Srov. Emlerův služební postup in: APÚ SR, f. ŠIAK 1919–1927, k. 1, Kroftou podepsaný opis ministerského jmenování Jana Emlera vrchním knihovníkem bratislavské Univerzitní knihovny z 13. 9. 1919; Tamtéž jmenování J. Emlera knihovníkem VII. hodnostní třídy při Veřejné a univerzitní knihovně v Praze, 30. 1. 1920.

²⁸ Archív Univerzity Komenského (dále jen AUKom), f. Rektorát Univerzity Komenského (dále jen RUK) I, C/8, 1919–1942, k. 94, složka Jan Emler, Emlerovo jmenování lektorem knihovnictví na Univerzitě Komenského z 24. 2. 1922.

²⁹ APÚ SR, f. ŠIAK 1919–1927, k. 1, Chaloupeckého zpráva o stavu univerzitní knihovny, 2. 7. 1919.

výtky dopadly zejména na hlavu dosavadního ředitele knihovny Emila Kumlika a kustoda knihovnických sbírek Belu Szadeckého, oba absolventy univerzity v Kluži. Kumlik byl následně převeden na své bývalé působiště v bratislavské městské knihovně. Ostatní knihovní personál se promptně začal učit slovensky, alespoň to uvedl Kumlik v přehledu, který poskytl Chaloupeckému, s dodatkem, že tak všichni činí již čtyři měsíce. Jan Emler tedy většinu úředníků převzal, kromě ředitele však brzy odešel i kustod Szadecky. V nových poměrech se osvědčili především adjunkt Karol Gruber a oficiál Ludovít Zachár, jenž jako jediný z personálu skutečně slovensky uměl.³⁰ Nové podřízené si už Emler volil především z českých řad.

Emler tedy po příchodu do Bratislavy navázal úzkou spolupráci s Chaloupeckým a už v říjnu 1919 informoval ministra Šrobára o neutěšeném stavu objektů převzaté knihovny a výhledu adaptačních prací v budově kláštera klarisek. Úkol ho zcela pohltil a (dle Kroftova mínění) původně tříměsíční pobyt³¹ se protáhl na celou dekádu. Tak se zrodil čínorodý tandem, díky němuž byly položeny základy slovenského knihovního systému, aby mohlo být následně přistoupeno k jeho začlenění do celkového rámce správy knihoven ČSR. Na těchto procesuálních krocích si přitom největší zásluhy získal právě Jan Emler.³²

Základ bohemikálního fondu Univerzity Komenského však položil ještě Chaloupecký, když (s nemalým úspěchem) požádal všechny přední české vědecké a archivní instituce o darování duplikátů, případně kompletního edičního plánu pro účely nově zřizované bratislavské vědecké knihovny.

³⁰ Srov. personální obsazení knihovny v Chaloupeckého zprávě ministru pro správu Slovenska, APÚ SR, f. ŠIAK 1919–1927, k. 1, Chaloupeckého zpráva o stavu univerzitní knihovny, 2. 7. 1919 a Emlerovu výplatní listinu in: AUKom, f. RUK I, C/8, 1919–1942, k. 94, složka Univerzitní knihovna. Požitky a zálohy personálu z dubna/května 1920 a redukovaný seznam z října téhož roku. Pro Emlerovo gentlemanství je charakteristické, že pro svého předchůdce Kumlika měl ještě půl roku po nástupu jmenovitě vyhrazenou první kolonku, včetně platového výměru.

³¹ APÚ SR, f. ŠIAK 1919–1927, k. 1, J. Emler V. Chaloupeckému 20. 10. 1919.

³² K Emlerovu působení na Slovensku dosud nejpodrobněji Marie Ludmila ČERNÁ, *Emlerovo působení v Bratislavě*, in: Z bratislavských knižnic. Sborník k 30. výročí Knižnice Slovenskej univerzity, Ján Čaplovič (ed.), Bratislava 1950, s. 17–29; k Emlerově zásluze o prosazení instituce povinného výtisku i pro Slovensko, zřízení souborného katalogu a zapojení bratislavské knihovny do československého knihovnického systému zejm. *Emlerov katalóg*, Lýdia Sedláčková (ed.), Bratislava 2009. K jeho pracím z období před 2. světovou válkou viz Marie EMLEROVÁ, *Bibliografie prací Dr. Jana Emlera*, Slovanská knihovněda 1938, s. 159–164.

Během roku tak získal značnou část moderní české knižní vědecké produkce (zejména v historickém oboru) a u většiny institucí zajistil setrvalou spolupráci a zasilání nových publikací. Zároveň obnovil své kontakty s vídeňskými i českými antikváři, díky nimž doplňoval roudnické knihovní fondy. Tentokrát se ale soustředil na zájmy bratislavské bibliotéky a v neposlední řadě i příruční historické bibliotéky, jež se posléze měla stát základem budoucího Historického semináře Univerzity Komenského. Některá klíčová desiderata, jako například svazky Monumenta Germaniae Historica, si dokonce (dočasně) vypůjčil od své někdejší vrchnosti z roudnické knihovny.³³

Nedlouho po Emlerově příchodu na Slovensko mu předal Chaloupecký veškeré pravomoci týkající se knihoven, jež vyplývaly z jeho inspektorské funkce.³⁴ Učinil tak především proto, že jej v tu dobu plně vytěžovala snaha o reorganizaci slovenské archivní správy, a především komplikace spojené s jednáním o archivní a spisové rozluce s Maďarskem. Neúspěch celého jednání nakonec vyústil v krach plánů na zřízení centrální slovenské archivní instituce, jejímž ředitelem se Chaloupecký podle původního plánu měl stát. Zatímco Emlerovo postavení v univerzitní knihovně dostalo ředitelskou funkci pevné zázemí, převedení československé archivní správy do gesce ministerstva vnitra vyústilo v to, že se pozice státního inspektora slovenských archivů rozplynuly v dým.³⁵ S tím pak souvisel i neutěšený stav honosně pojmenovaného úřadu. Koncem léta 1921, tedy dva roky po vzniku inspektorátu, si Chaloupecký stěžoval kolegovi, sekčnímu šéfu MŠANO Zdeňku Wirthovi: „*Jsem bez kanceláře /.../. Úřaduji zatím doma. Ale jsou s tím hrozné svízele.*“³⁶ Archivní referent Josef Borovička však na Chaloupeckého litanie z Prahy kontroval: „*Proboha nenaříkejte na to, že jste na Slovensku. Já bych nejraději se vším praštil a utekl a teď ještě stvůry v provincii začnou hekat.*“³⁷

³³ Srov. LA PNP, f. Jan Emler /nezprac./, V. Chaloupecký J. Emlerovi 1. 8. 1927. Právě roku 1927 si je ovšem kníže Max Lobkowicz vyžádal nazpět.

³⁴ APÚ SR, f. ŠIAK 1919–1927, k. 1, Rukopis pověření z 1. 5. 1920.

³⁵ Srov. M. DUCHÁČEK, *Václav Chaloupecký. Hledání...*, s. 122–124.

³⁶ Oddělení dokumentace Ústavu dějin umění Akademie věd České republiky, v. v. i., f. Zdeněk Wirth, korespondence osobní, V. Chaloupecký Z. Wirthovi 21. 8. 1921. Též M. OROSOVÁ, *Organizácia ochrany pamiatok v medzivojnovom období*, Pamiatky a múzeá – revue pre kultúrne dedičstvo 4, 2009, s. 2–11.

³⁷ Masarykův ústav a Archiv Akademie věd České republiky, v. v. i. (dále jen MÚA AV ČR), f. Václav Chaloupecký, k. 1, inv. č. 38, J. Borovička V. Chaloupeckému 23. 3. 1920.

Pražský centralismus skutečně přinášel v každodenní slovenské úřední praxi jen obtíže, tím spíše, že většina zodpovědných úředníků zajížděla do „provincie“ pouze na krátké, takřka bleskové inspekce, v důsledku čehož málokdy dokázali složitostem uherského dědictví hlouběji porozumět. Snaha získat v dražbě vzácná slovacika a jiné bibliofilie přitom vyžadovala nejen formální úřední autoritu, ale především cit pro diplomatické nuance a obratnost v zákulisním jednání, neboť finanční rezervy knihovní instituce obvykle neumožňovaly konkurovat v dražbě movitým sběratelům.³⁸ Emlerova empatie mu umožnila se rychle vpravit do nových poměrů. Svědčí o tom i rozsah akviziční činnosti, kdy ve prospěch univerzitní knihovny získal množství darů od řady slovenských vlastenců. Snahy získat pro bibliotéku co největší množství slovacik ovšem Emler postupně přenesl na evangelické faráře, zejména poté, co Slovenská muzeálna spoločnosť sídlící v Martině odmítla darování duplikátů s poukazem (či spíše výmluvou) na nedostatek pomocných knihovnických sil.³⁹ Byl to první signál komplikujících se vztahů mezi centrálními bratislavskými institucemi a dosavadním martinickým sídlem Matice slovenské, jež se nechtělo smířit s marginalizací svého postavení po zrodu společného státu.

Také plány na centralizaci významných knihovních fondů, jak je Chaloupecký Emlerovi v létě 1919 optimisticky líčil, doznaly povážlivých trhlin. Zde ovšem sehrála roli především konfesijní stránka dědictví hornouherské reality. Především katolické instituce se totiž vzpíraly intervenci státního inspektora s poukazem na svou církevní autonomii. Tak se i zmíněná knihovna trnavského arcibiskupského gymnázia, po postátnění přejmenovaného na Katolícke vyššie reálne gymnázium Jána Hollého, po protestech církevních hodnostářů převozu do Bratislavy nedočkala. Gymnázium bylo v barokním období ve správě jezuitů, a představovalo tak obvyklý předstupuň studia na arcibiskupem Petrem Pázmányem založeném trnavském vysokém učení. Jeho knihovna proto obsahovala desítky vzácných tisků, dokonce sedm inkunábulí, a jako jedna z mála hornouherských biblioték

³⁸ Srov. M. L. ČERNÁ, *Emlerovo působení v Bratislavě*, s. 20–25.

³⁹ APÚ SR, f. ŠIAK 1919–1927, k. 1, J. Emler vládnému referátu pro církevní záležitosti evangelické 14. 5. 1920. O počáteční stagnaci a pozvolném popřevratovém rozvoji knihoven navázaných na aktivity Matice slovenské srov. Š. PASIAR, *Dejiny knižníc na Slovensku*, Bratislava 1977, s. 306–311.

měla i takřka dokončený a tiskem vydaný katalog. V roce 1918 obsahovala 40 000 svazků a 25 000 katalogových čísel.⁴⁰ Stížný list trnavského vikáře ministru školství Habrmanovi, v němž knihovní fondy i mobiliář prohlásil právem za majetek katolické církve, Chaloupeckého naděje na začlenění tohoto bohatství do univerzitní knihovny zhatil.⁴¹ Celá akce se navíc pravděpodobně stala precedentem v dalších případech, kdy šlo o možnost získání knih z majetku katolických institucí.

Za jednoznačný úspěch dua Chaloupecký-Emler lze vedle získání knižních sbírek významných slovenských kulturních činitelů (knihovna bibliografa Ludovíta Vladimíra Riznera aj.) pokládat například inkorporování knihovny prešpurského evangelického lycea a obsáhlé knihovny bývalé Právnické akademie v Košicích (fondů Inštitútu reči a literatury česko-slovenskej, tzv. Štúrovy knihovny) do univerzitních sbírek ve formě trvalého depozitu.⁴² I zde však bylo třeba vůči jinak loajálnímu evangelickému episkopátu využít poněkud nátlakových metod na základě udání, dle něhož byly knihovní fondy školy, na níž studovali a působili Palkovič, Benedikti, Šafařík, Palacký či Štúr, ohroženy rozkrádáním.⁴³ Netřeba

⁴⁰ Erika JURÍKOVÁ, *Historická knižnica arcibiskupského gymnázia v Trnave vo svetle novoobjavených archívnych dokumentov*, in: Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska. Sborník z 18. odborné konference Olomouc, 14.–15. října 2009, Olomouc 2010, s. 199–207, zde s. 201–202. Údaje zde uvedené čerpány z rukopisu v pozůstalosti Vendelína Jankoviče.

⁴¹ Erika JURÍKOVÁ – Nicol SIPEKIOVÁ, *Et bibliothecae habent sua fata. Osudy knižnice arcibiskupského gymnázia v Trnave*, in: Problematika historických knižních fondů 2008. Sborník ze 17. odborné konference Olomouc, 5.–6. 11. 2008, Olomouc 2009, s. 187–197, zde s. 191–193.

⁴² Předání využití lyceálních fondů bylo posléze 4. 5. 1923 upraveno smlouvou s evangelickou církví. Znění předávací listiny koncipoval Chaloupecký již roku 1921. Srov. APU ŠIAK, k. 1, Chaloupeckého koncept z 21. 11. 1921; Tamtéž návrh znění převodu s Emlerovým komentářem z 30. 1. 1922 a příslušná korespondence s MŠANO (ministr Josef Šusta). Srov. Š. PASIAR, *Dejiny knižníc na Slovensku*, s. 316.

⁴³ APU ŠIAK, k. 1, Anton Štefánek informuje inspektorát o podezření na krádež v lyceální knihovně, 12. 1. 1921; Chaloupecký na jeho základě informoval evang. biskupa Samuela Zocha, inicioval vyšetřování ztrát a pohrozil uvalením správy na knihovní sbírky; Tamtéž, V. Chaloupecký S. Zochovi, průklep, 15. 1. 1921. Následovalo promptní předání sbírek pod správu univerzitní knihovny, tamtéž, administrátor evangelické církve biskup S. Zoch inspektorátu slovenských knihoven a archivů 27. 4. 1921. Teprve 9. 9. 1921 Chaloupeckého k převzetí knihovny zpětně zmocnil ministr Šusta. Opis zmocnění tamtéž.

dodávat, že takových případů se během začleňování Slovenska do ČSR událo nepočítaně, aniž by na to inspektor slovenských knihoven mohl mít jakýkoli vliv.⁴⁴

S nástupem Švehlovy vlády všennárodní koalice vyvrcholil ve stranických kuloárech střet slovenských osobností, když dosavadní neotřesitelné postavení Vavra Šrobára přešlo v soupeření sociálního demokrata Ivana Déřera s rostoucím vlivem agrárníka Milana Hodži.⁴⁵ Tím také na Slovensku skončila éra popřevratového entusiasmů.⁴⁶ Chaloupecký s Emlerem se po zřízení Univerzity Komenského stali akademickými kolegy. První v pozici docenta a vbrzku i profesora československých dějin,⁴⁷ druhý ve vytoužené roli lektora knihovnictví, díky níž si začal vychovávat odborně fundované nástupce. Chaloupecký se zároveň stal předsedou univerzitní bibliotéční komise, a tím de facto zůstával i nadále Emlerovým kontrolním orgánem, jakkoli měl Emler otěže organizace slovenského knihovnictví nejpozději od roku 1921 plně v rukou. I když se jejich názory místy střetly, jako když Chaloupecký sverpě oponoval návrhu otevření univerzitní knihovny širší veřejnosti,⁴⁸ jejich přátelstvím a kolegiální úctou korunovaná spolupráce se nadále obracela ve prospěch knihovny i univerzity.

⁴⁴ K tomu více např. Henrieta ŽAŽOVÁ, *Knižnice východného Slovenska v agende pamiatkových orgánov (1872–1951)*, in: Šlachta a šľachtické knižnice na východnom Slovensku (sídla – každodennosť – knižná kultúra), Marcela Domenová (ed.), Prešov 2014, s. 7–25, zejm. s. 11–14 [online], [citováno dne 6. 11. 2015]. Dostupné z: <https://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Domenova4>.

⁴⁵ Srov. X. ŠUCHOVÁ, *Dr. Ivan Déřer, sociálna demokracia na Slovensku a slovenská otázka*, in: TÁŽ, *Idea československého štátu na Slovensku 1918–1939*, Bratislava 2011, s. 53–72, dále TÁŽ, *Hodžova koncepcia administratívnej autonómie*, in: Tamtéž, s. 73–84; TÁŽ, *Organizácia verejnej správy na Slovensku v medzivojnovom období – problém integrácie Slovenska do demokratickej Československej republiky*, in: Tamtéž, s. 115–166.

⁴⁶ K dalšímu vývoji slovenské archivní správy přehledně např. Richard MARSINA, *Archívy a archivári pred vydaním vládného nariadenia o archívnictve v roku 1954 a formovanie siete archívov na Slovensku*, in: *Zborník spoločnosti slovenských archivárov 2014*, Marcela Domenová – Henrieta Žažová (eds.), Bratislava 2015, s. 150–164, k. Emlerovi s. 153 n.

⁴⁷ Více k tomu M. DUCHÁČEK, *Václav Chaloupecký. Hledání...*, s. 129–141.

⁴⁸ AUKom, f. RUK I, C/8, 1919–1942, k. 94, Univerzitná knižnica. Požičiavací poriadok – pomer k univerzite. Chaloupeckého návrh Akademičkému senátu Univerzity Komenského z 6. 3. 1928.

Kruh jakoby se symbolicky uzavřel ve chvíli, kdy se bývalý lobkowiczky knížecí bibliotekář a archivář zasadil o to, aby byly bohemikální knižní fondy hořínských Lobkowiczů z pražského Lobkowiczského paláce (kde se roku 1928 usídlil mj. nově zřízený Slovanský ústav) vyčleněny z chystané dražby, deponovány v Klementinu a postradatelné duplikáty aby byly přiděleny bratislavské univerzitní knihovně.⁴⁹ Tři roky poté, co v roce 1928, k výročí desetiletí ČSR, předal kompletně zadaptovanou budovu slavnostně k užívání Univerzitě Komenského,⁵⁰ mohl Jan Emler, tehdy již ředitel Veřejné a univerzitní knihovny v Praze, vyjádřit potěšení z tak unikátní možnosti přispět k dalšímu rozhojnění fondů bratislavského Klarissea: „*Pokládal bych za šťastnou složku svého zdejšího působení,*“ psal v červnu 1931 ředitel Klementina bratislavskému akademickému senátu, „*kdyby mému někdejšímu přemilému ústavu dostalo se co největšího počtu reprezentantů staré literatury české i bohemistické /.../.*“⁵¹ Žeň této mimořádné meziknihovní transakce již v Bratislavě sklízel Emlerův nástupce Josef Schützner, jeden z oněch dvou úředníků, k jejichž vyhledání Chaloupecký onehdá roku 1919 Emlera vybídl. Když v březnu 1936 konečně dorazilo prvních 34 beden s lobkowiczkými duplikáty, našel v nich Schützner 4 910 svazků, jež napříště tvořily bohemikální deponát bratislavské knihovny.⁵² Naději, že bude dále rozhojňován, však dočasně přerušily události přelomu let 1938/1939 a vyhnání českých zaměstnanců knihovny ze Slovenska, neboli (řečí dobové byrokracie) jejich poskytnutí k dispozici vládě Země české a moravskoslezské.

Když se Chaloupecký na podzim roku 1931 ohlížel za plody spolupráce s čerstvým ředitelem Klementina, napsal: „*/.../ jakoby za těmi léty, které jsme spolu v Bratislavě prožili, skutečně rostla již tráva a pod ní pohřben[o] byl[o] ono nadšení popřevratové, či spíše převratové epochy, kterou jsme tenkrát spolu /.../ prožívali. Mnoho, přemnoho se od té doby změnilo. A nám, kteří jsme zůstali, či*

⁴⁹ AUKom, f. RUK I, C/8, 1919–1942, k. 94, složka Lobkovská knihovna v Praze, Chaloupeckého a Emlerovy intervence z let 1927–1932.

⁵⁰ Ke stavu budovy i Emlerovu jasnozřivému vědomí její budoucí nedostatečnosti srov. AUKom, f. RUK I, C/8, 1919–1942, k. 94, Univerzitní knihovna – ukončení oprav po získání celé budovy Klarissea. Emlerova zpráva z 26. 6. 1928.

⁵¹ Tamtéž, složka Lobkovská knihovna v Praze, J. Emler Akademickému senátu Univerzity Komenského 7. 6. 1931.

⁵² Tamtéž, 11. 3. 1936 rektor Bohuslav Polák informuje akademický senát o Schütznerově hlášení o přijetí zásilky.

*spíše byli zanecháni na Slovensku, žije se tu spíše smutněji než radostněji. Stáváme se čím dál více zmenšujícím se ostrovem v cizím, nevládném prostředí, které nestojí o naši práci a vidí v nás toliko nepohodlné příživníky.*⁵³

I přes rostoucí skepsi vůči vývoji česko-slovenského soužití se však práce, která za „stvůrami v provincii“ zůstala, stala nepopiratelným základem rozvoje slovenského knihovnictví i univerzitního školství. A nebyl to zdaleka poslední plod spolupráce kdysi sehrané dvojice. Ještě o Vánocích roku 1947, v čase příprav oslavy šestistého výročí založení Karlovy univerzity, se Chaloupeckému coby dědici Pekařovy pražské stolice československých dějin a čerstvému autorovi jubilejní publikace o počátcích pražského vysokého učení ohlásil ředitel Klementina lístkem, v němž prosil o laskavé přijetí zvědavého francouzského studenta, který chtěl v univerzitním archivu nalézt prameny pro disertaci o středověkých intelektuálech. Onen mladík jakoby byl tehdy cizokrajnou stvůrou v rodící se sovětské provincii. Jmenoval se Jacques Le Goff...⁵⁴

Studie byla vypracována s podporou International Visegrad Fund v rámci stipendia Intra-Visegrad Scholarship 2013/2014.

⁵³ LA PNP, f. Jan Emler /nezprac./, V. Chaloupecký J. Emlerovi 2. 11. 1931.

⁵⁴ MÚA AV ČR, f. Václav Chaloupecký, k. 2, inv. č. 97, J. Emler V. Chaloupeckému 28. 12. 1947. Srov. Jacques LE GOFF, *Hledání středověku. Rozhovory s Jeanem Mauricem de Montremy*, Praha 2005, s. 70–71.

Evang. Kirchengemeinde N. B. Pessburg.

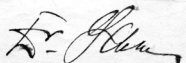
Auszug

aus dem Protokolle des Kirchenkonvents vom 5 ten Juni 19 21.

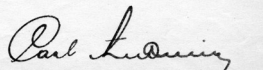
Punkt 11. ad. p. 4. Überlassung der slav. Bibliothek des Lyzeums
/ Stur - bibliothek /
zwecks Aufbewahrung an die Bibliothek der Komensky-
Universität mit Vorbehalt des Eigentumsrechtes der
Kirchengemeinde

Eine staatliche Kommission zu Erhaltung von Kunstdenk-
malern ist mit dem Ansuchen an die Kirchengemeinde herangetreten,
es möge die slavische / Stur,sche / Bibliothek des Lyzeums mit
Vorbehalt des Eigentumsrechtes der Kirchengemeinde zur Aufbewahrung
der Bibliothek der Komensky - Universität überlassen werden, um dadurch
das Studium der Bibliothek zu ermöglichen.

Da der Bestand der slavischen / Sturschen / Bibliothek
des Lyzeums mehr zum wissenschaftlichen Studium, als zum Gebrauch für
Mittelschüler geeignet ist, beschliesst der Konvent, dem Ansuchen unter
der Bedingung nachzukommen, dass in der Übergabsurkunde mit absolu -
ter Bestimmtheit das Eigentumsrecht der Kirchengemeinde mit dem Zu-
satz festgelegt werden müsse, dass die Bibliothek auf Verlangen
jederzeit der Eigentümerin zurückzugeben sei und die Verfasser der
auf Grund des Studiums der Werke der Bibliothek erschienenen wissen-
schaftlichen Abhandlungen, Werke verpflichtet seien, der Lyzealbib -
liothek ein Exemplar ihrer Abhandlung ihres Werkes unentgeltlich zu-
zustellen. Die Übergabe, zu der seitens der Kirchengemeinde Pfarrer
Julius Adamis u. Lyzealprofessor dr. Ludwig Losonczi entsendet werden,
wird auf Grund des von drl Ludwig Wagner zusammengestellten Kataloges
erfolgen .

Pfarrer u. Senior.

Inspektor - Stellvertreter.

Předávací listina Štúrový knihovny
Zdroj: APÚ SR, fond ŠIAK

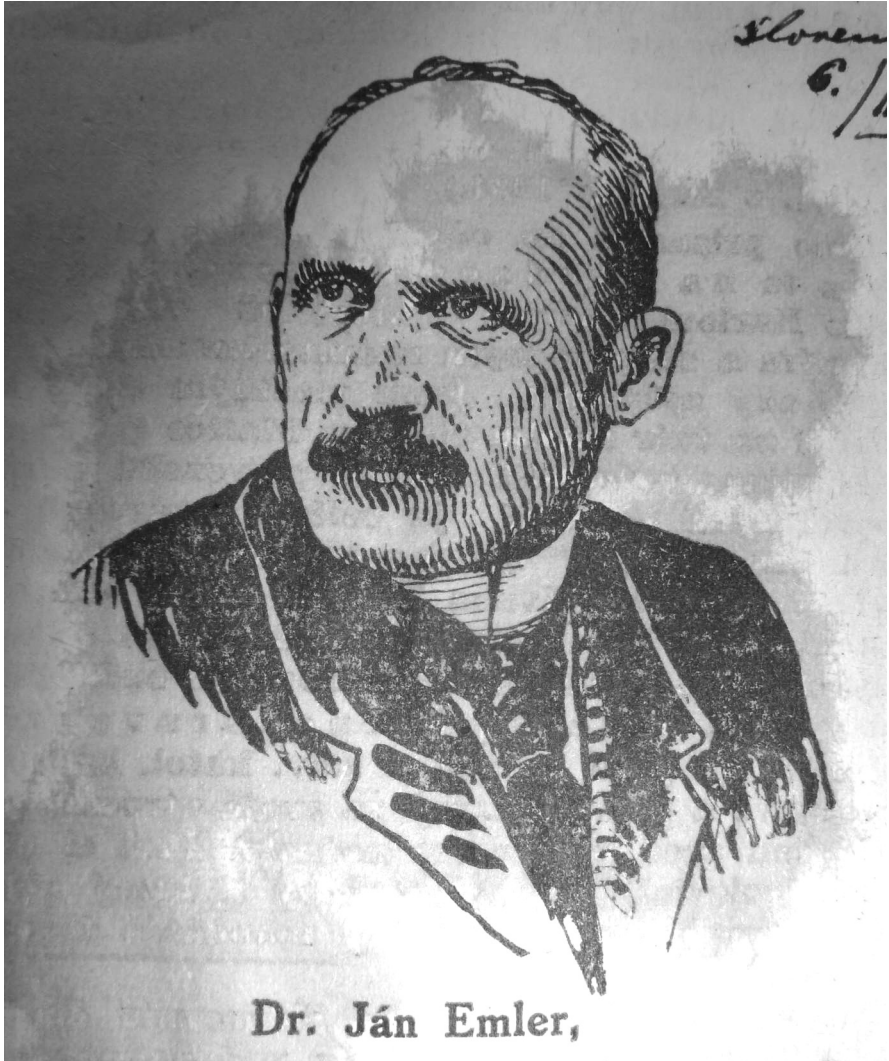
Emler

V Praze 28/12 47. 27

Drahy příteli, byl jsi dnes tak laskav, vysledkovat mou prosbu, abys dobratvive přijal p. Jacques Le Goff-a, který by rád si vyprosil vzácné Tvé rady a názory pro své další studium v Praze, kamž, jako stipendista, přijel počátkem prosince. Děkuji Ti srdečně, že Tvé svolení mi umožnilo, abych p. Le Goffa tímto rádky Ti představil.

Je žákem prof. Tapié, jehož asi ráčíš znáti osobně z doby jeho delšího pobytu v Praze - kde před událostmi z r. 1938 - učeního bádání o čes. historii. Označil p. Le Goffa jako studenta přírodních, zeměpisných a odslaného studiu lätky, jíž se věnuje. Sam jsem poznal jeho zájem o možnost věnovati se českým lätkám, když mne poprvé navštívil letos na jare - Smím-li jako přítel prof. Tapié, doporučiti jej Tvé vladné, usměrňující řádky, budu Ti se srdece vděčen. Tvůj věrně oddaný Emler 28

Dopis Jana Emlera Václavu Chaloupeckému z 28. prosince 1947
 Zdroj: MÚA AV ČR, fond Václav Chaloupecký, k. 2, inv. č. 97

Jan Emler, portrét otištěný u zprávy o Emlerově vyznamenání komandérským řádem Severní hvězdy II. třídy za zásluhy o šíření švédské kultury a literatury, Slovenský denník, 6. 2. 1936

Knihovna Francouzského institutu v Praze v průběhu 20. století

The Library of the French Institute of Prague along the line
of the 20th Century

Jiří Hnilica

Abstrakt

Studie synteticky mapuje vznik a formování jedné z nejdůležitějších zahraničních knihoven meziválečné Prahy – Knihovny Francouzského institutu Ernesta Denise. Vymezuje její klíčové vývojové etapy. Ukazuje na překvapivé a dosud téměř neznámé období týkající se chodu instituce za druhé světové války. Pozornost je však také věnována obnově po roce 1945, pomalému, i když ne okamžitému uzavření po nástupu komunistického režimu. Analyzováno je konečně i fungování knihovny během padesátých, šedesátých i následujících let, neboť od roku 1967 instituce opět sloužila veřejnosti. Tato historie je sledována až do přeměny „knihovny“ na „mediatéku“ v roce 1993.

Abstract

The study deals with the beginning and the shaping of one of the most important foreign libraries of the interwar Prague – The Library of the French Institute of Ernest Denis – in a synthetic way. It defines the key periods of its development. It points at a surprising and so far almost unknown stage regarding the run of the institution during the World War II. However, the attention is also paid to its restoration after 1945 and its closing, which was slow and which did not happen suddenly after the beginning of the communist era. Finally, the run of the institution during the 1950s, 1960s and the following years is analysed as well, because the library has been in the service of the public since 1967 again. The study observes this history until the transformation of the “library” in a “media library” in 1993.

Klíčová slova

kulturní politika – česko-francouzské vztahy – Francouzský institut – knihovny

Keywords

Cultural politics – Czech-French relations – the French Institute – libraries

„*Jako chrám a škola, nemá býti knihovna daleko od středu města,*“ napsal v roce 1893 skriptor pražského Klementina Bohuslav Čermák.¹ Mimoděk tak zachytil význam, kterému se tehdy v české společnosti knihovnické instituce těšily. Klíčové místo, které zaujímaly na poli „národní osvěty“, se potvrzovalo i se vznikem československého státu. Důkazem budiž vydání zákona č. 430/1919 (O veřejných knihovnách), jenž patřil v tomto směru k jednomu z nejpokrokovějších tehdejšího světa. O roli, jaká knihovnám v československém veřejném prostoru připadala (či – jak se aktéři domnívali – měla připadnout), se diskutovalo i nadále. Svědčí o tom zřejmý nárůst dobové knihovnické literatury, v níž se lze navíc setkat i s polemickým tónem.² Jeden z vlivných autorů – Jaroslav Frey – se například na rozdíl od jiných stavěl skepticky k přímé „vzdělavatelské“ činnosti knihoven a zastával především „systém volného výběru“, jenž by čtenářům umožnil přímý kontakt s tituly.³ A konečně dalším důkazem, jenž potvrzoval setrvávající zájem, byl novelizovaný knihovnický zákon č. 53/1959, který „vzdělavatelskou funkci“ těchto institucí, byť tentokrát již jako masového činitele „socialistické výchovy“, přímo kodifikoval.

Knihovny tedy nikdy nebyly pouze místem čtenářských stolků, stínů širmů stolních lamp, stažených žaluzií, práce a ticha. Veřejné knihovny byly od svého rozvoje v průběhu 18. století jednoznačně propojeny s kulturní politikou. Soudobá historiografie (i ta česká), jež ve vztahu k poznání dějin knihoven a obecně knižní kultury prokazuje narůstající tendenci, jednoznačně ukazuje, že se formování obsahu knižních fondů a jejich zpřístupňování (či ničení) dotýkalo prioritního zájmu politiky státu.⁴ Tato

¹ Bohuslav ČERMÁK, *Základové knihovnictví*, Praha 1893, s. 3.

² Srov. Lidová výchova v demokracii. Sborník z prvního celostátního sjezdu lidovýchovných pracovníků a knihovníků veřejných knihoven, Brno 1928 (Ke knihovnám zejm. s. 303nn.). *Knihovny jako instituce národní. Anketa o veřejných knihovnách*, Vyškov 1928 či konečně Václav FRYČEK, *Knihovnictví orgánem demokracie*, Beroun 1927.

³ Jaroslav FREY, *Základy československého knihovnictví*, Zlín 1932, s. 10.

⁴ Např. Petr ŠÁMAL, *Soustružníci lidských duší: lidové knihovny a jejich cenzura na počátku padesátých let 20. století*, Praha 2009, s. 23–66 a Fernando BÁEZ, *Obecné dějiny ničení knih*,

politika mohla být zaměřena jednak „dovnitř“, na různé společenské vrstvy či školní prostředí, ale také orientována „ven“. V tomto případě může být knihovna pojímána jako způsob sebeprezentace státu obracející se na zahraničí. Do této skupiny specifických knihoven „na pomezí“ patří beze vši pochyby i knihovna Francouzského institutu v Praze, jež bude v centru našeho zájmu.

Tato instituce totiž představuje průsečík hned několika historických polí a siločar: mezinárodních a kulturních vztahů, dějin vzdělávání a dějin vědy, sebeprezentace českého i francouzského státu či kulturního transferu.⁵ Knihovna Francouzského institutu dokonce do jisté míry vzájemné vztahy přímo zhmotňuje. Podle formulace historika Antoina Marèse je budova (v centru Prahy ve Štěpánské ulici číslo 35, dříve 37), ve které institut a jeho knihovna dodnes sídlí, zřejmým místem paměti česko-francouzských vztahů.⁶ Její, postupným vrstvením vzniklé knihovní fondy udržely zajímavou, mnoho desetiletí trvající kontinuitu. Radikálně se však proměňovalo jejich zpřístupňování, a to především vzhledem k politickému vývoji. Tím se transformovala sama kulturní funkce knihovnického prostoru. S trochou nadsázky lze hovořit o postupném posouvání významu od mezinárodní propagace, případně vědeckého transferu, k odboji, popularizaci, k funkci informačního centra, symbolu tradice, otevřeného okna do Evropy až konečně k proměně původní „bibliotéky“ na moderní „mediatéku“. Tím knihovna Francouzského institutu představuje vynikající (a výjimečné) pole výzkumu, jež do velké míry umožňuje vystoupit ze sevření pouhých institucionálních dějin. A právě analýza klíčových okamžiků ve vývoji knihovny a odkrytí funkce knihovny jako kulturně politické instituce v letech 1920 až 1993 jsou hlavním předmětem této studie.

Brno 2012 či Frédéric BARBIER, *Histoire des bibliothèques: d'Alexandrie aux bibliothèques virtuelles*, Paris 2013.

⁵ Michel ESPAGNE, *La notion de transfert culturel*, *Revue Sciences/Lettres* [en ligne] 1, 2013 [online], [citováno dne: 10. 6. 2015]. Dostupné z: <http://rsl.revues.org/219>. Espagne zde uvádí: „Věnovat pozornost kulturním transferům znamená opět zkoumat (přínejmenším »virtuálně«) struktury kolektivní paměti knihoven a archivů a hledat v nich proky importované, často marginalizované.“ (Překlad autora).

⁶ Antoine MARÈS, *Opravdová láska k Francii*, *Dějiny a současnost* 2, 2008, s. 30–32.

Knihovna v centru

Budování knihoven bylo nedílnou součástí francouzské kulturní politiky v zahraničí, soustředěné v meziválečném období mimo jiné právě na oblast střední Evropy. Celá stavba francouzské kulturní přítomnosti v cizině byla – jak o tom již bylo opakovaně psáno – promyšlena a načrtnuta v průběhu roku 1919 v kontextu pařížských mírových jednání.⁷ V postupných krocích – s vrcholem na přelomu dvacátých a třicátých let – pak došlo k její realizaci.⁸ Výsledná podoba byla „hierarchizována“. Francouzské působení se pak na prvním místě soustředilo na „elity“ (v československém kontextu především vysokoškolské studenty). Klíčovým vektorem spolupráce bylo šíření francouzštiny.

I v Praze stanul v čele celé struktury právě Francouzský institut, slavnostně otevřený 30. listopadu 1920, jenž po smrti známého historika nesl napříště název „Institut Ernest Denis“ a od března 1922 byl formálně propojen se Slovanským institutem při pařížské Sorbonně.⁹ Ústav byl (a je do dnešní doby) vnímán jako středobod, kolem něhož a z něhož se odvíjela veškerá francouzská činnost v zemi.¹⁰ Prostřednictvím institutu byla mimo jiné abonována francouzská periodika určená do veřejných (především studentských) čítáren.¹¹ Organizoval veškerou francouzskou přednáškovou činnost v Československu.¹² Mimo vlastních kurzů a přednášek však byla

⁷ Jiří HNILICA, *Francouzský institut v Praze 1920–1951. Mezi vzděláním a propagandou*, Praha 2009, s. 16–26.

⁸ Francouzský institut vznikl v Záhřebu v roce 1921, v Sofii, Bukurešti a Lublani v roce 1922, ve Varšavě v roce 1924, v Bělehradě 1926. Od ledna 1925 začali Francouzi budovat ve Varšavě svou knihovnu. Své definitivní instalace dosáhl Francouzský institut v Praze v roce 1930, v téže době byla postavena i funkcionalistická budova Francouzského reálného gymnázia v Dejvicích.

⁹ Český název instituce zněl Francouzský ústav Arnošta Denise. Původní francouzské označení je dodnes zachováno nad vstupem do domu ze Školské ulice. Denisova busta je dnes opět důstojně vystavena při vstupu do budovy. Po francouzském historikovi je pojmenována – alespoň na informačních tabulích – i dnešní „médiathèque“.

¹⁰ S procesem výrazné „decentralizace“ francouzské kulturní politiky se v poslední době jeho funkce proměňuje.

¹¹ Akademická čítárna v Praze jich měla předplaceno hned sedmáct. Shodně i Studentský domov, kde bylo možno pravidelně číst mimo deníků, literárních a technických časopisů i magazín *La Femme chic*. Centre des Archives diplomatiques de Nantes (dále jen CADN), f. Prague Service culturel, supplément, k. 1.

¹² J. HNILICA, *Francouzský institut...*, s. 97–102.

za „srdce“ kulturní činnosti od počátku považována především knihovna. Složení a zaměření knihovnických fondů, akvizice novin, studovna a čítárna specializovaných časopisů – to byla témata, jež se v úvahách zachycených korespondencí opakovaně vracela.

Knihovna (spolu s institutem) měnila zpočátku několikrát své místo. Byla stěhována z Krakovské do Trojanovy, později Veleslavínovy či Resslerovy ulice. Roku 1921 otevřela prostory v Ostrovní ulici číslo 6, v budově, kterou Francouzský institut získal na několik let k užívání prostřednictvím pražské odbočky spolku Alliance française. V dobových diskuzích o jejím umístění zněly dnes snad až překvapivé argumenty, že instituce musí být situována do „centra“ dění, tedy do ulic pravobřežní Prahy. To byl důvod, proč byl zamítnut návrh získat pro ústav (a knihovnu) některý z nevyužívaných malostranských paláců.

Knihovna se v každém případě od své nové instalace v Ostrovní skutečně v prostředí Prahy etablovala. Jádrem jejího knihovnického fondu byly publikace pražského spolku Alliance française, který vznikl v roce 1886. Nemalý počet (především protiněmecky zaměřených) titulů darovala také na počátku dvacátých let Francouzská vojenská mise. Nebyly to však akvizice jediné. O růstu svědčí skutečnost, že v roce 1923 byl vytvořen první katalog.¹³ V úvodu k němu stálo, že instituce disponuje dvěma tisíci knihovnickými jednotkami (ve 4 000 svazcích). Při výběru titulů byl kladen důraz na takové, jež poskytovaly znalost nejen o minulé, ale především současné Francii.¹⁴ To potvrzovalo strategii, kterou zastával první ředitel Francouzského institutu André Tibal, jenž knihovnu dle své korespondence s Paříží koncipoval jako „centre d'information“ – informační středisko, tedy zdroj informací o Francii.¹⁵ Kniha každoročně přibývala. Jedním ze způsobů, jak pořídit novinky, bylo pořádání prodejních výstav. Bohatě obeslána byla například expozice francouzské knihy, jejíž vystavovatelé v červnu 1923 darovali část své produkce právě pražskému Francouzskému

¹³ Uchován např. v Archives nationales Paris (dále jen AN), f. AJ16 (Université de Paris), k. 6955.

¹⁴ O rok později byl ke zmiňovanému katalogu vydán tiskem doplněk. Doprovodný text současně upozorňoval, že knihovní fondy byly zatím utříděny pouze „narychlo“.

¹⁵ Srov. AN, f. AJ16 (Université de Paris), k. 6955, ale i kniha: André TIBAL, *Institut français de Prague (Institut Ernest Denis)*, Praha 1925. Za pozornost stojí, že dnes webové stránky Francouzského institutu v Praze uvádí v podtitulu mediátka totéž: „*Informační středisko o současné Francii*“, [online], [citováno dne: 12. 3. 2014]. Dostupné z: www.ifp.cz.

institutu.¹⁶ V době, kdy Tibal z Prahy odcházel (tedy roku 1925), se tak v prostorech v Ostrovní ulici těsnalo na 6 000 titulů, tvořených ze dvou pětin knihami zastupujícími francouzskou literaturu 19. a 20. století, co do počtu následovaly publikace z oblasti historie, zeměpisu, umění, filosofie a pedagogiky.

Od školního roku 1927/1928 (tedy přesně od 17. října 1927) měla knihovna otevřeno každý den od 9:30 do 12:00 a od 15:30 do 19:00, v sobotu pouze dopoledne. Funkcí knihovnice byla tehdy pověřena sekretářka institutu Marie Morelová, která měla původně na starosti výuku ruských studentů, jichž tehdy po emigraci z revolučního Ruska žilo v Praze několik tisíc. V roce 1927 se stanovilo i zpozdě, které činilo 50 haléřů za den, bez započtení volných dnů. V té době došlo také k přesnější katalogizaci (do té doby dosti náhodné), a to i díky tomu, že do knihovny nastoupila Madeleine David-Vokounová.¹⁷ V lednu 1937 zaujala její místo Madeleine Chapuisová.

Avšak činnost knihovny byla považována za vlastní „raison d'être“ Francouzského institutu i z československé strany. Svědčí o tom dopis pražského ministerstva školství adresovaný knihkupci Miloši Procházkovi, aby pro budovu v Ostrovní urychleně opatřil „*portrét Masaryka od Švabinského ve zlatém rámu, generála Štefánika v rámu, J. A. Komenského od Václava Brožíka v rámu, Boženu Němcovou od Adolfa Kašpara*“.¹⁸ Je zřejmé, že knihovna měla – přes stále ještě skromné materiální podmínky – plnit oficiální funkci, být reprezentantem kultury a politiky nejen Francie, ale i Československa.

Ministerstvo školství a národní osvěty nepřestalo věnovat instituci pozornost ani nadále. V roce 1926 jí darovalo 82 knih „v cizích jazycích“ dokumentujících jak historii a přítomnost současného Československa, tak jeho vzdělávací a školskou politiku.¹⁹ Z této strany plynuly finanční prostředky i později. Důkazem budiž rok 1929, kdy bylo oficiální cestou

¹⁶ CADN, f. Prague Service culturel, suppl., k. 42.

¹⁷ CADN, f. Prague Service culturel, suppl., k. 13 (Commission de la bibliothèque).

¹⁸ Archiv ministerstva zahraničních věcí (dále jen AMZV), f. III. sekce, k. 562, Ministerstvo školství a národní osvěty Miloši Procházkovi 7. 12. 1923.

¹⁹ Jednalo se mimo jiné o *Denisovu čítanku* (Praha, Šolc a Šimáček, 1921) anebo knihy Jan MAUER, *L'Enseignement dans la République Tchécoslovaque*, Prague 1920; Antonín MATULA – František PRAUS, *Adult Education in Czechoslovakia*, Prague 1925. Viz CADN, f. Prague Service culturel, suppl., k. 3, Ministerstvo školství a národní osvěty Francouzskému institutu 13. 2. 1926.

knihovně věnováno dalších osm desítek svazků, především soudobých českých spisovatelů. Jednalo se o Březinu, bratry Čapky, Durycha, Langra, Medka, Šrámka či Vančuru.²⁰ Fondy byly rozšiřovány i dalšími dary. Zajímavostí je, že v roce 1934 nabídl šéfredaktor *Prager Presse* Arne Laurin 136 publikací jako věčnou upomínku na – v Marseille zavražděného ministra zahraničních věcí – Louise Barthoua.²¹ Pro frankofonní cizince a obecně pro zahraniční návštěvníky hlavního města měla knihovna jednoznačně představovat zdroj informací o Československu a jeho snaze vybudovat demokratický stát. Tuto funkci ústav zastával o to lépe, že se po roce 1930 proměnil na skutečný „Temple de la civilisation française“.

O nutnosti získat pro narůstající institut (a bobtnající knihovnu) nové prostory, se začalo hovořit hned po nástupu nového ředitele ústavu Louise Eisenmanna. Reprezentativní šestipatrová budova byla vybudována o čtyři roky později ve Štěpánské ulici na Novém Městě pražském. Po otevření nových prostor knihovna dále rostla. V říjnu 1930 evidovala 7 936 jednotek. O tři roky později se fondy zvětšily o dalších 2 050 kusů.²² V roce 1925 abonovala padesát novin a časopisů, v roce 1938 to bylo již 300 periodik.

Vývoj však nebyl patrný jen při pohledu na celkové počty uchovávaných knih. Výraznou obměnou procházelo – zcela v souladu s celým směřováním činnosti institutu – i složení knihovních fondů a rozložení zájmových oblastí, z nichž se skládaly. V roce 1933 ještě 46 % obsahu knihovny tvořily literární texty a knihy o historii. K Československu a dalším slovanským zemím se vztahovalo 9 % titulů. Dalších 5 % patřilo hudbě a divadlu. Publikací pojednávajících přímo o Francii (společnost, zeměpis) bylo o něco méně, ale i tak jich bylo skoro pět set, zhruba stejně bylo knih zaměřených na filosofii. Publikace o umění se přestaly téměř doplňovat.²³ Rozvoj sekce právních a ekonomických věd ovlivnil nárůst literatury z těchto oborů (celkem 8 %). V druhé polovině třicátých let rostl počet titulů technické

²⁰ AMZV, f. III. sekce, k. 562, Ministerstvo školství a národní osvěty Francouzskému institutu 18. 2. 1929.

²¹ CADN, f. Prague Service culturel, IFP, k. 4, nedatovaná listina. Louis Barthou byl spolu s jugoslávským králem Alexandrem zavražděn 9. října 1934. V Praze byla v květnu 1937 odhalena Barthouovi pamětní deska (za války odstraněna). Při této příležitosti byla v zrcadlové síni Klementina zorganizována další výstava knih. *Večerní Právo lidu*, 3. 5. 1937.

²² CADN, f. Prague Service culturel, suppl., k. 8.

²³ CADN, f. Service des oeuvres françaises à l'étranger (dále jen SOFE), k. 337, Zpráva 1925–1933, 4. 12. 1933.

literatury a lékařských věd.²⁴ V knihovně se připravovalo 21 doktorských prací, z toho devět v němčině.²⁵

O charakteru knihovny svědčí také *Paměti* jinak velmi kritického Václava Černého, jenž napsal: „*Tams našel všechno, jazykovou výuku vedenou Francouzi, soustavné přednášky všech oborů na vysokoškolském stupni. /.../ Vybavení znamenité, čítárenské, přednáškové, promítací prostory, výborně dotovaná knihovna, zásobená vědecky i beletristicky a neustále doplňovaná. /.../ Ale já jsem ve Francouzském ústavu dbal jen bibliotéky, ta moje žádosti satureovala.*“²⁶ A knihovna nepřestávala růst. V roce 1933 evidovala 10 000 knihovních jednotek, v roce 1938 to bylo již 17 000. S celkovými čísly přibývalo i výpůjček. Z údajů let 1927–1935 vyplývá, že se jejich počet za devět let zpětinasobil. Kvalita knihovny a její zaměření bylo vskutku mimořádné.²⁷

Funkce knihovny Francouzského institutu se tedy postupně proměnila, směřovala stále zřetelněji od „obecného informačního střediska o Francii“ k výborně dotované instituci univerzitního typu. V tom je nutné spatřovat zásadní rozdíl oproti vývoji po roce 1945.

Jakousi labutí písní francouzského působení ve střední Evropě prostřednictvím knihy (a knihoven) se stal rok 1937. V kontextu narůstajícího mezinárodně politického napětí a s proměnou francouzské vnitropolitické situace, kde se k moci dostala vláda „Lidové fronty“, se francouzská diplomacie roku 1936 usnesla na výrazné finanční dotaci svých kulturních aktivit v zahraničí. V tomto směru se jednalo o nejambicióznější plán v celém meziválečném období. Pro Československo byl otevřen kredit na ministerstvu zahraničních věcí pro objednávku publikací za 911 000 franků, z čehož jen 250 000 franků bylo určeno na knihovnu Francouzského institutu.²⁸ Tento nákup se však uskutečnil jen z části, neboť se hluboce proměnil rámeček, ve kterém se vzájemné vztahy rozvíjely. A po jednání v Mnichově se nevracela na ambasádu jen francouzská vyznamenání, ale došlo i na knihy. *Národní politika* v říjnu 1938 přinesla článek tohoto

²⁴ CADN, f. Prague Service culturel, IFP, k. 1, Fichelle na Service des œuvres françaises à l'étranger, 9. 4. 1931.

²⁵ CADN, f. Prague Service culturel, IFP, k. 8, Zpráva o chodu institutu 1934–1935, s. 4.

²⁶ Václav ČERNÝ, *Paměti I*, Brno 1992, s. 99.

²⁷ V roce 1935 bylo vypůjčeno 5 035 titulů, zapsáno bylo 453 čtenářů, každodenně jich docházelo kolem 50. Velkým pražským veřejným knihovnám tak ale konkurovat nemohla.

²⁸ Bücherspende aus Paris, *Prager Presse* 12. 12. 1937 a *České slovo*, 10. 12. 1937. K jednání o tomto „daru“ a dalších souvislostech s ním spojeným srov. Annie GUÉNARD-MAGET, *Une diplomatie culturelle dans les tensions internationales*, Bruxelles 2014, s. 48–53.

znění: „*Knihovna Akademického domu v Praze, nejstarší a největší knihovna v ČSR, vrátila »Institut E. Denis« v Praze dar francouzských knih, které před nedávnem Knihovně Akademického domu zaslala francouzská vláda. Knihovna Akademického domu vzdává se na znamení protestu proti mnichovskému diktátu dalšího šíření francouzské kultury mezi československou mládeží, kterou ideálně a nadšeně po 41 let mezi tisíci studenty prováděla.*“²⁹

Avšak přes hluboký otrěs, který podepsání mnichovské dohody v české veřejnosti způsobilo, pokračoval institut (a jeho knihovna) ve své činnosti i ve školním roce 1938/1939. Relativně stabilní a početný okruh návštěvníků přečkal nejen okupaci v březnu 1939, ale – a to je jistě překvapivé – i celé období války.

Knihovna ve válce

Fungování knihovny Francouzského institutu v Praze (na nezměněné adrese) v průběhu celého světového konfliktu je do dnešní doby nedostatečně zpracované téma, které není prosto paradoxu. Přímé svědectví, které je jistě nutné konfrontovat s dalšími prameny, nám zachoval ve svých *Pamětech* opět Václav Černý. Napsal: „*Fichelle »likvidoval« roku 1939 Francouzský ústav tak obratně, že sice na něm samozřejmě zastavil výuku, /.../ ale jeho nejcennější stabilní část, velmi bohatou vědeckou i beletristickou knihovnu ponechal v budově, jež byla majetkem Francie, a to v další právní správě českého advokáta, a klíčový duplikát odevzdal paní Zajícové. /.../ Takže knihovna přes celou válku nepřestala sloužit ani na okamžik Čechům a české vědecké potřebě. Co jsem z ní kdy během války potřeboval, měl jsem, a mohl jsem si ji odstěhovat domů třeba celou.*“³⁰ Jak těmto slovům, které staví do poněkud jiného světla obecně tradovanou chronologii česko-francouzských kulturních vztahů mezi lety 1939–1945, rozumět?

Na otázku se nedařilo delší dobu uspokojivě odpovědět, a to i proto, že francouzské diplomatické dokumenty jsou v této věci velmi kusé. Jisté je, že v letních měsících roku 1939 byla dohledem nad knihovnou pověřena Raymonde Coupée-Zajícová. Ta se spolu s několika svými spolupracovníky (především Františkem Světničkou) stala v dalším vývoji zcela klíčovou postavou. Knihovna se otevřela veřejnosti opět v novém školním roce, tedy

²⁹ *Studenti vracejí francouzské vládě její dar*, Odpolední Národní politika, 5. 10. 1938.

³⁰ Václav ČERNÝ, *Paměti III*, Brno 1992, s. 98.

v září 1939.³¹ Jean Marx, zástupce pařížského „Service des Œuvres“, ministerského odboru na Quai d’Orsay, tehdy dokonce z politických důvodů žádal o okamžité ukončení obdobné činnosti.³² Žádost zůstala oslyšena.

Více světla do celé historie vnáší materiály uložené v Archivu hlavního města Prahy, a to i z toho důvodu, že magistrát ve věci záchrany budovy sehrál rozhodně pozitivní úlohu. Dne 22. června 1939 odevzdal odcházející ředitel Alfred Fichelle klíče od všech domů s veškerým inventářem, knihovnou a zařízením správci Karlu Sochorovi.³³ Dle Sochora k tomu došlo proto, „*aby v době jeho nepřítomnosti zařídil vše nutné a potřebné ke správě budovy*“.³⁴ S vypuknutím války se situace dramaticky proměnila a nepřítomnost francouzského ředitele se výrazně protáhla. Na prvním místě hrozila budově institutu (jako francouzskému majetku) sekvestrace. Dne 18. září 1939 ji proto Sochor „pronajal“ pražskému právníkovi (a absolventu pařížské École libre des sciences politiques) Františku Světničkovi. Ten ji o týden později „podnajal“ pražské radnici. Řádná smlouva pak byla mezi Světničkou a magistrátem uzavřena 30. listopadu, respektive 1. prosince 1939.³⁵ Lhůta ročního nájmu ve výši 100 000 korun byla stanovena na čtyři roky s automatickým prodloužením. Prakticky z toho plynulo, že hlavní budova původního institutu s průčelím do Štěpánské ulice (mimo knihovnu v prvním patře) byla přenechána pražskému magistrátu, v zadním traktu (se vstupem ze Školské ulice) vznikla „Škola řečí dr. Světničky“.³⁶ Tím se podařilo – alespoň formálně – zachránit budovu (a knihovnu) před zabavením.

Ale dokument, který nám ještě podrobněji osvětluje další vývoj v době okupace, se zachoval ve Francii v diplomatických archivech v Nantes. Představuje ho šestistránková zpráva z 15. června 1945, jež je sice nepodepsaná, ale téměř s jistotou ji vytvořila právě Raymonde Coupée-Zajícová.³⁷

³¹ CADN, f. SOFE, k. 338.

³² Tamtéž, Poznámka z 25. října 1939.

³³ Archiv hlavního města Prahy (dále jen AHMP), Sbíрка listin, Papírové listiny II (dále jen PPL II), 13172, smlouva nájemní, 18. 9. 1939.

³⁴ AHMP, Sbíрка listin, PPL II, 13172, smlouva podnájemní, 1. 12. 1939.

³⁵ Tamtéž..

³⁶ Smlouva z podnájmu vyloučila na prvním místě prostory knihovny, dále pak dvě místnosti u vřátnice (byt Karla Sochora) a celé druhé, třetí a čtvrté patro v zadním traktu. Postupně byl však tento výčet „vyjmutých“ prostor značně redukován.

³⁷ CADN, f. Prague Service culturel, 1945–1990, k. 208. „*Žpůsob, jakým došlo k zachování*

Tento materiál od sebe ve válečné historii života knihovny odlišil čtyři vývojové fáze. S cílem „udržet v Praze francouzské světlo“ bylo na prvním místě nutné zabránit zabavení budovy a získat prostředky na její správu. Zorganizování věci mělo být o to náročnější, neboť o bývalé prostory Francouzského institutu jevil eminentní zájem německé gymnázium ve Štěpánské ulici. Právě proto došlo k podepsání zmiňované smlouvy s magistrátem. Na francouzské vyslanectví v Buquoyském paláci na Malé Straně byly také přestěhovány všechny vzácnější části mobiliáře a psací stroje. Obrazy a busty byly rozděleny „po prověřených přátelích“, osobní věci francouzských profesorů přestěhovány do Clam-Gallasova paláce, jenž sice nesouvisel s francouzskou kulturní činností, ale spravoval ho František Světnička. Zde válku i přečkaly. Po uzavření dohody s pražskou radnicí o pronájmu se přistoupilo k dalšímu kroku. Opět otevřeny byly kurzy francouzského jazyka pro několik věkových skupin a ve třech úrovních (začátečníci, mírně pokročilí, konverzace). To do jisté míry suplovalo činnost uzavřených francouzských škol a zaniklého spolku Alliance française. Výuka měla v pravidelném rytmu jednotlivých semestrů bez přerušení probíhat až do léta 1944. Ještě ve školním roce 1944/1945 bylo v kurzech zapsáno celkem 300 osob! Výuku vedly Francouzky provdané do Československa, které dříve působily na nižších stupních francouzské školy v Praze či v Alliance française (Mayerová, Štěpánková a Šafránková). Díky Coupée-Zajícové obnovil podzemní „institut“ i svou konferenční činnost. Celou válku pokračovaly přednášky věnované francouzskému umění a francouzské literatuře. Na uměnovědné hodiny pravidelně docházelo až 110 osob!

Ale zásadním symbolickým krokem pro obnovení činnosti bylo právě znovuzprovoznění knihovny. Z fondů byly sice vyřazeny některé tituly (považované za podvrtné), ty byly uloženy do krabic a uzavřeny v archivu, ale knihovna pak zůstala v běžných otevíracích hodinách k dispozici čtenářům celý rok. Svým odborným charakterem sloužila především studijním účelům. V okruhu její působnosti se pohybovala určitá, většinou profesním či studijním zájmem přitahovaná klientela. Bylo to asi 400–500 osob. Z velké části se jednalo o studenty a profesory (mnohdy bývalé) pražských škol. O jejich stálosti svědčí i fakt, že ve školním roce 1940/1941,

činnosti »Institut français Ernest Denis« během války a jeho činnost během šesti let,“ 15. 6. 1945.

tedy v době, kdy institut oficiálně nefungoval a knihovna přežívala jen díky osobnímu odhodlání několika jedinců, bylo podle lístkového katalogu vypůjčeno 3 800 knihovních jednotek.³⁸ „*Knihovna je kompletní. Zůstala otevřena po celou dobu války. Profesoři, kteří nechtěli docházet do univerzitní knihovny, protože se stala německou, byli jejími pilnými návštěvníky,*“ rekapitulovala studovaná zpráva.³⁹ Knihy – jak ukazují výpůjční lístky – si zde za války bral například i básník Vladimír Holan či nacisty popravený knihovník Slovanské knihovny Jan Frček.

Další fáze vývoje započala v roce 1941. Činnost Zajícové stála pod rostoucím německým dohledem. Dne 1. května 1941 došlo k policejní prohlídce budovy. Po ní bylo oficiálně zopakováno, že knihovna má zůstat uzavřená pro veřejnost. Nicméně „úzkému kruhu vědců“ (bez bližší specifikace, kdo mezi vědecké osoby přesně patří) mohly být publikace půjčovány i nadále. Do léta pak zástupce kanceláře protektora Konstantina von Neuratha francouzské knihovní fondy studoval, ale tendenční ani závadné publikace zde neshledal. A ve své shrnující zprávě se proti další existenci nepostavil. A především díky tomuto závěru mohla knihovna fungovat i nadále. Omezován však byl její prostor. Knihovní sál musel být například rozdělen na dvě části zděnou příčkou. Podle dobového popisu se do něj stoupalo po bývalém služebním schodišti, vstupovalo z prvního patra. Šlo o zbytek místností s okny do ulice.

Konečně poslední válečné období v historii knihovny začalo v září 1944. Tehdy došlo k uzavření všech jazykových škol (i té Františka Světničky), další činnost svazovala omezení a limitovaly také zákazy a samozřejmě i atmosféra vyplývající z blížícího se konce války (nálety, příliv uprchlíků). Dne 9. května 1945 se budova ve Štěpánské ulici číslo 35 proměnila na „azylový dům“ a stala se oficiálním sídlem pobočky francouzského Červeného kříže. Využívali ji především Prahou procházející francouzští občané, z nichž celá řada byla za války nuceně nasazena ve válečném průmyslu nejen v protektorátu, ale i ve Slezsku. Jeden z bývalých politických vězňů, který se v té době v Praze zastavil, vyzdvihl ve svém dopisu právě

³⁸ Výpůjční lístky jsou uloženy v CADN, f. Prague Service culturel, suppl., k. 42. Podle jednoho, ne zcela přesného svědectví byl do výpůjčního protokolu vypisován po celou dobu války „předlouhý rok 1939“. *Svobodné noviny*, 15. 6. 1945, s. 3.

³⁹ CADN, f. Prague Service culturel, 1945–1990, k. 208.

zásluhy Raymonde Coupée-Zajícové, „jejíž odhodlání, schopnost iniciativy, a duch odboje byly prvotřídní.“⁴⁰

Knihovna po válce

O možnostech dalšího francouzského kulturního působení v Československu se na úrovni zástupců ministerstev zahraničních věcí hovořilo zcela konkrétně již v dubnu 1945.⁴¹ Jednání jasně ukázala, že francouzská strana si přeje navázat na předchozí, „prvorepublikové“ formy spolupráce. Proto byl rychle obnoven i Francouzský institut v Praze. Dne 11. června 1945 vyklidil magistrát prostory, které v původní knihovně využíval, a zbourána byla příčka, jíž byl sál rozdělen. Slavnost konce války proběhla ve Štěpánské ulici o tři dny později, tedy 14. června od 18 hodin.⁴² K vlastnímu oficiálnímu otevření institutu došlo za přítomnosti zástupců francouzské vlády 14. července 1945. O tom, že struktury kooperace mohly zůstat stejné, ale i tak se proměnil jejich vnitřní chod, svědčí mimo jiné fakt, že jeho novým ředitelem se nestal „předválečný“ Alfred Fichelle, který se osobně do Prahy vrátit chtěl, ale přednost dostal mladý Marcel Aymonin, bývalý dijonský maturant, dokonale ovládajícímu češtinu, ale také pozdější spolupracovník Státní bezpečnosti (dále často jen StB) Nos. Institut pod jeho vedením sice rychle obnovil i své původní zaměření a rozčlenění na oddělení, ale charakter aktivit měl – oproti předchozí době – doznat zásadních změn: „*Tento institut již nebude usilovat o to, aby byl – konkurenční, žárlivě strážena, byť slabší – zmenšeninou pražské univerzity,*“ psal mimo jiné Aymonin, ale „*bude především spojovacím orgánem, bude pro československé intelektuální poutníky připravovat a organizovat cesty do Francie.*“⁴³ Nepopíratelnou novinkou

⁴⁰ Archives Ministère des Affaires étrangères (dále jen AMAE), Europe, Tchécoslovaquie 1944–1949, k. 71, Duclos zpráva adresovaná na ministerstvo zahraničních věcí, 12. 6. 1945.

⁴¹ Z jednání vzešel tzv. Doplňkový protokol podepsaný 30. 4. 1945. O jednání v Paříži např. Národní archiv (dále jen NA), fond Ministerstvo informací, k. 189, zpráva z 10. 5. 1945.

⁴² *Svobodné noviny a Lidová demokracie*, 15. 6. 1945. Viz též AMAE, Direction générale des Relations culturelles, k. 92, zpráva z 11. 6. 1945. Magistrát definitivně všechny užívané místnosti ve Štěpánské 35 opustil až v polovině roku 1947!

⁴³ V roce 1946/1947 fungovala na institutu tato oddělení: literárně-filozofické, historicko-

v organizaci francouzské kulturní přítomnosti v Československu po druhé světové válce byla její částečná decentralizace. V Bratislavě (v září 1947) a v Brně (v říjnu 1948) došlo k otevření tzv. „Domů francouzské kultury“. Jejich prostřednictvím se šířily na Slovensku i na Moravě francouzské knihy a časopisy. Podle ředitele Gabriela Beise byla role kulturního zastoupení v Bratislavě zcela nezastupitelná, neboť i před únorem 1948 zde bylo nesnadné získat přístup nejen k francouzskému periodickému tisku, ale především k francouzským knižním novinkám. „Dům francouzské kultury“ dostupnost částečně umožňoval.⁴⁴

Reorganizace vlastní knihovny pražského institutu proběhla ve školním roce 1946/1947. Raymonde Coupée-Zajícová, která přešla do vedení československé Alliance française, byla v jejím čele nahrazena diplomovanou specialistkou, absolventkou pařížské École des Chartes a École du Louvre, Suzanne Repiton-Préneufovou. Knihovna tehdy disponovala již více než 32 000 svazky. V rámci nového uspořádání proběhla jejich nová katalogizace. Otevřeno bylo denně od 10 do 19 hodin, zavřeno naopak v sobotu odpoledne a v neděli.

K jedné z důležitých novinek v nabídce knihovny patřilo využití nových médií. První festival francouzského filmu byl v Československu zorganizován mezi 20. březnem a 5. dubnem 1946. Tím se rýsovaly i nové možnosti kulturní spolupráce. K nim patřila například hudba. Knihovna nabízela čtenářům mimo jiné možnost poslechu vinylových nosičů.⁴⁵ Právě na širokou nabídku desek, diapositivů, mikrofilmů a dokumentárních filmů upozorňovaly reklamní letáky institutu. V tomto směru se knihovna po válce velmi modernizovala.

Repition-Préneufová ve výroční zprávě vypracované na konci školního roku 1948/1949 hodnotila velmi kladně skutečnost, že kromě měsíčních výpůjček přibýlo také čtenářů, kteří si přicházeli číst francouzské noviny a časopisy (denně to bylo přibližně dvacet osob). Oproti minulosti zaznamenala knihovna institutu dokonce v počtu návštěvníků nárůst.⁴⁶

geografické, právně-ekonomické, vědecko-technické, lékařské a pedagogické. Na konci roku 1949/1950 byla funkční již jen tři: literární, lékařské a pedagogické.

⁴⁴ CADN, f. Prague Service culturel, 1945–1990, k. 16; Gabriel Beis Étienne Manac’hovi 8. 9. 1948. Brněnská francouzská knihovna Maison de France byla dotovaná o poznání skromněji. Tamtéž, k. 17.

⁴⁵ Tamtéž, k. 17, zde dobový výpůjční řád „diskotéky“.

CADN, f. Prague Service culturel, 1945–1990, k. 24, Zpráva o činnosti, 3. 6. 1949.

Knihovna Francouzského institutu začala plnit novou funkci, představovala informační kanál směrem na Západ, to čtenáře spíše přitahovalo. V létě roku 1949 již bylo zřejmé, že opatřit si v Československu nezávislé informace o dění ve světě nebude snadné. Svědčí o tom omezení distribuce francouzských knih na československý trh. Zajímavým je v této souvislosti osud Léona Pommereta, francouzského knihkupce, který měl již od roku 1920 svou „Librairie parisienne“ v Praze, ve Valentinské ulici č. 7. Pommeret se snažil opakovaně (poprvé již v dubnu 1948, nakonec ještě v květnu 1950) navázat spolupráci s Francouzským institutem ve věci nákupu (a prezentace) knižních novinek. Francouzská diplomacie však zaujala k této spolupráci více než zdrženlivý postoj. Uznávala sice, že „z obecného pohledu“ situace nebyla dobrá, ale to nebylo důvodem, proč by se měla Pommeretovými žádostmi zabývat, a to i z toho důvodu, že knihkupec měl provozovat svůj obchod v Praze po celou válku a měl být v té době dokonce zapsán jako posluchač německé univerzity.⁴⁷ Pommeret byl v září 1950 z Československa vyhoštěn.

V březnu 1950 vypracoval nový ředitel institutu Marcel Girard pro své nadřízené v Paříži podrobnou zprávu o obecné situaci francouzské kultury v Praze. Zprávu zachytila a nechala přeložit StB. Zdůrazňovalo se zde, že ve své činnosti zatím nepocítila knihovna žádné restriktce. Čtenářům mělo být předkládáno vše, co z Paříže přišlo, v prvé řadě noviny a veškeré časopisy. *„Zdržujeme se pouze prací a článků české emigrace. Žájemců je mnoho, více pro zapůjčování než čtení na místě. Jsme jediný západní stát, který ještě užívá v tomto státě klidu, jsme ušetřeni policejních zásahů, jež musí snášeti čtenáři anglických a amerických knihoven,“* stálo ve zprávě.⁴⁸

Přes pozitivní ujistění bylo však již v této době cítit první vážný otřes zbývajících francouzských kulturních staveb v Československu. Činnost omezovalo pravidelné odmítání dalších a dalších pobytových víz pro francouzské vyučující. V Bratislavě se na jaře zdálo, že kvůli narůstajícím policejním omezením bude „Maison de France“ uzavřen zcela. Sledování budovy započalo již na podzim 1949 a v průběhu celého roku neustávalo.

⁴⁷ AMAE, Direction générale des Relations culturelles, k. 146, Joubert z Direction générale des Relations culturelles řediteli odborové organizace francouzských nakladatelů 15. 4. 1948.

⁴⁸ Archiv bezpečnostních složek (dále jen ABS), f. 305 (Ústředna Státní bezpečnosti), sign. 305-741-1.

Vliv na degradaci situace měla také výměna na postu ministra zahraničních věcí v březnu 1950, odcházející (a později zatčený a popravený) Vlado Clementis na rozdíl od svých nástupců projevoval přese všechno francouzským tématům svou podporu.

Vzhledem k obecnému vývoji Studené války bylo trochu překvapením, že francouzské kulturní instituce mohly otevřít i v dalším, tentokrát již posledním školním roce. V Bratislavě policejní dohled sice neustal, ale i tak začátkem října 1950 Girard do Paříže psal, že pražský institut má 651 zapsaných studentů, knihovna 2 079 registrovaných čtenářů, denně přichází šedesát čtenářů a proběhne zhruba sto výpůjček. V Brně bylo na kurzy zapsáno pořád ještě dvě stě, v Bratislavě pak 130 frekventantů.⁴⁹ Institut dle Girarda i nadále plnil trojí funkci: byl střediskem vědecké dokumentace, jazykovou školou a ohniskem francouzské kultury. Prakticky jedinou živou aktivitou – především díky vynuceným odchodům francouzských vyučujících – ale zůstávala právě knihovna, která stále odebírala některé specializované časopisy, které by se jinou cestou k veřejnosti dostávaly jen velmi obtížně. Péčí institutu vycházel také bibliografický bulletin knižních novinek (ve Francii vyšlých i těch získaných knihovnou).⁵⁰

Smyčka se počala utahovat koncem měsíce února roku 1951. Při vstupu do budov započala perlustrace přicházejících, někteří byli odváděni i na výslechy (obdobně – recipročně – postupovala francouzská policie před československou budovou v rue Bonaparte v Paříži, kde sídlil mimo jiné československý „Maison Masaryk“). Girard po poradě s velvyslancem Jeanem Rivièrem rozeslal stálým návštěvníkům dopis: *„Ředitelství Francouzského ústavu Arnošta Denise Vám s politováním sděluje, že tento týden se nebudou pořádati kulturní večery z důvodů nezávislých na jeho vůli. Z těchto důvodů bude zavřena též knihovna a kurzy francouzského jazyka zastaveny do odvolání. Uvědomíme Vás včas o znovuzahájení naší činnosti.“*⁵¹ Opatření bylo jistě na místě, neboť 1. března 1951 byl v Bratislavě zorganizován zátah proti divákům filmového představení a všichni (přibližně osmdesát osob) byli zatčeni a vyslýcháni. Další návštěva instituce jim byla zakázána.⁵²

⁴⁹ CADN, f. Prague Service culturel, 1945–1990, k. 7, koncept telegramu Marcela Girarda do Paříže (adresát neuveden) 9. 10. 1950.

⁵⁰ CADN, f. Prague Service culturel, 1945–1990, k. 7; Tamtéž, Marcel Girard André Mazonovi 15. 11. 1950.

⁵¹ CADN, f. Prague Service culturel, 1945–1990, k. 7.

⁵² AMAE, Europe, Tchécoslovaquie, k. 189, Jean Rivière Robertu Schumanovi 3. 3. 1951.

Reakce na tato opatření mezi pražskými Francouzi již komunistická moc znala, neboť byla informována sítí tajných spolupracovníků, a to jak z řad zaměstnanců institutu, tak i jen stálých návštěvníků.⁵³ Atmosféra kontroly a dohledu, která se nad knihovnou rozprostřela, měla vydržet mnoho desetiletí. V březnu byl zlikvidován francouzský generální konzulát v Bratislavě, Etienne Manac'h (konzul) vyhoštěn.⁵⁴ Na jaře 1951 sáhl režim k důraznějšímu postupu i proti zahraničním kulturním střediskům. Dne 5. dubna podal ministr zahraničních věcí Viliam Široký vládní návrh na okamžité ukončení veškeré činnosti francouzských kulturních institucí, „*nástrojů nepřátelských Československé republice*“, které „*okolo sebe seskupily živly republiky nepřátelské*“.⁵⁵ Svou činnost byly nuceny ukončit k 1. květnu, k témuž datu republiku opustili i všichni zbývající zaměstnanci bez diplomatických pasů.⁵⁶

V předvečer nuceného odchodu ještě Marcel Girard „vybavil“ české zaměstnance doporučujícími dopisy. Z původní knihovny vybral Věru Doležalovou jako bývalou „*vynikající pracovníci knihovny Institutu, jejíž hluboké vzdělání jí umožnilo podávat cenné rady čtenářům. Svým smyslem pro organisaci byla vzácnou pomocnicí knihovny*“.⁵⁷ Vyzvedl také Věru Mackovou, která od června 1950 – po nuceném odjezdu francouzské knihovnice – měla na starosti celou agendu a vedení knihovny. „*Její oddanost nezná mezí a nebála se vyčerpát své fyzické i duševní síly, jen aby dostála své důležité službě*“, psal Girard.⁵⁸

Po ukončení aktivit a oficiálním uzavření panovalo reálné nebezpečí (alespoň z francouzského pohledu), že by budova mohla být, jako kapacitně nevyužitá, československými úřady zabavena. Záchraně samozřejmě výrazně napomohla skutečnost, že byla oficiálním majetkem francouzského státu (na rozdíl od francouzského gymnázia), ale i tak bylo rozhodnuto přesunout do Štěpánské ulice některé zaměstnance francouzských diplomatických služeb. Těm se pronajalo pět bytů v horních patrech, kanceláře

⁵³ ABS, f. Ústředna Státní bezpečnosti, sign. 305-741-4, Hlášení Institut français, 3. 4. 1951.

⁵⁴ V červnu byl s jeho spolupracovníky zorganizován politický proces, v němž padly dva rozsudky smrti.

⁵⁵ NA, f. Ministerstvo informací, Dodatky, důvodová zpráva z 5. 4. 1951.

⁵⁶ AMAE, Europe, Tchecoslovaquie, k. 189, zpráva z 12. 4. 1951.

⁵⁷ CADN, f. Prague Service culturel, k. 7, koncept dopisu M. Girarda V. Mackové 30. 4. 1951.

⁵⁸ Tamtéž.

byly (třeba i na oko) využity k uložení velvyslaneckého archivu. Materiální vybavení institutu – stejně tak jako Domů francouzské kultury v Brně a Bratislavě – bylo postupně odesíláno do Francie (projektor, filmy, psací stroje, gramofonové desky). „*Pokud jde o knihovnu,*“ psal ve svém návrhu generální ředitel „kulturních styků“ na Quai d’Orsay Louis Joxe, „*nezakrývám obtíže, které by způsobilo přemístění 35 000 svazků a reakce, jež by stěhování mohlo u československých zástupců vyvolat. Současně vážám nechat tak bohatou knihovnu nevyužítu, některé její části by mohly výrazně posílit fondy jiných našich méně vybavených ústavů.*“⁵⁹ Joxe doporučil aplikovat stejný postup, jaký byl využit po roce 1948 v Bukurešti. Tedy postupně a po částech do Francie zaslat (rapatrier) nejcennější knihy a nejdůležitější knižní řady. „*Knihovna, zmenšena o polovinu a složená předešlím z knih, jež zajímají slovan-ské země, bude jistě dostatečným důvodem ospravedlňujícím využívání prostor a v případě zabavení představuje i menší nebezpečí.*“⁶⁰ Správou knihovny byl pověřen opět Karel Sochor. Ještě v červnu 1951 došlo z Prahy do Paříže upozornění, že se předplacené časopisy hromadí v kanceláři a neexistuje žádný způsob, jak je poskytnout čtenářům. Úvaha, aby se pokračovalo v odběru s cílem nepřerušit kompletní řady periodik, byla zamítnuta, předplatné pozastaveno.⁶¹

Kulturní život (ve vlastním slova smyslu) se do Štěpánské ulice vrátil až v druhé polovině šedesátých let. Nicméně ještě předtím je zapotřebí upozornit na další neznámou a rozhodně zajímavou kapitolu v dějinách knihovny Francouzského institutu. Zachytily ji prameny uchovávané v Archivu bezpečnostních složek. Z jedné ze zpráv vyplývá, že v roce 1955 došlo k jejímu opětovnému zprovoznění, respektive částečnému otevření. Situace nebyla nepodobná té z období protektorátu. Knihy vydával správce budovy Karel Sochor, otevřeno bylo každou středu. „*Knihovna skládá se ze dvou místností, z nich jedna (přední) jest bez oken, druhá má dvě okna, která ústí do Štěpánské ulice,*“ psalo se v policejní zprávě.⁶² „*V tmavé místnosti jsou*

⁵⁹ CADN, f. Prague Service culturel, CADN, 1945–1990, k. 208, Louise Joxe Jeanu Rivièreovi 24. 5. 1951.

⁶⁰ Tamtéž.

⁶¹ CADN, f. Prague Service culturel, 1945–1990, k. 7, „note revue“, bez data.

⁶² ABS, f. Ústředna Státní bezpečnosti, sign. 305-742-5, spolupracovník Anna, datum předání 12. 5. 1955. Karel Sochor se narodil v roce 1890 v Pardubicích. Za první republiky byl bankovním úředníkem, pobýval často v cizině. „*Je velice samotářský a jest podivín. Projeduje naprostý nezáměr o okolí, takže bude na něj těžké napojení,*“ doplňovala zpráva. Byl zařazen do akce „I“ (izolace).

*shromážděny knihy českých spisovatelů, hlavně Jirásek, Vrchlický, Žeyer, Rais, atd., dále jsou tam knihy jako Rozhovory Čapka s Masarykem, knihy o bývalém prezidentu Benešovi atd. Tyto knihy zabírají celou jednu stěnu místnosti, ostatní jsou výhradně francouzské knihy. Tuto středu bylo v knihovně spatřeno celkově asi 5 lidí, z toho 4 ženy a jeden muž. Z toho dvě ženy byly ve stáří 30–35 let, jedna asi 18let a čtvrtá žena byla stará francouzská učitelka, která docházela do knihovny, i když nebyla otevřena oficiálně.*⁶³ Bylo rozhodnuto, aby příslušník StB knihovnu pravidelně navštěvoval, sledoval čtenáře a zjišťoval, s kým hovoří a především okamžitě upozornil, zda do knihovny nedochází zaměstnanci francouzského velvyslanectví a nepřijdou-li do kontaktu s ostatními návštěvníky. Ale znovuotevření knihovny zůstalo s největší pravděpodobností jen efemérním počinem (v letech 1955 a 1956 došlo k dílčímu oteplení v československo-francouzských stycích), neboť další prameny o této epizodě nehovoří. K oficiálnímu obnovení činnosti tak došlo až v nové mezinárodně politické konstelaci v polovině šedesátých let.

Knihovna v toleranci

Od roku 1951 byly prostory ve Štěpánské ulici využívány především jako kanceláře a byty úředníků ekonomického a vojenského oddělení francouzského velvyslanectví. V dokumentech se psalo o tom, že ubytovací podmínky nebyly ideální, protože místnosti měly původní využití zcela odlišné.⁶⁴ O znovuzprovoznění prostor jako kulturního centra se vedly následně diskuse, jejichž zaměření bylo přímo úměrné stavu československo-francouzské relace (a do značné míry spíše vztahu mezi Francií a SSSR). Nejisté námluvy v tomto směru můžeme zaznamenat mezi lety 1955–1956 a 1957–1958. Tehdy došlo i k realizaci některých počínů. Úspěšná byla například výstava československého gotického umění v Paříži v roce 1958. V průběhu téhož roku velvyslanec Claude de Boisanger psal o pokusu vytvořit v Praze pilotní projekt „Centre de la Diffusion française“, jenž by jako zcela apolitický orgán, reagoval na zesílené volání po informacích ze strany československých „intelektuálů“.⁶⁵ Obdobné, nakonec ani nereali-

⁶³ Tamtéž.

⁶⁴ V budově působila ještě francouzská mateřská škola určená však pouze pro děti zahraničních diplomatů.

⁶⁵ CADN, f. Prague Service culturel, 1945–1990, k. 28, Claude de Boisanger Georgovi Pineauovi 14. 5. 1958. V roce 1957 byla v Bratislavě zorganizována výstava francouzské

zované iniciativy, ostatně nemohly změnit přístup k bipolárním vztahům, jejichž kontext stále zůstával velmi pod vlivem ideologie.⁶⁶

Díky ukončení války v Alžírsku a obecně oteplení ve vztahu mezi Západem a Východem se situace proměnila s rokem 1964.⁶⁷ V rychlém sledu došlo mezi oběma zeměmi k podpisu celé řady smluvních dokumentů. Ty z počátku záměrně vynechávaly možné „třecí plochy“, na prvním místě pak obnovení činnosti Francouzského institutu a jeho knihovny v Praze.⁶⁸ V prosinci 1964 byla v obou hlavních městech obsazena funkce kulturního rady (Ivo Fleischmann v Paříži a Henri Ehret v Praze). V této době „normalizace vztahů“, jak zněl dobový termín, na sebe nenechala dlouho čekat ani otázka případného znovuootevření institutu a jeho knihovny. Sondování probíhalo od přelomu let 1963/1964.⁶⁹ Praha především odmítala možnost zpřístupnění původních fondů ve Štěpánské ulici a usilovala o jejich kontrolované převedení do Státní knihovny. S tím Francouzi naopak z pochopitelných důvodů nesouhlasili. Po opakovaných výměnách názorů došlo ke kompromisu, jehož výsledkem bylo „ujednání týkající se Francouzské knihovny a čítárny v Praze“ z 24. listopadu 1966.⁷⁰ Z dohody plynulo, že instituce, která neměla být francouzským institutem ve vlastním slova smyslu, získala dvojí vedení. Francouzským ředitelem byl jmenován začátkem roku Gilbert Friant a českým Josef Petráš.⁷¹ Současně však měla být ve Štěpánské ulici v rámci knihovny zřízena nejen čítárna,

knihy, kterou zhlédlo téměř 11 000 návštěvníků.

⁶⁶ Dobře o tom svědčí i *Dlouhodobý koncept ministerstva školství a kultury pro provádění kulturních a školských styků s Francií* z 8. 12. 1960. Uloženo v AMZV, f. Teritoriální odbory – tajné (dále jen TO-T), Francie 1960–64, k. 2.

⁶⁷ De Gaullova Francie cíleně usilovala o prohloubení politických vztahů se všemi sovětskými satelity Maurice COUVE DE MURVILLE, *Une politique étrangère 1958–1969*, Paris 1971, s. 197.

⁶⁸ Dne 26. září 1964 byl podepsán dvouletý *Protokol o kulturních, vědeckých a technických výměnách*, dne 26. října 1967 byla podepsána československo-francouzská kulturní dohoda. V platnosti zůstává dodnes.

⁶⁹ Rekonstrukci a analýze postojů obou stran se podrobně věnoval Martin Hromek. Martin HROMEK, *Francouzsko-československé kulturní vztahy v letech 1960–1968*, Brno 2013. Disertační práce. Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, s. 121–129.

⁷⁰ AMZV, sbírka Mezinárodních smluv, L4150.

⁷¹ Josef Petráš se v roce 1970 pokusil o emigraci, ale byl na bulharských hranicích zadržen. Opakovaný pokus se mu však již podařil, žil a zemřel v Paříži. Jarmila KONDRATICKÁ a Stéphane REZNIKOW, osobní konzultace, Praha 16. a 17. 2. 2016.

ale i půjčovna knih, přednáškový, promítací a výstavní sál. Z ujednání vyplývalo, že knihy i nadále patřily francouzskému státu, nad knihovnou měla patronát pařížská univerzita, ale současně se publikace čtenáři dávaly k dispozici prostřednictvím československé Státní knihovny. Jako její specifická část fungovala Francouzská knihovna a čítárna až do pádu komunistického režimu.⁷²

V listopadovém dokumentu stálo dále: „*Francouzská strana doplní současný stav knižního a časopiseckého fondu za období 1950–1966, rovněž zabezpečí jeho pravidelné doplňování novými publikacemi a periodiky, jejichž výběr provedou společnou dohodou oba ředitelé.*“⁷³ Tím se rozeběhla práce na uspořádání starších, v původní vrstvě ještě prvorepublikových fondů. Friant se spolu s velvyslancem Lalouettem a kulturním radou Ehretem dostavil do Černínského paláce, aby českou stranu informovali, že se v knihovně již „*dělají potřebné práce, jednak pokud jde o revizi dosavadního knihovního fondu, jednak s ohledem na zásilky nových knih, které začnou docházet od konce ledna.*“⁷⁴ Do Prahy bylo rychle dopraveno téměř 10 000 knihovních jednotek.

Slavnostní otevření proběhlo 24. dubna 1967. Deník *Le Monde* tehdy otiskl článek s titulkem: *Francouzská knihovna je opět k dispozici Pražanům.*⁷⁵ Knihovna získala rychle početnou čtenářskou základnu, stala se francouzským mikrosvětlem uprostřed Prahy probouzející se „do jara“. Průměrný počet návštěv se blížil 30 tisícům za rok, na filmová představení v kinosále chodilo ročně kolem 20 tisíc diváků. V žádném případě však obnovená knihovna nepřestala balancovat na pomezí kultury a politiky. A po roce 1969 se výrazněji přiklonila k té druhé ze svých charakteristik.⁷⁶

Na limity možného rozvoje knihovny v sedmdesátých a osmdesátých letech (téma, které je v české historiografii dosud nezpracované) jasně ukazují dobové materiály. Jednu z nejběžnějších, ale silně konzervativních

⁷² Od roku 1972 stál v jejím čele Vladimír Beneš, dlouholetou knihovnicí byla Jitka Kostková (dle vzpomínek „nosila“ v hlavně knihovnický počítač), Jarmila Najbrtová, dále pak Zdenka Ďatlová, Růžena Vítová a Jarmila Kondratická.

⁷³ AMZV, f. Mezinárodní smlouvy, L4150, bod 7.

⁷⁴ AMZV, f. TO-T, Francie, 1965–1969, k. 2, záznam o návštěvě, 16. 1. 1967.

⁷⁵ *Le Monde*, 20. 4. 1967.

⁷⁶ Vzpomínky na léta 1965–1971 viz Henri EHRET, *Obnovení činnosti 1965–1971*, in: Z historie Francouzského institutu v Praze, Mathieu Braunstein a kol. (eds.), Praha 1993, s. 89–99.

premis vyzvedl náměstek ministra zahraničních věcí Mečislav Jablonský, když prohlásil: „Nelze akceptovat cizí výchovu v ČSSR bez čs. kontroly.“⁷⁷

Nejvyhrocenější tón ve vztahu k další budoucnosti knihovny zazněl v roce 1972, kdy došlo ve vzájemných vztazích k nejméně výraznějšímu ochlazení po roce 1968. Tajemník Ústředního výboru Komunistické strany Československa Vasil Bilak schválil v květnu 1972 opatření, která měla být odpovědí na údajné akce francouzské strany. „*Velmi jemně, nenápadně, ale srozumitelně omezovat francouzské kulturní působení v ČSSR. Co nejméně angažovat FMŽV /Francouzské ministerstvo zahraničních věcí – pozn. autora/: omezit akce Francouzské knihovny a čítárny v Praze, jmenovat nového českého ředitele a zdržovat přeregistraci francouzského spoluředitele, oddálit otevření knihovny v Bratislavě, dočasně stáhnout (např. 1 měsíc) francouzské filmy v televizi a v kinech, upravit repertoár divadel, aby nezařazovala hry francouzských autorů, omezit francouzské pořady v rozhlase, omezit publicity francouzských akcí v ČSSR na minimum, redukovat další akce uvedené v prováděcím protokolu ke kulturní dohodě.*“⁷⁸ Takto napjatá situace však byla pouze časově omezená.

Knihovna se rovněž stala lakmusovým papírkem vzájemných vztahů. Ty se i nadále vyvíjely v částečném rytmu oteplování a ochlazování diplomatických jednání. Ne nevýznamným předělem se stal rok 1977, kdy otevření Polského institutu v Paříži ukazovalo na změnu sovětského postoje k fungování obdobných kulturně-politických institucí v zahraničí.⁷⁹ V osmdesátých letech pak bylo stále jasnější, že zájem o rozvoj spolupráce byl spatřován především z československé strany. „*Základný problém čs.-francúzskych vzťahov je ovšem v tom,*“ hodnotil Jozef Pudlák, československý velvyslanec v Paříži, na konci roku 1979, „*že zatiaľ čo my považujeme medzi západoeurópskými štátmi Francúzsko z dôvodov historických i iných za krajinu prednostného záujmu, ČSSR bola dosiaľ v hierarchii francúzskej diplomacie na jednom z posledných miest.*“⁸⁰ Jasně pozitivnější trend pak relace nabrala od poloviny osmdesátých let. V květnu 1985 před návštěvou francouzského ministra zahraničních věcí Rolanda Dumase byly vypracovány podklady mimo jiné k otázce, zda otevřít Francouzskou knihovnu a čítárnu v Praze

⁷⁷ AMZV, f. TO-T, Francie, 1980–1989, k. 1, záznam z československo-francouzských konzultací, 15. – 17. 7. 1980.

⁷⁸ AMZV, f. TO-T, Francie, 1970–1975, k. 1, Záznam, 11. 5. 1972.

⁷⁹ AMZV, f. TO-T, Francie, 1975–1979, k. 1, Plnění úkolů koncepce, 5. 1. 1978.

⁸⁰ AMZV, f. TO-T, Francie, 1975–1979, k. 1, Podklady pro návštěvu ministra, 11. 10. 1978.

celé francouzské knižní produkci (kromě publikací nepřátelských ČSSR) a zda vybavit Státní knihovnu SSR v Bratislavě fondem francouzských knih.⁸¹ Jasně defenzivní postoj československé diplomacie byl pak zřejmý v přípravách státní návštěvy prezidenta François Mitterranda, který Československo navštívil v prosinci 1988.⁸² Jeho „snídaně s disidenty“ se pak stala jedním ze symbolů česko-francouzských vztahů.

Francouzská knihovna byla po celou dobu brána jako do jisté míry precedens, argumentovalo se jí při úvahách o recipročním otevření Domu československé kultury v Paříži či případném zřízení Francouzské čítárny a knihovny v Bratislavě. Francouzský ředitel do jejího chodu však příliš nezasahoval.⁸³ Na druhou stranu pak Francouzská knihovna a čítárna již v Československu neplnila původní roli, jakou hrával francouzský Institut Ernesta Denise. I proto se vedle ní diskutovaly další podpůrné instituce, například Centre Pilote pro výuku francouzštiny a Vědecké dokumentační středisko (československé v Paříži, francouzské v Praze) pro oblast vědecké spolupráce.⁸⁴ Tato témata se pak do jednání opakovaně vracela.

Středisko pro výuku francouzštiny moderními metodami v rámci francouzské knihovny (tzv. Centre Pilote) sídlilo ve Štěpánské ulici 35 od listopadu 1972. Otevřeno bylo „jako projev dobré vůle zlepšit vztahovou situaci“. Podle československé diplomacie tvořilo spolu s knihovnou páteř francouzského působení v zemi či dobovou terminologii: „významný nástroj ideologického pronikání a ovlivňování prostřednictvím francouzského jazyka a literatury.“⁸⁵ Centre Pilote se postupem doby konstitovalo jako samostatná instituce, proti vůli komunistické reprezentace předsta-

⁸¹ Tamtéž, 1980–1989, k. 2, Podklady pro meziministerské konzultace, 28. 8. 1985.

⁸² Tamtéž, k. 1, Náměty pro jednání s prezidentem, 14. 11. 1988.

⁸³ Podle Jarmily Kondratické vnímala francouzská diplomacie dokonce knihovnu jako „naprosto nepřátelské území“. Spolupřítelství považovali Francouzi za „vnucené“. Důvodem bylo právě její včlenění do Státní knihovny. Ředitel Benešl prováděl navíc cenzuru časopisů, jež bylo čtenářům možno půjčovat. Vzhledem k tomu, že ty ostatní zůstávaly v jeho kanceláři, kam nechodil každý den, zaměstnanci měli k cenzurovaným výtiskům relativně snadný přístup, četli si je. Jarmila KONDRATICKÁ, osobní konzultace, Praha, 17. 2. 2016.

⁸⁴ AMZV, f. TO-T, Francie, 1975–1979, k. 1, Informace o čs.-francouzských vztazích, 4. 10. 1978, s. 15. Po roce 1990 funkci instituce organizující vědecké vztahy převzal (a úspěšně rozvíjel) CEFRES.

⁸⁵ AMZV, f. TO-T, Francie, 1975–1979, k. 1, Informace o čs.-francouzských vztazích, 4. 10. 1978, s. 19.

vovalo „nekontrolované“ prostředí, jeho činnost byla „podřízena kulturně politickým zájmům“ Francie a režim usiloval o jeho účinnou kontrolu. S tím souvisela otázka statutu, která se dlouho diskutovala a kvůli které bylo středisko od počátku školního roku 1977/1978 pozastaveno. I v tomto případě se však jednalo jen o dočasné přerušování činnosti.

Kurzy francouzského jazyka byly rozděleny na začátečníky a pokročilé a dále podle toho, v jakém rozsahu a za jakým účelem chtěli jejich frekventanti francouzštinu využívat (tj. např. k obchodním jednáním, stipendijním cestám do Francie, za turistikou atd.). Nejčastějšími návštěvníky byli studenti vysokých škol a ti, kteří se připravovali na cestu do Francie. „*Výuka je velmi atraktivní, je doplňována promítáním diapozitivů, filmů,*“ popisoval situaci jeden z informačních zdrojů StB.⁸⁶ Návštěvníci byli kontrolováni a při vstupu do budovy lustrováni, tyto kontroly probíhaly například v dubnu 1980, následně – na přání francouzského velvyslanectví – počet návštěv kurzů (i knihovny) poklesl.

Objektové svazky ministerstva vnitra opravdu dokládají, že „po linii Francie“ byly „operativně rozpracovávány“ – kromě „báze styků“ na francouzském velvyslanectví – osoby docházející do kulturního střediska, stipendisté, stážisté, „výjezdáři“ a tzv. francouzští „trvalovci“.⁸⁷ O charakteru práce si můžeme udělat představu, když si uvědomíme, že na „této linii“ bylo za první pololeť 1981 získáno deset nových tajných spolupracovníků. Jednalo se mimo jiné o tajného spolupracovníka (dále jen TS) *Paola*, který navštěvoval pravidelně kulturní středisko v Praze, a to před svým dlouhodobým výjezdem na stipendijní cestu do Francie; TS *Ajaxe*, zaměřeného ke kulturnímu středisku, a hlavně na kulturního radu Leprêtra, TS *Čejku*, který byl úkolován hlavně ke stipendistům a stážistům a jako „styk“ na kulturní středisko. Se stejným zaměřením pracovali kandidát tajné spolupráce (dále jen KTS) *Student* a KTS *Krtek*.⁸⁸

V materiálech Archivu bezpečnostních složek se uchovávala i „důvěrnou cestou“ získaná „styková základna“ neboli seznam zapsaných čtenářů. Při vstupu do knihovny čtenář vyplňoval obdobu návštěvního lístku. V létě 1981 to bylo 203 osob, z toho 112 žen a 91 mužů, se silným zastoupením studentů, vědeckých pracovníků a důchodců.

⁸⁶ ABS, f. objektové svazky, OB-1160 Praha, pohovor s J. Taišlovou, 23. 6. 1980.

⁸⁷ Tamtéž, vyhodnocení rozpracovanosti, 19. 6. 1980.

⁸⁸ ABS, f. objektové svazky, OB-1160 Praha, vyhodnocení báze Francie, 19. 11. 1982.

Přes všechna omezení daná mezinárodní situací i policejním dohledem představovala knihovna ve Štěpánské ulici nesmírně specifické místo Prahy, pro frankofonní obyvatele hlavního města pak jedinečný způsob, jak se přiblížit zemi, o které spíše jen snili. Jeden z nich s odstupem téměř čtvrt století situaci komentoval: „*Chodil jsem do knihovny ve Štěpánské, byly tam hodiny pro veřejnost. Pozornost přitahovaly jednou za týden filmy zadarmo. Promítací sál býval ne plný, ale z půlky naplněn. Knihy se půjčovaly zadarmo. Měl jsem silný pocit, že někteří z českých zaměstnanců mají ještě jiné úkoly než kulturní výměnu. Dokonce tam měli normální noviny *Nouvel Observateur*. Chodilo tam strašně málo lidí. Tři seděli v čítárně. Bylo to liduprázdné. Připadalo mi, že tam vládně obecná ostražitost, měl jste pocit, že vás někdo sleduje.*“ A končil slovy: „*Chodit jsem tam přestal v roce 1989, říkal jsem si, když tam chodí každý, co se tam budu hrnout.*“⁸⁹

Knihovna v přerodu

Po roce 1990 se situace radikálně proměnila. Padla všechna omezení, jež se týkala chodu nejen knihovny, ale celého kulturního zastoupení. V roce 1990 byly podepsány nové kulturní dohody, které jsou vektorem spolupráce do dnešní doby.⁹⁰ V Praze zahájilo od září téhož roku pod vedením Jean-Yves de Longueueau svou činnost Centre de Coopération linguistique et éducative podporující výuku francouzštiny.⁹¹ Francouzská knihovna a čítárna netvořila napříště součást Státní knihovny, ale vřadila se do vznikajícího Francouzského institutu jako jeho důležitá součást. Podle Stéphanu Reznikova bylo základní otázkou počátku devadesátých let vyřešit způsob otevření knihovního fondu veřejnosti a umožnit čtenářům, aby se ke knihám dostávali přímo.⁹² Bylo zapotřebí vše probrat a vytřídit. Za tímto účelem přijela z Francie odborná komise, jež vypracovala

⁸⁹ Pavel KREJČÍ, osobní konzultace, Praha 20. 11. 2014. Ve skutečnosti byla návštěvnost kolísavá, ale přesto v letech 1971, 1972, 1976, 1977 přesáhla 20 000 osob za rok. Naopak při některých filmových představeních byl kinosál naplněn tak, že se zdaleka nedostávalo míst k sezení. Jarmila KONDRATICKÁ, osobní konzultace, Praha 15. 2. 2016.

⁹⁰ Srov. zejména paměti Jiří DIENSTBIER, *Od snění k realitě: vzpomínky z let 1989–1999*, Praha 1999 a Jaroslav ŠEDIVÝ, *Velvyslancem u Eiffelovy věže (Praha – Paříž v zahraniční politice)*, Praha 2008.

⁹¹ *Cizí jazyky ve škole*, 1991/92, č. 1, s. 19–20 a 1993/94, č. 1, s. 6–10.

⁹² Stéphan REZNIKOW, osobní konzultace, Praha 9. 4. 2014.

plán dalšího postupu. V roce 1992 byl informatizován knihovní katalog (s 80 000 inventárními jednotkami). V té době měla knihovna již 5 000 čtenářů a značně se omladila. Současně se však relativně samostatná Francouzská knihovna a čítárna proměnila na oddělení Francouzského institutu. Transformovala se z knihovny na mediátéku, což byl krok, který byl ve své době i kritizován.

Symbolickým vyvrcholením se pak stalo slavnostní otevření renovovaných prostor, ke kterému došlo 9. prosince 1993. *Svobodné slovo* událost popsalo takto: „*Sál Francouzského institutu pojal včera odpoledne podivuhodnou sestavu lidí. Nejenže se tu sešli dva prezidenti, Havel a Mitterrand, ale nechyběli účastníci slavné snídaně, kterou si francouzský prezident troufl uspořádat pro osm disidentů před pěti lety v podhradí Husákova sídla, projevům dychtivě naslouchali proslulí spisovatelé a vybraní novináři, ale také nemálo učitelů francouzštiny, kteří po vlastech českých šíří znalost jazyka Marseillaisy. Ovzduší nebylo proscyceno jen starou českou nákloností k stále inspirativní francouzské kultuře, ale prezident Mitterrand využil i této příležitosti k tomu, aby s příznačným espritem vylíčil svou vidinu sjednocené Evropy: měl velkou pravdu – vždyť nás nic nedělí – anebo to nejsou věci fatální. Sláva ve Štěpánské 35 zářila leskem osobností i nadějí vyhlídek na svět snad přece jen o něco světlejší.*“⁹³ Tón byl velmi optimistický, skutečnost v dalším vývoji společných vztahů velmi odlišná.

Knihovna francouzského institutu byla (a je) průsečíkem kulturní politiky Francie nejen v Československu, ale i ve střední Evropě. Představuje místo, kde se konstruoval (a konstruuje) obraz, jaký o sobě chce Francie vytvářet. Dnes je moderně vybavenou a plně fungující mediátkou. Ve své historické paměti však v sobě nese i vrstvy odkazující na to, že ne vždy se sem chodil český čtenář pouze vzdělávat, informovat či rozptýlit, ale kam vstupoval, řečeno dobově – aby se dotýkal „francouzského ducha a jeho plodů“. V dobách politické nesvobody pak knihovna plnila velmi specifickou funkci symbolu – „*ostrůvku svobody v nesvobodě.*“⁹⁴

⁹³ *Svobodné slovo*, 10. 12. 1993, s. 1.

⁹⁴ Jarmila KONDRATICKÁ, osobní konzultace, Praha 17. 2. 2016.

Co se četlo v Klementinu v devadesátých letech 18. století?

What was read in the Klementinum in the 1790s?

Claire Madl

Abstrakt

Článek představuje na základě analýzy evidence prezenčních výpůjček c. k. Veřejné a univerzitní knihovny pražské půjčované tituly a způsoby čtení návštěvníků klementinské knihovny pro léta 1789–1796. Dokument svědčí o růstu návštěvnosti, o existenci dvou zcela odlišných čítáren, o otevřenosti knihovny širší veřejnosti a o tom, že čtenáři se neomezili na odbornou, univerzitní či naučnou literaturu, ale rádi četli oblíbenou produkci své doby tj. časopisy, beletrii a noviny. Detaily některých výpůjček umožňují nahlédnout do čtení jako každodenní praxe (využívání kompendií, lexikonů a překladů, doba čtení, množství knih čtených souběžně, používání zákoníků a starších čísel časopisů).

Abstract

The paper uses the analysis of the record of the loans of the roll books in the Public University Library in Prague to show what titles were being borrowed and how the readers of the library placed in the Klementinum used to read from 1789 to 1796. The document gives evidence of the growth of the visit rate, of the existence of two completely different reading rooms, of the openness of the library for the wide public and of the fact that the readers did not read only the scientific or the non-fiction literature, but also the popular production of that time like journals, fiction or the newspaper. The details of some of the loans give us the opportunity to see the reading as the everyday activity (use of the compedia, dictionaries and thesauri, the length of the reading, number of books being read at once, use of the codes of law and of the older volumes of journals).

Klíčová slova

Klementinum – veřejné knihovny – Karel Rafael Ungar – osvícenství – knižní kultura – čtení

Keywords

Klementinum – public libraries – Karel Rafael Ungar – Enlightenment – book culture – reading

Mezi rukopisy uchovávanými v knihovně v Klementinu se dnes nachází dokument, o kterém sice ti, kteří se zabývali dějinami pražské univerzitní knihovny, věděli, ale který, pokud je mi známo, nebyl dosud důkladně prostudován.¹ Jedná se o pětisvazkový foliový seznam prezenčních výpůjček klementinských studoven z devadesátých let 18. století (od října 1789 do prosince 1796).² Jde o rukopis, který současně „přitahuje“, ale i „odrazuje“. Odrazuje proto, že se jedná o soubor záznamů psaných narychlo různými rukopisy. Čtenáři do svazků zapisovali u svých jmen knihu nebo knihy, které dostali ke čtení. Zápis obsahuje především příjmení autora a začátek nebo hlavní substantivum titulu. Poté skriptor (knihovník) svým podpisem stvrdil řádné navrácení knih. Všichni víme, jak se i dnes snažíme tyto formality zkrátit, i proto jsou tedy klementinské zápisy obtížně čitelné.

Dokument je však přitažlivý, protože máme jen velmi malé povědomí o tom, co se na konci 18. století četlo. Četba byla a zůstává pomíjivou praxí a obvykle nezanechává žádné stopy.³ Pro historiky je vždy těžké se k informacím o soukromých knihovnách dostat a studovat jejich využití vyžaduje prameny, které většinou postrádáme.⁴ Registrace prezenčních

¹ Marie PAVLÍKOVÁ, *Vznik a vývoj univerzitní knihovny*, in: Dějiny univerzity Karlovy, sv. II, 1622–1802, Ivana Čornejová (ed.), Praha 1996, s. 203–223; Ludmila KUBÁTOVÁ, *První ředitel a počátky sjednocené univerzitní knihovny 1777–1780*, Národní knihovna 2, 2001, s. 117–125; Iveta CERMANOVÁ – Jindřich MAREK, *Na rozhraní křesťanského a židovského světa. Příběh hebrejského cenzora a klementinského knihovníka Karla Fischera (1757–1844)*, Praha 2007, zejm. kap. 5. Sluha, skriptor a kustod c. k. Univerzitní knihovny, s. 82–97.

² Signatura IX J 16 /a až e/. Viz popis Aleny RICHTEROVÉ pod názvem [Protokoll der Leser in der k. k. Bibliothek in Prag mit kurzer Angabe des entlehnten Werkes in den Jahren (...)]. Viz databáze *Manuscriptorium* [online], [citováno dne: 16. 11. 2015]. Dostupné z: www.manuscriptorium.com.

³ Michel de CERTEAU, *Lire un braconnage*, in: *L'invention du quotidien. 1, Arts de faire*, Paris 1990 (1980), s. 239–255, zejm. s. 243–246; Roger CHARTIER, *Du livre au lire*, in: *Pratiques de la lecture*, TÝŽ (ed.), Paris 1993 (1985), s. 79–113, s. 79.

⁴ Soupisy knihoven ovšem existují. Ohledně měšťanských pražských knihoven viz např.: Jiří POKORNÝ, *Die Lektüre von Prager Burgern im 18. Jahrhundert (1700–1784)*, in: *Bürgertum in der Habsburgermonarchie*, Wien – Köln 1990, s. 149–161.

výpůjček byla – tak jako je tomu i dnes – dočasným dokumentem. Ten sloužil jako podklad pro vyhotovení statistik o návštěvnosti (o tom svědčí měsíční kompilace počtů výpůjček, která byla prováděná jednorázově) a současně zaručoval, aby se nic neztratilo. Svým podpisem to potvrdili odpovědní klementinští knihovníci – Karel Fischer (1757–1844) či Joseph Bernard Müller († 1815).

Čtení bylo pro dobu osvícenství typickou, tzn. paradigmatickou činností. Věřilo se, že právě četbou jako součástí vzdělávání lze povznést společnost a její členy ke stavu „osvícenosti“ nebo jim alespoň napomoci k lepší osobní pozici.⁵ Proto v 18. století panovníci s podporou elit usilovali o vyšší úroveň vzdělání a počet „čtoucí veřejnosti“ se rozšiřoval.⁶ Úspěch vedl však k proměně čtení jako praxe, a to nejen kvantitativní, ale též kvalitativní – došlo k explozi zábavné literatury.

Studovaný klementinský seznam výpůjček byl zaveden v roce 1791, kdy uplynulo přibližně dvacet let od vydání tereziánského „školního řádu“ (1774), který doporučoval povinnou školní docházku pro nejnižší stupně školy, kde se měly děti učit číst, psát a počítat.⁷ Uplynulo též dvacet let od vydání knihkupeckého řádu (1772), seznamu pravidel k provozování knihkupectví. Ten způsobil prudký rozmach tohoto ekonomického odvětví a následné stížnosti dosud etablovaných knihkupců bránících se narůstající konkurenci.⁸ Uplynulo také téměř dvacet let od zrušení jezuitského řádu, díky čemuž v roce 1777 vznikla Veřejná císařsko-královská univerzitní knihovna, jež je předmětem našeho zájmu. Tato centrální instituce se vytvořila sloučením univerzitní knihovny s bibliotékou jezuitské koleje a posléze se všemi jezuitskými knihovnami v Čechách. Do knižního fondu

⁵ Reinhard WITTMANN, *Une révolution de la lecture à la fin du XVIIIe siècle ?*, in: *Histoire de la lecture dans le monde occidental*, Guglielmo Cavallo – Roger Chartier (eds.), Paris 1997, s. 331–364. O dobovém chapání kognitivního intelektuálního procesu čtení viz: John LOCKE, *On the conduct of understanding*, § 20, „Reading“, např. Oxford 1881; v českém kontextu pak: Michael WÖGERBAUER, *Četbou k občanské společnosti. Knižní kultura a četba v Praze 1780–1800*, in: Praha Mozartova. Kulturní a společenský život v Praze 1780–1800, Praha 2006, s. 82–92.

⁶ Ivona KOLLÁROVÁ, *Slobodný vydavateľ, mysliaci čitateľ. Typografické médium v jozefínskej dobe*, Bratislava 2013.

⁷ Pavel BĚLINA – Jiří KAŠE – Jan P. KUČERA, *Velké dějiny země Koruny české*, sv. X, Praha – Litomyšl 2001, s. 259nn.

⁸ Michael WÖGERBAUER, *Die Genese der Ordnung für die Buchhändler In den Kaiserl. Königl. Erbländen von 1772*, Brücken. Neue Folge, 2004, s. 135–162.

byla darována také rodinná knihovna Kinských.⁹ O rok později (1778) vyšly státní instrukce pro všechny univerzitní knihovny v habsburské monarchii. V sedmdesátých letech 18. století lze proto hovořit o habsburské „knihovnické politice“, tím spíše pokud vývoj v hlavním městě Čech dáme do souvislosti s ostatními zeměmi mocnářství. Ke změnám došlo nejen ve Vídni, ale i ve Florencii, kde byl upraven statut vévodské knihovny.¹⁰

Současně však musíme zmínit i cenzurní politiku habsburské monarchie. Jejím přímým cílem bylo vytváření veřejného mínění a dohled nad četbou. První polovina devadesátých let, na niž se zde soustředíme, je charakterizována jako přechodové období. Definitivně byl tehdy ukončen liberálnější cenzurní josefinský režim a seznam zakázaných knih v monarchii zase rostl. Na druhé straně se však stále v hojném počtu dostávaly do Čech zahraniční knihy, o něž byl stále velký zájem. Nový všeobecný cenzurní řád byl přijat teprve v následujících letech po roce 1795 a v roce 1798 a 1799 se dekretem uzavíraly čítárny a půjčovny knih ve městě.¹¹

V tomto kontextu zastávají veřejné knihovny klíčovou pozici v procesu osvícenských reforem panovníků a celkových společenských a intelektuálních proměn. Ztělesňují ideál a vůli rozšířit vědomosti na cestě k „zavedení“ kritického myšlení.¹² Zásadní otázka, kterou si je ve vztahu ke klementinskému seznamu výpůjček nutno klást, tak zní: Do jaké míry a v jakém smyslu můžeme říci, že tato knihovna byla v době osvícenství knihovnou

⁹ Zdeněk TOBOLKA, *Národní a univerzitní knihovna v Praze a její vznik a vývoj*, sv. I (Počátky knihovny až do r. 1777), Praha 1959, s. 124nn. Franz Josef Kinský posléze daroval svoji vlastní sbírku. Claire MADL, *The different meanings of a donation in the age of the birth of a public sphere in Bohemia*, in: *Collective and individual patronage and the culture of public donation in civil society in the 19th and 20th centuries in Central Europe*, Milan Hlavačka et al. (eds.), Prague 2010, s. 178–193.

¹⁰ Jde do značné míry o hypotézu, kterou by bylo třeba prozkoumat. Souběžný chronologický vývoj lze pozorovat mezi Florencií, Vídni a Prahou na základě práce o toskánském případě: Emmanuelle CHAPRON, „*Ad utilità pubblica*“. *Politique des bibliothèques et pratiques du livre à Florence au XVIIIe siècle*, Genève 2009.

¹¹ Michael WÖGERBAUER, *V zájmu rozumu a spásy duše. Literární cenzura mezi protireformací a osvícenstvím*, in: *V obecném zájmu: cenzura a sociální regulace literatury v moderní české kultuře 1749–2014*, sv. I. (1749–1938), Michael Wögerbauer a kol., Praha 2015, s. 61–164.

¹² Frédéric BARBIER – Andrea DE PASQUALE (eds.), *Un'istituzione dei Lumi: la biblioteca. Teoria, gestione e pratiche biblioteconomiche nell'Europa dei Lumi*, Parma 2013, zejm. článek Frédéric BARBIER, *En France Le privé et le public, ou qu'est-ce qu'une bibliothèque des Lumières?*, s. 11–28.

veřejnou? Či je možno se vzhledem k nárůstu čtenářstva v souvislosti se vznikem veřejných půjčoven knih a čtenářských kabinetů ve městě zeptat jinak: Jakou roli na cestě k uspokojení potřeby informací a četby textů klementinská knihovna hrála?¹³

Tato knihovna byla „veřejnou“ především proto, že se nacházela pod dohledem panovníka, tedy jeho zástupců v Praze – českého gubernia. Současně jsme svědky určitého úsilí centralizovat správu knihoven. V roce 1786 byla například vyvíjena snaha o centralizování nákupů pro všechny univerzitní knihovny habsburských dědičných zemí.¹⁴ Pražské gubernium financovalo chod knihovny a část nákupů, v tom směru také přispívaly české stavy. Knihovna se rozšiřovala také z fondů jezuitských kolejí převedených do Prahy.¹⁵ Určitou roli při akvizicích hráli také univerzitní profesori, ale i přesto zůstával vztah mezi knihovnou a univerzitou neformální a volný.¹⁶

Klementinská knihovna byla však „veřejná“ také proto, že byla oficiálně a pravidelně otevřená veřejnosti. Její publikovaný řád svědčí o tom, že nešlo jen o planou deklaraci.

Přizpůsobení se knihoven potřebám čtenářů se stalo v době osvícenství naprostou prioritou.¹⁷ Knihovny se musely vyrovnat s dosud nevídaným a strmým nárůstem počtu vydávaných tisků (v důsledku rozšiřování svých fondů) a stále častěji uvažovat o způsobech, jak čtenáře uspokojit a posloužit jim. Byl zaveden lístkový katalog, který přestal být pouhým „přechodným“ nástrojem na cestě ke katalogu tištěnému (jako komplet-

¹³ Zdeněk ŠIMEČEK, *Půjčovny knih a čtenářské společnosti v českých zemích a jejich působení do roku 1848*, Československý časopis historický 1, 1981, s. 63–88; Josef VOLF, *Dějiny veřejných půjčoven knih v Čechách do roku 1848*, [Praha] 1931 (Spisy Knihovny hlavního města Prahy, 12).

¹⁴ Ludmila KUBÁTOVÁ, *Vývoj funkcí a agend v univerzitní knihovně za vedení K. R. Ungara*, Národní knihovna 3–4, 1994, s. 197–218.

¹⁵ Na nákup knih se používaly fondy, které dostala univerzitní knihovna ještě v Karolinu, pak z jezuitské nadace. České stavy dávaly 500 zlatých ročně a gubernium po roce 1792 818 zlatých ročně. Seznam návrhů schvalovalo gubernium.

¹⁶ O úloze univerzity a gubernia ve financování a chodu knihovny: L. KUBÁTOVÁ, *Vývoj funkcí a agend v univerzitní knihovně*, s. 204. Zavedení povinného výtisku ve prospěch univerzitní knihovny je dalším znakem jejího veřejného poslání.

¹⁷ Maria Gioia TAVONI, *Juan Andrés e Fernández de Moratín: due viaggiatori a confronto in visita alla biblioteca palatina di Parma*, in: Un'istituzione dei Lumi, F. Barbier – A. De Pasquale (eds.), s. 75–84.

nímu obrazu knihovny), ale nově se stal výslednou pomůckou, jež byla průběžně doplňována. Můžeme to interpretovat jako náznak rezignace knihovníků na úkol poznat uchovaný fond, ale zároveň tak vznikl uživatelský nástroj k samostatnému vyhledávání titulů, tisků a knih.¹⁸ Orientaci na širší veřejnost dokládá též vývoj otevíracích hodin. Do univerzitní knihovny v Karolinu mohli studenti chodit číst v pondělí, ve středu a v pátek (profesoři navíc i v úterý a ve čtvrtek), avšak v časově omezených úsecích. Dopoledne dvě hodiny (od 10 do 12 hodin), odpoledne jednu či dvě (od 15 do 16 hodin, v létě do 17). V roce 1785 se však v Klementinu – určitě pod tlakem potřeb čtenářů – otevírací hodiny rozšířily. Otevřeno bylo od pondělí do pátku mezi osmou a třináctou hodinou.¹⁹

Složení „veřejnosti“, jež navštěvovala klementinskou knihovnu, však neznáme. Nevíme ani, jestli do ní docházeli neuniverzitní čtenáři. Otevřenost ve směru k čtenářstvu však mohla mít dopad na obsah a způsob četby. Proto je protokol výpůjček natolik důležitým pramenem.

Rozvoj knihovny

Hlavní knihovník Karl Raphael Ungar se mohl u českého gubernia vykázat skvělými kvantitativními výsledky své práce, obzvláště statistickými údaji o návštěvnosti.²⁰ V roce 1801 sepsal zprávu, ve které žádal o zvýšení počtu zaměstnanců. Uvedl v ní, že denně knihovnu navštívilo tři sta čtenářů, kterým se vypůjčilo čtyři sta až pět set knih. Postěžoval si, že v létě se musí navíc starat o „turisty“, kteří se jezdili z Karlových Varů podívat na

¹⁸ Andrea DE PASQUALE, *Le biblioteche pubbliche nell'Italia nord-occidentale nel XVIII secolo: servizi e gestione*, in: Un'istituzione dei Lumi, F. Barbier – A. De Pasquale (eds.), s. 59–74.

¹⁹ Žádosti o navýšení rozpočtu k vytápění knihovny jsou s tímto rozhodnutím přímo spojeny. Čítárny ve městě, jejichž majitelé se snažili přitáhnout co nejvíce abonentů a návštěvníků, aby byl jejich podnik výnosný, měly otevřeno mnohem déle. V Praze u Andrease Gerleho bylo v osmdesátých letech otevřeno celých dvanáct hodin (od 8 do 20 hodin). Při večerních návštěvách, tj. za tmy, byly klientům nicméně účtovány ceny o 50 % vyšší než za bílého dne, více viz: Z. ŠIMEČEK, *Půjčovny knih a čtenářské společnosti*.

²⁰ Známý je rapidní růst fondu, jenž byl založen s 31 500 svazky. V roce 1801 obsahoval již 147 000 přijatých knih z jezuitských knihoven nebo ze zrušených klášterů. Nadto se muselo katalogizovat všechno, co se dostalo do Klementina po zrušení klášterů a bylo prodáno na aukcích jako duplikáty nebo posláno do Vídně.

knihovní sál.²¹ Ungar měl k dispozici na knihovnickou práci pouze dva „skriptory“, na manipulaci knih dva „sluhy“ a jednoho domovníka.

Závěry této zprávy a Ungarovo tvrzení nelze plošně porovnat s výsledky analýzy výpůjček z devadesátých let 18. století. Nemáme totiž zachované souvislé údaje o obou studovnách Klementina, jak ukazuje chronologická analýza výpůjčních knih (graf 1).

signature	1789	1790	1791	1792	1793	1794	1795	1796	1797
IX J 16a	od 19.10.				do 13.5.				
IX J 16b					od 13.5.		do 26.6.		
IX J 16c							od cca 1.7.		do ?.8.
IX J 16d	od 3.5.			do 10.5.					
IX J 16c						od 24.10.		do ?.7.	

Graf 1 – Chronologický rozvrh rozlišených svazků (odstíny šedé barvy rozlišují zjevně dvě existující studovny)²²

Pomocí dílčích sond je možné zjistit, že v průběhu sledovaných let se uskutecnilo přibližně 1 000 až 1 500 výpůjček měsíčně. To znamená denně 50 až 75 výpůjček (pro průměr 19 otevíracích dnů v měsíci). V záznamech však schází absenční výpůjčky, které měly povolené vyučující. Ty byly s největší pravděpodobností vedeny zvlášť, v knihách, jež jsou dnes nezvěstné. Protokoly výpůjček nicméně ukazují, že ve zkoumaném období počet čtenářů souvisle rostl. Souběžně s tím se také zvyšoval počet studentů zapsaných na univerzitu.²³ Dokladem rozvoje je i skutečnost, že se studovny musely přizpůsobovat silnému provozu a knihovník dohlížel na jejich provoz z nově instalovaného vyvýšeného místa uprostřed sálu. Ale i tak se – jak dokládá opatření kolem roku 1800 – knihy dál kradly.

²¹ Archiv Národní knihovny České republiky (dále jen ANK ČR), ředitelství, 1801.

²² Tyto studovny neměly navíc stejný charakter, jak poznámeme níže. Proto je není možné zaměňovat nebo plošně extrapolovat údaje o jedné z nich.

²³ *Dějiny univerzity Karlovy*, sv. II, s. 247 uvádí, že se počet posluchačů mezi rokem 1793 a 1802 ztrojnásobil.

Na základě rozboru vypůjčených svazků je také možné sledovat režim knihovny během roku. Bez velkého překvapení zjistíme, že návštěvnost kulminovala na konci obou semestrů, tj. ve zkuškovém období.²⁴

Univerzitní knihovna

Knihovna se vyznačovala specifickým způsobem čtení, který svědčí o jejím univerzitním charakteru. Můžeme to označit za intenzivní čtení se vzdělávacím či didaktickým účelem. Během jednoho měsíce chodil totiž určitý počet čtenářů téměř každý den studovat tu samou knihu. Tímto způsobem četli například studenti medicíny. V květnu 1793 si Mayerovu *Anatomii*²⁵ půjčovali každý den tři čtenáři a v květnu 1791 chodil jeden čtenář téměř každý den číst *Chemii* od Hageny.²⁶ Velmi intenzivně byla využívána také *Obstetrika* od vídeňského lékaře Plenky.²⁷

Další častou didaktickou praxí bylo učení se jazykům. Jistý Unger si v květnu 1791 půjčoval každý den francouzsko-německý slovník. Je zajímavé, že právě jen slovník. Měl svou vlastní knihu s sebou nebo si dělal výpisky? Jazyky, které se četly se slovníkem v ruce, byly francouzština a angličtina. Čtenáři se je pravděpodobně takto učili sami. Například čtenář Chlupp se v roce 1791 očividně pustil do studia italštiny, neboť pět dnů četl Petrarce, pak tři dny Tassa; vždy si zároveň půjčil italský slovník a někdy i gramatiku.

Pokud šlo o latinské autory, v jejich případě se – spíše než originál se slovníkem – pravidelně půjčovaly dvě jazykově odlišné verze stejného textu současně. Tacita si například žádali studenti v latině a v němčině, což jim nutně muselo pomoci při překladatelském úkolu!

Mimo tato jazyková cvičení však málokdy čtenáři chtěli více knih najednou. Nebylo to zakázané, protože někteří tuto činnost praktikovali, jednalo se však o výjimečnou záležitost. Jednoznačně převažuje způsob tzv. „inten-

²⁴ Proto jsem si pro svou analýzu vzala za vzor měsíce květen nebo listopad, které jsou dostatečně frekventované, avšak nejsou ještě ovlivněné zmiňovaným rytmem knihovny.

²⁵ Např. Johann Christoph Andreas MAYER, *Beschreibung des ganzen menschlichen Körpers*, 1783 (a jiná vydání).

²⁶ Karl Gottfried HAGEN, *Grundriß der Experimental-Chemie*, Leipzig² 1790.

²⁷ Josef Jacob PLENK, *Anfangsgründe der Geburtshülfe*, Wien 1768.

zivního čtení“.²⁸ Souhrnně lze říci, že v této době si nepůjčovali jednotliví čtenáři více než jeden titul měsíčně. V květnu 1793 jsem pro 141 čtenářů napočítala jen 164 titulů, které tvořily 372 výpůjček během 12 otevíracích dnů. Nelze proto přehlédnout výjimečnost čtenáře Preißlera. Ten si vždy půjčoval dvě až čtyři knihy z přírodních věd, aby studoval hmyz.

Klementinská knihovna naplňovala charakter univerzitní knihovny nejen ve smyslu, jak se četlo, ale též ve skladbě titulů. Mezi výpůjčkami sice nenacházíme předepsané učebnice, podle nichž se vyučovalo nebo které tvořily látku daných programů. Ty známe z osnov a víme, že byly shodné pro všechny univerzity habsburské monarchie.²⁹ Nacházíme zde spíše odborné knihy, z nichž vyučující sami čerpali – jako například Eulera pro matematiku, Iselina a Huma pro světové dějiny, Mendelsohna, Basedowa, Herdera a Kanta pro filosofii.

Mezi výpůjčkami občas nacházíme publikace samotných vyučujících. Nejčastěji byl čten August Gottlieb Meissner (1753–1807), který přednášel estetiku a klasickou literaturu. V květnu 1793 si Meissnerovy knihy vyžádalo osmkrát šest rozdílných čtenářů. Po něm ve frekvenci následoval profesor českého jazyka František Martin Pelcl (1734–1801).

Abychom ověřili otevřenost knihovny ve vztahu ke čtenářům, je důležité zjistit, zda byli všichni univerzitními studenty nebo jestli mezi nimi byli i lidé „z venku“. Pro tuto studii jsem použila jako vzorek měsíc květen roku 1793, abych mohla knihovní seznamy porovnat se seznamy studentů ze všech fakult. V budoucnosti však bude nutné provést další sondu v pozdějším ročníku, protože seznamy výpůjček pro rok 1793 zohledňují jen jednu klementinskou studovnu. V květnu 1793 navštívilo „první“ studovnu Klementina 141 čtenářů. Patnáct jmen (tj. 10 % celku) jsem nebyla schopná přečíst s jistotou. Dalších 91 jmen jsem našla na seznamech studentů.

²⁸ Historiografie hovoří o „intenzivním čtení“ jako o čtenářské praxi starších dob, kdy knihy byly vzácné a čtenáři četli víckrát stejné texty. Protikladem je „extenzivní čtení“, kdy čtenáři do rukou berou větší počet knih. Tento vývoj lze pozorovat na praxi „populárního“ spíše než „vědeckého“ čtení. Není to však jednoznačné tvrzení. Hypotézu vytvořil Rolf ENGELSING, *Die Perioden der Lesergeschichte in der Neuzeit. Das statische Ausmaß und die soziokulturelle Bedeutung der Lektüre*, Archiv für Geschichte des Buchwesens, 1970, s. 945–1002, která vyvolala však kritiky shrnuté v Roger CHARTIER (ed.), *Histoires de la lecture. Un bilan des recherches*, Paris 1995, např. David D. HALL, s. 173 a R. CHARTIER, s. 274.

²⁹ *Dějiny univerzity Karlovy*, sv. II, např. s. 112–117 (týká se filozofické fakulty).

Z toho vyplývá, že 65 % čtenářů této „první“ studovny jsou studenti a 25% procent čtenářů není z univerzity. Nejednalo se ani o profesory. Výsledkem je tedy zjištění, že první náznak otevřenosti klementinské knihovny byl v tuto chvíli zjevný.

Veřejná knihovna

Abychom mohli posoudit otevřenost „veřejné“ univerzitní knihovny, je dále zapotřebí podívat se do obsahu četby, protože jen tak zjistíme, zda se četly pouze knihy odborné či ty spojené s didaktickým účelem.

Nutno si zprvu všimnout, že některé knihy, které četli studenti v Klementinu, tvořily základy vzdělání široké vrstvy obyvatelstva, nebyly tedy určeny jen pro mladíky studující na univerzitách. Tyto tituly nacházíme v knihkupeckých katalozích a v soukromých knihovnách. Například *Světové dějiny* od francouzského jezuita Millota³⁰ se prodávaly ve městě v hojném počtu, a to i v originálním francouzském jazyce.³¹ Büschingova učebnice zeměpisu³² byla také bestsellerem nebo zase Krünitzova *Encyklopedie*, kterou nechal přetisknout Trassler v Opavě.³³ Nacházíme zde tak základní díla obecně sdíleného vzdělání. Obsah četby v univerzitní knihovně v Praze nemusel být proto výjimečný.

Pro úplnou analýzu obsahu četby můžeme za vzorek použít již rok 1791, protože pro něj se nám zachovaly seznamy výpůjček obou studoven a také proto, že zápisy jsou lépe čitelné než pro pozdější období (z více než 1 000 výpůjček jsem mohla s jistotou určit obor 946 titulů – 10 % zůstalo neurčeno).

³⁰ Claude François Xavier MILLOT, *Universalhistorie alter, mittler und neuer Zeiten*, 1777–1788 (poté další vydání). Jde o překlad z francouzštiny: *Elémens d'histoire générale* (1772–1783).

³¹ Knihkupec Gerle je objednal ze švýcarského Neuchâtelu a dodnes toto vydání v Klementinu je, viz Claire MADL, *Mezinárodní síť knihkupce Wolfganga Gerleho (1770–1790). Příspěvek k analýze šíření informací v českých zemích na sklonku osvětenství*, Český časopis historický 4, 2011, s. 649–673.

³² Anton Friedrich BÜSCHING, *Vorbereitung zur gründlichen und nützlichen Kenntniß der geographischen Beschaffenheit und Staatsverfassung der europäischen Reiche und Republiken*, Hamburg 1759 (a další vydání); ve francouzštině: *Introduction à la connaissance géographique et politique des Etats de l'Europe*, Neuchâtel 1779 (a další vydání).

³³ Johann Georg KRÜNITZ, *Oeconomische Encyklopädie*, Brünn 1787 (poté další vydání).

CO SE ČETLO V KLEMENTINU V DEVADESÁTÝCH LETECH 18. STOLETÍ?

1791	Studovna A	Studovna D	Souhrn	%
Teologie a náboženství	33	6	39	4
Právo a jurisprudence	8	22	30	3
Historie	34	122	156	16
Beletrie	52	402	454	48
Vědy a umění	174	22	196	21
Časopisy	17	54	71	8
Souhrn	318	628	946	100

Graf 2 – Oborový rozvrh výpůjček³⁴

Jak z tabulky vyplývá, nejčtenějšími obory byly beletrie, vědecká literatura a historie. Může překvapit, že obor, jehož studiu byla na univerzitě věnovaná celá jedna fakulta – právo – je jen velmi málo mezi výpůjčkami zastoupené. Vysvětlením může být vyšší počet synů šlechticů nebo úředníků a právníků mezi studenty práva a ti se mohli spolehnout na domácí knihovny.³⁵

Při srovnání obou studoven se mezi nimi rýsují značné rozdíly. Převaha beletrie je jasně zřetelná pouze u studovny D. Naopak ve studovně A jsou vědecké knihy půjčovány dvakrát častěji než beletrie. Studovna A je však také mnohem méně navštěvována. Dvě oddělené čítárny vznikly na začátku osmdesátých let 18. století, kdy zde byli zaměstnáni dva knihovníci (kustodi): Karl Raphael Ungar (od roku 1780) a Jan Nepomuk Bartholotti (od roku 1782). Bartholotti si na Ungara u studijní komise při českém guberniu velmi stěžoval. K utlumení jejich sporu – spíše však v Ungarův prospěch – bylo komisí následně rozhodnuto, že se striktně oborově rozdělí kompetence při sestavení katalogu i při podávání knih čtenářům. Tím vznikly dvě oddělené čítárny.³⁶ Bartholotti měl na starosti

³⁴ Používám k označení každé studovny označení svazků A a D v rámci signatury rukopisů. Tematický rozvrh je dán známým dílem Jacques-Charles BRUNET, *Manuel du libraire et de l'amateur de livres*, Paris 1860–1865, 6 svazků, jenž se přes nedostatky jeví lépe použitelný pro staré tisky než moderní třídění a je běžně využíván v historiografii knihoven, což zaručuje možnost srovnání na evropské úrovni.

³⁵ Nacházíme však v těchto letech jména šlechticů (např. Lažanských a Klebelsbergů) mezi příležitostnými čtenáři Klementina.

³⁶ L. KUBÁTOVÁ, *Vývoj funkcí a agend v universitní knihovně za vedení K. R. Ungara*.

oddělení jako historie, právní vědy, filologie a prvotisky, Ungar vše ostatní: matematiku, filosofii, teologii, medicínu a tzv. Národní knihovnu, tj. všechny knihy pocházející z českých zemí nebo se jich týkající. Po smrti Bartholottiho v prosinci 1788 dělení zůstalo v platnosti, obě studovny i díky vysoké návštěvnosti přetrvaly a službu zde převzali skriptoři Fischer a Müller.³⁷ Předchozí tabulka však ukazuje, že se tři roky po Batholottiho smrti již studovny striktně oborově neodlišovaly.

Pravidlem při výzkumu knihoven bývá, že čím hlouběji je studujeme, tím plastičtější se rýsují jejich vlastnosti a funkce. Postupně je nutné podívat se do seznamů knih a po nich do samotných svazků. Ve studovně A se mezi vědami četla zejména medicína, přírodní historie, pak homiletika (kázání) a filosofie. Často se tu též půjčovaly slovníky. Ve studovně D byl zájem zejména o německou a francouzskou beletrii a dále pak o historii a časopisy. Srovnání obou studoven se nabízí zejména v oblasti historiografie. Z tohoto oboru se půjčovala ve studovně A převážně světová či univerzální historie, která byla jedním z předmětů univerzitní výuky (často půjčovanými autory byli Hume nebo Iselin). Naopak ve studovně D se četl zcela jiný typ historických knih. Prim jednoznačně hrály moderní dějiny, četlo se o sedmileté válce nebo o českých dějinách (práce historiků Pelcla nebo Voigta). Oblíbené byly různé „galerie portrétů“ známých osobností, včetně těch z českých dějin.³⁸ Často půjčovaná byla také *Topographie Čech* od Jaroslava Schallera, oblíbený byl i jeho popis Prahy.³⁹

Shodná tendence je patrná i u právnícké literatury. Ve studovně A nacházíme jednotlivé čtenáře, kteří četli zásadní teoretické práce Justiho nebo Sonnenfelse. Ve studovně D se naopak půjčovaly zejména sbírky zákonů Josefa II. Čtenáři zde zjevně hledali praktické informace. Postavení beletrie je v každé ze studoven také značně odlišné. Ve studovně D nacházíme nejen klasiky jako Wielanda nebo Lessinga, ale velmi často též módní romány – *Gil Blas* (A. R. Lesage pravděpodobně čten v německém překla-

³⁷ Rozdělení odpovědností v rámci zde analyzovaných sešitů je takto: IX J 16a od 19. 10. 1789 do 13. 5. 1793 (Fischer); IX J 16b od 13. 5. 1793 do 26. 6. 1795 (Fischer); IX J 16c od 24. 10. 1794 do ? 7. 1796 (Müller); IX J 16d od 3. 5. 1791 do 10. 5. 1792 (Müller); IX J 16e od ? 7. 1795 do ? 8. 1797 (Fischer/Müller).

³⁸ Mikuláš Adaukt VOIGT a František Martin PELCL, *Abbildungen böhmischer Gelehrten und Künstler nebst kurzen Nachrichten von ihrem Leben und Werken*, Prag 1773–1782.

³⁹ Jaroslav SCHALLER, *Topographie des Königreichs Böhmen*, Prag – Wien 1785–1790 a TÝŽ, *Beschreibung der königl. Haupt- und Residenzstadt Prag*, Prag 1794–1797.

du), Spießovy *Biografie sebevrahů*,⁴⁰ anebo novější bestseller *Les Morlaques*.⁴¹ Současně se setkáváme také s díly oblíbených básníků a prozaiků jako Dusch, Hölthy nebo Alxinger a vedle nich tu jsou nadto souborná vydání divadelních her. V žádné ze studoven jsem ve zkoumaném vzorku nenašla ikony dnešního literárního pantheonu Goetha a Schillera.

Klementinská knihovna tedy začala fungovat skutečně jako „veřejná knihovna“ sloužící neodborným čtenářům, kteří pociťovali aktuální potřebu informací nebo toužili po literatuře. Ta se již tehdy stala předmětem „proto-masové mediatizace“ a její čtení mohlo patřit k zábavě.⁴² V Klementinu poměr této literatury přesto zůstává o něco menší, než jak tomu bylo u půjčoven a čítáren ve městě.⁴³

Rozdílný byl také provoz obou studoven. Do studovny A přišlo za devatenáct otevíracích dnů 116 čtenářů, kteří si zaregistrovali 465 výpůjček. Do studovny D přišlo 296 čtenářů, kteří si vypůjčili 770 titulů. To znamená, že čtenáři chodili do studovny A průměrně čtyřikrát měsíčně a do studovny D jen o něco víc než dvakrát měsíčně. Máme zde adepty extenzivního čtení a mnohem více čtenářů příležitostných. Kdybychom pro druhou studovnu mohli konfrontovat seznam čtenářů se seznamy univerzitních posluchačů, pravděpodobně bychom mezi nimi našli víc než 25 % mimouniverzitních čtenářů.

Styčným bodem obou studoven byly časopisy. Ty lze považovat za oblíbené čtení té doby jak v Praze, tak i jinde v Evropě. Zájem o ně projevovali všichni čtenáři. Víme také, že pražské kavárny ve svých reklamách uváděly přehled periodik, která svým zákazníkům ke čtení poskytovaly.⁴⁴ I v Klementinu se každý den půjčovaly literární časopisy. Nejčtenější byl obsahově velmi přístupný *Deutsche Monatschrift*, pak lipské *Litteratur-Zeitung*, které nabízely hodně recenzí nových knih, ale své popularitě se těšil též Wielandův *Merkur*. Mezi dalšími periodiky nacházíme filosoficko-politický Herderovův *Zerstreute Blätter* či *Litteratur und Völkerkunde* oblíbeného žurna-

⁴⁰ Christoph Heinrich SPIEß, *Biographien der Selbstmörder*, Leipzig 1786.

⁴¹ Justine von ROSENBERG-ORSINI, *Les Morlaques* (1. francouzské vydání 1788), čten v německém překladu *Die Morlaken* (např. Breslau 1790).

⁴² O recepci Spießových románů a „triviálních románů“ Ulrich HARTJE, *Der Romanautor Christian Heinrich Spieß im Kontext populärer Unterhaltungsliteratur*, Acta Universitatis Carolinae – Philologica 3 Germanistica Pragensia XVI, 1999, s. 19–32.

⁴³ Z. ŠIMEČEK, *Půjčovny knih a čtenářské společnosti*, s. 67.

⁴⁴ *Prager Staats- und gelehrte Nachrichten* 22, 1. 6 1793, Beylage.

listy Johanna Wilhelma von Archenholze (1741–1812). Jeho další publikace byly bedlivě sledované, ba dokonce v monarchii zakázané. Každý den se běžně půjčovalo víc svazků, starších i nových ročníků.

Cenzura

Na začátku devadesátých let panovala v pražských intelektuálních kruzích vcelku dusná atmosféra. Důvodem byl bezpochyby vstup do války proti revoluční Francii a celkové utužení politické reakce. Univerzitní profesor dějin Ignác Cornova musel tehdy požádat o předčasné penzionování. Vyhnul se tak obvinění z šíření nevhodných společenských myšlenek. Jako aktivní člen zednářské lóže se musel ospravedlnit po rozpuštění tohoto tajného spolku podezřívaného z rozpoutání francouzské revoluce.⁴⁵ Za této situace mohla v klementinské knihovně jen těžko převládat chuť číst volně a svobodně dle praxe uplatňované dříve hlavním knihovníkem univerzitní knihovny Ungarem. Když na začátku osmdesátých let do knihovny nastoupil, platilo pravidlo, že čtenáři musí využívat knihy „*téměř, jako kdyby byly jejich*“ tj. „*svobodně a bez těžkostí*“.⁴⁶ Přesto musel Ungar čelit zákazům knih a respektovat je. Ve studovaném vzorku z roku 1793 se zakázané publikace neobjevují. Současné však lze pozorovat, že autoři velmi známých (ale proskribovaných) titulů čtení byli i nadále. Často se jednalo o starší tituly, vydané v době, kdy cenzura nebyla tak přísná.

Ve šlechtických knihovnách a ojediněle i v Klementinu nacházíme časopis *Minerva*, který vydával publicista a žurnalista Archenholz od roku 1792. O rok později se *Minerva* v Klementinu nepůjčuje, ale Archenholzova starší *Litteratur und Völkerkunde* (1782–1786) naopak patřila k nejoblíbenějším titulům, ke kterým se studenti a jiní čtenáři vraceli celé desetiletí. U Archenholze se také hledalo poučení o sedmileté válce.⁴⁷ Dalším známým zakázaným autorem byl abbé Guillaume-Thomas Raynal (1713–1796). Jeho *Dějiny obchodu s Indiemi*, do kterých přispěl i Denis Diderot (*Histoire des deux*

⁴⁵ František KUTNAR, *Život a dílo Ignáce (Ignáce) Cornovy*, Český časopis historický 3–4, 1930, s. 327–350 a 491–429.

⁴⁶ ANK ČR, *Knihovní dekrety, 1775–1810*, Opis dvorního dekretu, kterým byla ústřední knihovnická instrukce 30. dubna 1778 oznámena c. k. univerzitní knihovně v Praze, 1781, 26. dubna 1781, s. 12.

⁴⁷ *Geschichte des siebenjährigen Krieges in Deutschland von 1756 bis 1763* (1791).

Indes) byly psány silně protimonarchisticky, a i proto byly před revolucí ve Francii proskribovány. V Klementinu se od Raynala půjčovala v roce 1793 kniha pojednávající obecně o obchodu v Evropě.⁴⁸ Ta však také obsahuje části (například o vládách) které jsou jednoznačně protimonarchistické.

Časopisy a beletrie – a to je důležité zjištění – byly oblíbenou četbou. Cenzurou nejpronásledovanějšími tiskovinami se staly až na konci devadesátých let 18. století. Zjištěná praxe vysvětluje, proč na začátku 19. století provedly cenzurní úřady tzv. „znovucenzurování“, tj. retrospektivní cenzuru starších a dříve povolených textů a publikací.

* * *

Tato studie umožnila upřesnit, v čem spočíval veřejný charakter císařsko-královské Veřejné a univerzitní knihovny v Praze. Ta zůstávala pod přísným dohledem oficiálního státního aparátu, ale plně také sloužila studentům (a věřme, že též profesorům) k odborné práci. Své služby nabízela i mimo univerzitní obec a četla se v ní nejen odborná literatura. Čtenáře na cestu do Klementina a k samostatnému vyhledávání v knihách vedla nejen touha po čtení pro zábavu, ale i potřeba vyhledat praktické informace. Nyní by bylo vhodné porovnat analyzované výpůjčky s nabídkou čtenářských kabinetů ve městě. Tak bychom zjistili, zda zde byl obsah četby opravdu natolik odlišný a závažný, a to do té míry, že se je úřední autority rozhodly uzavřít. Nebo zda byl motivem k tomuto rozhodnutí spíše fakt, že kabinety podporovaly společenské sdružování a nabízely možnost události okamžitě komentovat. Tím se z občanů stávali občané politicky činní, čehož se vláda velice obávala. Aktuálnost obsahu četby v Klementinu a velký počet vypůjčovaných časopisů v každém případě ukazují, že v Praze devadesátých letech 18. století již probíhal proces formování veřejného mínění.

⁴⁸ *Tableau général du commerce de l'Europe*, 1787.

Spisy o architektuře, umění, zahradách a dobrém životě v knihovně Františka Josefa Šlika

Treatises on Architecture, Art, Gardens and a "Good Life" in the Library of Count František Josef Šlik

Lucie Rychnová

Abstrakt

Studie se zabývá složením knihovny zámku v Jičíněvsi na základě pozůstalostního inventáře stavebníka zámku, Františka Josefa Šlika (1656–1740). Pozornost je zaměřena na spisy o architektuře, tvorbě zahrad a nabádavé traktáty žánru *Hausväterliteratur*. Všechny tyto literární druhy měly v jičíněveské zámecké knihovně hojné zastoupení. Nechyběla zde jak nejpoblárnější díla své doby, tak méně známé publikace vypovídající o specifických zájmech majitele panství. Ve světle své knihovny se hrabě Šlik jeví jako poučený stavebník, který se čile zajímal také o novinky na poli pěstitelství a zahradního umění. Inventář knihovny tak může přispět k porozumění osobnosti Františka Josefa Šlika jakožto stavitele a majitele poměrně rozsáhlých východočeských panství, rovněž může sloužit jako cenný komparační materiál pro další výzkum.

Abstract

The study deals with the contents of the library of the chateau in Jičíněves on the basis of the inheritance inventory of the chateau builder, Franz Josef Schlik (Franz Josef Schlik) (1656–1740). The focus is drawn to the treatises on architecture, building of gardens and the exhortative treatises of the *Hausväterliteratur* genre. All of these literary genres had a lot of representatives in the library of the Jičíněves chateau. Not only the most popular works of the time, but also the less known books are present and thus give us the testimony of the specific interests of the estate's owner. In the light of his library we can see count Šlik as a well educated builder, who took interest also in the news in the field of botany and the art of gardening. The library's inventory can thus bring us new understanding of the personality of František Josef Šlik as the builder and the owner of fairly vast estates in the East of Bohemia. It can serve as a valuable comparative material for further research as well.

Klíčová slova

František Josef Šlik – Jičíněves – pozůstalostní inventáře – šlechtické knihovny – spisy o architektuře a zahradách – Hausväterliteratur

Keywords

František Josef Šlik – Jičíněves – inheritance inventories – aristocratic libraries – treatises on architecture and gardens – Hausväterliteratur

Důležitým typem pramene pro poznání života a kulturního zázemí novověké šlechty jsou bezesporu pozůstalostní inventáře.¹ Mohou snad jako žádný jiný pramen pomoci při studiu funkce a struktury šlechtických sídel a jejich hmotné kultury. Je proto logické, že se jim ze strany badatelů dostává zasloužené pozornosti. Menší pozornost je ovšem v rámci těchto inventářů často věnována knihovnám, přestože právě jejich složení nám může poskytnout velice názorný obrázek o zájmech, preferencích a kulturním rozhledu svého majitele.²

Nevýhodou knihovnických inventářů zhotovených v rámci pozůstalostního řízení je oproti katalogům absence podrobnějších bibliografických údajů. Informace se zde většinou omezuje na zkrácený název svazku podle toho,

¹ Pro území Čech je v tomto případě stěžejní fond 2. oddělení Národního archivu (dále jen NA) Fideikomisní spisy, kde najdeme inventáře movitého majetku, které byly v rámci pozůstalostního řízení sepsovány úředníky českého zemského soudu. Pro oblast Moravy je to fond Tribunál pozůstalosti uložený v Moravském zemském archivu. Všeobecně k pozůstalostním inventářům, nejen šlechtickým, spolu s uvedením další literatury – Jiří PEŠEK, *Pozůstalostní inventáře jako pramen poznání kultury každodenního života*, Opera historica, 1991, s. 30–42; Václav BŮŽEK, *Adelige und bürgerliche Nachlassinventare des 16. und 17. Jahrhundert in den böhmischen Ländern*, in: *Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16.–18. Jahrhundert)*. Ein exemplarisches Handbuch, Josef Pauser – Martin Scheutz – Thomas Winkelbauer (Hgg.), Wien – München 2004, s. 468–476.

² Martin PLEVA, *Knihovny několika moravských barokních šlechticů na základě jejich pozůstalostních inventářů*, in: K výzkumu zámeckých, měštanských a církevních knihoven. = Pour une étude des bibliothèques aristocratiques, bourgeoises et conventuelles, Jitka Radimská (ed.), České Budějovice 2000, s. 145–160; či TÝŽ, *Knížní kultura moravského šlechtického roku Petřvaldských z Petřvaldu v 17. a 18. století. (Co přinesl archivní výzkum)*, in: K výzkumu zámeckých, měštanských a církevních knihoven. Čtenář a jeho knihovna. = Pour une étude des bibliothèques aristocratiques, bourgeoises et conventuelles, Jitka Radimská (ed.), České Budějovice 2003, s. 255–280.

jak úředník pisaři údaje v rychlosti diktoval.³ Ovšem pokud byl soupis knihovny sestaven důsledně, jeho výpovědní hodnota může být i přes zmíněné nedostatky velice cenná. Tak je tomu i v případě inventáře knihovny zámku v Jičíněvsi, zhotoveného po smrti majitele a stavebníka zámku Františka Josefa Šlika.⁴ Knihovna čítala bezmála 1300 svazků,⁵ čímž nám poskytuje poměrně barvitý obrázek nejen o osobě a vkusu svého zakladatele, ale také informace o tom, jaká literatura nesměla v knihovně šlechtice tehdejší doby chybět, a je proto cenným komparačním materiálem.⁶

František Josef Šlik (1656–1740)

František Josef Šlik byl nejstarším synem Františka Arnošta Šlika, zřizovatele šlikovského fideikomisu. Narodil se jako jediný potomek z manželství

³ Někdy dokonce narážíme až na lakonickou stručnost. Např. poznámka ke knihovně v pozůstalostním inventáři kněžny Sophie Elisabeth von Braunschweig-Lüneburg se omezuje na: „*Noch hierbei allerhand Musicalische Sachen, Leich predigten, Ehren-gedechnüssen und andern geringen Stücke so nicht eigentlich angeschrieben und specifciret*“, in: Jill BEPLER, *Inventare lesen: Quellen zu Fürstinnenbibliotheken des 17. Jahrhunderts und ihre Erschließung*, Tagungsband zum Interdisziplinären Workshop „Repräsentation, Wissen, Öffentlichkeit“, Bibliotheken zwischen Barock und Aufklärung, Claudia Brinker von der Heyde (ed.), Kassel 2011, s. 12.

⁴ V této studii budu následovat tradici převažující v české odborné literatuře a používat počestělou formu rodového jména. Sám František Josef ve většině dochované korespondence užíval formu Schlick.

⁵ Pokud byly pečlivě zaznamenány svazky vícedílných publikací, nacházelo se v knihovně 1239 svazků, k tomu navíc 47 nesvázaných knih. NA, fond Fideikomisní spisy, karta 1001, Inventární kniha panství Jičíněves (dále jen Inventarium...), nepag.: „*Inventarium deren nach wa'l[and] S[ei]ne[r] Excellenz Dem hoch- und Wohlgebohrnen herrn herrn frantz Joseph Schlick des heil[igen] Römischen Reichs Graffen zu Passann und Weißkirchen be' der in dem königgratzer Kre'ß liegender herrschafft Gitschinoweß, und Rittersitzen Wrsetz und Chigitz cum Appertinent's, biß den 30ten Novembris Anno 1740. Liquidirten= und den 7ten Januar' Anno 1741. Inventirten= und würcklich befundenen Mobilien, Fahrnissen und Würtschaffs Effecten.*“ Ediční poznámka: Při transliteraci položek inventáře se držím originálního dokumentu. Písař se pravděpodobně snažil odlišit, zda se u vícesvazkového titulu jedná o kompletní dílo zahrnující všechny svazky (v tom případě píše např. „2 vol.“) či zda je přítomna pouze část vícesvazkového počtu (v tom případě je položka specifikována řadovou číslovkou, např. „2. vol.“). Zároveň zápisy varují v psaní malých a velkých písmen, i zde přesně opisují originálu.

⁶ Následující studie vznikla během stipendijního pobytu v Mnichově v srpnu 2012, který byl financován Katholischer Akademischer Ausländerdienst (KAAD).

s Marií Margarethou Ungnad von Weissenwolff.⁷ Na základě závěti svého otce zdědil po jeho smrti jakožto universální dědic celý fideikomisní majetek. Ten dokázal i přes prohraný soudní spor o dědictví s mladším bratrem Leopoldem udržet pohromadě⁸ a své dominium ve východních Čechách nadále rozšiřoval. Spravoval fideikomisní panství Kopidlno, Staré Hrady a alodiální panství Veliš, Vokšice, Bartoušov a Jičíněves. Zároveň se stal významným úředníkem v zemské správě českých zemí. Během svého života zastával funkce dvorského komorního rady, viceprezidenta a později prezidenta České dvorské komory, zároveň místopředsedou a předsedou zemského soudu a také tajného rady.⁹

Na rodinném dominiu ve východních Čechách inicioval výstavbu řady pozoruhodných architektonických děl. Zpočátku v jeho službách působil Jean Baptista Mathey, který na šlikovských panstvích navrhl kapli sv. Anny nad Ostružnem, loretánskou kapli na hřbetu vrchu Veliše a špýchary ve Střevači a Vokšicích.¹⁰ Záhy po jeho smrti se objevuje na šlikovských panstvích krátce jičínský stavitel italského původu Guiseppe Gilmetti, autor kaple Božího hrobu při kostele v Drahorazi (1695–1698).¹¹ Roku

⁷ Marie Margaretha pocházela z významné hornorakouské rodiny. Jejím otcem byl David Ungnad z Weissenwolffu (1604–1672), hornorakouský zemský hejtman. Zemřela roku 1661. Druhou ženou Františka Arnošta byla Helena svobodná paní z Drahotuš. Z druhého Arnoštova manželství pocházely tři děti – pozdější diplomat, generál a nejvyšší zemský kancléř Leopold Antonín Šlik a dcery Arnoštka a Beatrix.

⁸ Leopold byl v závěti opomenut. Měl pouze jako odstupné dostávat ročně 3000 zl. do doby své plnoletosti. V tomto roce také zahájil proces, ve kterém se domáhal svého *povinného dílu*. Proces vyhrál, což se stalo roku 1685. Velišské panství ztratilo rozhodnutím soudu status fideikomisu a bylo rozděleno na panství Bartoušov a Vokšice, z nichž si právě Vokšice Leopold vybral jako svůj „povinný podíl“. Když se jej roku 1688 chystal prodat, využil toho jeho bratr František Josef a panství odkoupil. Více viz: František Alois VACEK, *Die dynasten auf Welisch*, Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst, Wien 1827, s. 441.

⁹ František PALACKÝ, *Přehled současný nejvyšších důstojníků a úředníků*, in: Dílo Františka Palackého I, Jaroslav Charvát (ed.), Praha 1941, s. 393, 398; Österreichisches Staatsarchiv in Wien (dále jen ÖStA), f. Hofkammerarchiv, Hofzählamtsbücher, 1686, fol. 155r; 1687, fol. 150r; 1688, fol. 147v; 1689, fol. 83r; 1690, 135, fol. 152v; 1691, 136, fol. 138r; 1692, 137, fol. 139r.

¹⁰ Jiří KROPÁČEK, *Tvorba architekta Jeana Baptisty Matheyho pro šlikovské panství veliško-vokšické*, Listy starohradské kroniky 2, 1993, s. 37–44.

¹¹ Ke Gilmettimu a drahorazské kapli Božího hrobu Tomáš ŘEPA, *Kaple Božího hrobu v Čechách a na Moravě v období baroka*, Olomouc 2010. Diplomová práce. Filozofická fakulta Univerzity Palackého.

1698 nastoupil do služeb hraběte Šlika malostranský architekt a stavitel Filip Spannbrucker, jehož pobyt je na šlikovských panstvích doložen až do roku 1726.¹² Vystavěl zde zámeček ve Vokšicích a podle Matheyho projektu i přilehlou sýpku, pozoruhodný kostel sv. Jakuba Většího v Kopicích, venkovské kostely v Chyjicích a Vršcích, pravděpodobně také kapli sv. Andělů Strážných a již zmíněný zámek v Jičíněvsi.

Kvalita architektonické produkce vzniklé za Františka Josefa Šlika a situování jednotlivých staveb v krajině vzbudily v literatuře náležitou pozornost.¹³ Ta byla ovšem dosud věnována zejména otázkám autorství či propojení jednotlivých architektonických děl v krajině jako takovému, menší pozornost se soustředila na osobnost objednavatele.¹⁴ Zůstává otázkou, nakolik byla osoba hraběte Šlika zásadní pro formování krajiny kompozičních vztahů mezi jednotlivými dominantami panství a pro podobu samotných architektonických děl a nakolik byla výsledkem invence jeho architektů a stavitelů.

Studium architektury a příbuzných oborů byly běžnou součástí vzdělání mladého šlechtice. Dědic rodinného majetku se musel naučit nejen řádně spravovat svěřené statky, organizovat chod panství, ale také plánovat novou výstavbu. Právě tam mohl své teoretické znalosti osvojené předchozím studiem uplatňovat v praxi. V neposlední řadě bylo třeba dbát i na estetickou a duchovní stránku stavebního rozvoje. V tomto směru pomáhala i vhodně vybraná literatura – pojednání o architektuře, umění, geometrické a stereometrické příručky, spisy o zahradách, zahradničení

¹² Další literatura k tématu uvedena in: Lucie RYCHNOVÁ, *Stavebník František Josef Šlik*, Východočeský sborník historický, 2012, s. 163–196.

¹³ J. KROPÁČEK, *Tvorba architekta Jeana Baptisty Matheyho pro šlikovské panství veliškovokšické*, s. 37–44; Ivo KOŘÁN, *Umění a umělci baroka v Hradci Králové*, Umění 1, 1971, s. 36–69; TÝŽ, *Santini ve východních Čechách*, Umění, 1974, s. 213–222; Rostislav ŠVÁCHA, *K vývoji díla Jana Santiniho*, Umění 5, 1979, s. 382–400; Jan SEDLÁK, *Setkání baroku s gotikou*, Praha 1987; Mojmír HORYNA, *Jan Blažej Santini Aichel*, Praha 1998, s. 439n.; Jan HENDRYCH – Michaela LÍČENÍKOVÁ, *Historická krajina Jičínka*, Zprávy památkové péče. Časopis státní památkové péče 3, 1998, s. 73–83; Jaromír GOTTLIEB, *Zahrada Mariánská*, in: *Tvář naší země*, Ivan Dejmal (ed.), Lomnice nad Popelkou 2001, s. 30–38; Pavel HÁJEK, *Česká krajina a baroko*, Praha 2003; Karel WATZKO, *Urbanistická studie kompozičních prvků části Jičínka*, Praha 2007. Diplomová práce. ČVUT v Praze.

¹⁴ K osobě Františka Josefa Šlika a jeho objednavatelské činnosti vznikla studie L. RYCHNOVÁ, *Stavebník František Josef Šlik*, s. 163–196.

a pěstitelství, ale také „rádcovská“ a „nabádavá“ literatura náležející specifickému žánru *Hausväterliteratur*. Spisy těchto žánrů měly v knihovně Františka Josefa Šlika hojně zastoupení.

Hlavním cílem tohoto příspěvku bude představit čtenáři jakousi sondu do knihovny „zemského šlechtice“ doby vrcholného baroka, který aktivně spravoval svá venkovská panství a přičinil se o jejich stavební a urbanistický rozvoj. Odborných studií, které by se věnovaly zastoupení literatury zmíněných žánrů v českých šlechtických knihovnách, je poskrovnu.¹⁵ O tom, jaké traktáty a příručky byly v konkrétní době vydávány, máme jasné povědomí, co však postrádáme, je zasazení do konkrétního rámce a přehled o tom, jak rozšířené a zastoupené v knihovnách zemské šlechty byly. Právě v tomto ohledu jsou inventáře jedinečným zdrojem informací.

Inventarizace majetku po smrti Františka Josefa Šlika

František Josef Šlik zemřel 30. listopadu roku 1740 pravděpodobně v jednom ze svých pražských sídel na Hradčanech,¹⁶ načež byl pochován dle svého přání v ambitu zdejší loretánské kaple.¹⁷ Svou závěť nechal sepsat

¹⁵ Nejpodnětější studie v tomto směru se sice věnuje pražským měšťanským knihovnám, ale je cenným komparačním materiálem a částečně potvrzuje i výsledky rozboru jičíněveské knihovny – Zdeněk HOJDA, „*Die architektur ist das schönste und nützlichste nach denen litteris*“. *Knihy o architektuře v pražských měšťanských knihovnách 17. století*, in: *Historia docet. Sborník prací k počtě šedesátých narozenin prof. PhDr. Ivana Hlaváčka, CSc., Miloslav Polívka – Michal Svatoš (eds.)*, Praha 1992, s. 115–126. Dále můžeme zmínit práce, které se však zabývají pozdějším časovým rámcem – Luboš ANTONÍN, *Drobná zahradní architektura v předlohových knihách zámeckých knihoven*, in: *Kamenná kniha. = The Stone Book. Sborník k romantickému historismu – novogotice*, Sychrov 1997, s. 236–241; Luboš ANTONÍN, *Příspěvky k ikonografii zámeckých zahrad a lázeňských parků ze zámeckých knihoven*, *Zprávy památkové péče* 7, 1999, s. 221–226; Eva STEJSKALOVÁ, *Knihy o anglických zahradách na zámku Kačíně*, in: *Kamenná kniha. = The Stone Book. Sborník k romantickému historismu – novogotice*, Sychrov 1997 s. 222–235.

¹⁶ František Josef zdědil dům č. 111 Na Pohořelci a později koupil dům č. 108 na Loretánském náměstí. Pavel VLČEK (ed.), *Umělecké památky Prahy, Pražský hrad a Hradčany*, Praha 2000, s. 330.

¹⁷ Datum úmrtí udává rukopis *Catalogus in domino defunctorum patrum et fratrum Capucinarum necnon saecularium benefactorum in hac sacra aede requiescentium...*, který se nachází v NA, f. Kapucínů – provinencialát a konventy, Praha, inv. č. 158, s. 28. Na stejném místě byla pochována i jeho první žena, Silvie Kateřina, stejně tak o 31 let později jeho druhá

3. října 1740 u advokáta dr. Johana Františka Blovského¹⁸ v Praze. Jelikož ani jedno z jeho dvou manželství nebylo naplněno narozením potomka,¹⁹ fideikomisní statky měl zdědit syn Františkova bratra, Leopolda Antonína, František Jindřich Šlik a alodiální statky měly být předány k doživotnímu užívání vdově po Františku Josefovi, Anně Josefě, po jejíž smrti měly přejít do plného vlastnictví rodiny Weissenwolffů, rodiny jeho matky.²⁰

Závět byla ovšem sepsána nejasným způsobem, což Františku Jindřichovi zavdalo podnět ke vznesení nároku i na alodiální část dědictví.²¹ Nezdráhal se tak učinit bezprostředně po smrti svého strýce. Zároveň v této době začala probíhat inventarizace,²² a to jak fideikomisních (Kopidlno, Staré Hrady), tak alodiálních statků (Jičíněves, Drštěkryje, Samšina, Chyjice, Vokšice, Veliš, Bartoušov). Ve fondu Národního archivu Fideikomisní spisy se z této doby nachází celkem pět inventárních knih.

Inventarizace panství Jičíněves spolu se statky Vršce a Chyjice probíhala od 2. prosince 1740 do 7. ledna 1741 pod vedením komise ve složení Johan

žena Anna Josefa.

¹⁸ Johann František Blovský byl zemským advokátem a zároveň advokátem arcibiskupské konzistoře, úředníkem finančního úřadu a syndikem svatovítské kapituly, Peter WOKAUN, *Chronologisches Verzeichniss der berühmtesten Männer Böhmens...*, Praha 1777, s. 67.

¹⁹ Jeho první ženou byla Silvie Kateřina roz. Kinská, která zemřela roku 1713, druhou o 35 let mladší Anna Josefa roz. Krakovská z Kolovrat.

²⁰ Samozřejmě za předpokladu, že by se znovu nevdala.

²¹ Více viz: F. A. VACEK, *Die dynasten auf Welisch*, Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst, 1827, s. 449; dále viz: např. dopis Anny Josefy Šlikové – ÖStA, Allgemeines Verwaltungsarchiv (dále jen AVA), f. Familienarchiv Harrach, k. 97, sign. 26 – Schlick, Gräfin Anna Josefa.

²² Do situace, v jaké inventarizace probíhala, velice živě uvádí dopis vdovy Anny Josefy Šlikové Ferdinandovi Bonaventurovi z Weissenwolffu, který vznikl necelé dva týdny po smrti Fratiška Josefa Šlika. V něm si vdova nejen stěžuje na počínání dědice fideikomisu, Františka Jindřicha Šlika, ale také emotivně zmiňuje probíhající inventarizaci: „...in Majorat=hauß gehet die Inventur alle Tag fort, und ist der graf Schlick mit seinen leuten das meiste selbst dabey, ich habe auch meine leut darbey, dan es seynd auch vill alodial = sachen darinnen, welches Euer Excellenz alles einhändigen werde zu überlassen, so bald es fertig seyn wird, so ich wohl wußtete, daß es bald geschehete, dan ich in meinen Alodial=hauß nicht das geringste habe, nicht einmahl ein beth, darauf zu ligen, oder ein Schüssl, daraus zu essen, und in dem Majorat=hauß habe aus Schmerzen wegen meines herrn seel[igen] Todt nicht bleiben kö[n]nen, ist auch schwer, bey allen diesen Sachen gegenwärtig zu seyn, wo ein solche Inventur ist, müthin hat mir mein H[err] bruder Philipp Kollowrat die lieb gethan, und sein eignes quartier geraumt in Wollsteinischen hauß wo ich jetzt wohne.“ Dopis se dochoval v opise, který je uložen v rodinném archivu Harrachů v Rakouském státním archivu. ÖStA/AVA, f. Familienarchiv Harrach, k. 97, sign. 26 – Schlick, Gräfin Anna Josefa.

Kryštof Mladota ze Solopisk a František Ferdinand Vančura z Řehnic.²³ Úředníci se soustředili na uspořádání místností zámku a jejich vybavení mobiliářem, zaznamenali rovněž počet obrazů, povšimli si v základu i jejich námětového zařazení, zajímala je finanční hotovost a další cennosti, podali také zevrubný popis hospodářského zázemí. Inventář byl stvrzen podpisem Johanna Jakoba Bihlera, zemského komořího.

Zámecká knihovna

Inventář pozůstalostního řízení je dosud jediným přímým pramenem, který nám o složení knihovny jičíněveského zámku podává bližší informace. Jisté je, že knihovna vznikla či byla uspořádána za života Františka Josefa Šlika, jelikož právě on byl stavebníkem zámku.²⁴ Zajímavé také je, že datum prvního vydání velké části titulů knihovny spadá mezi léta 1680–1740, tedy do doby, kdy František Josef Šlik aktivně spravoval rodinná panství – knihy byly tím pádem získány v tomto časovém rozmezí. Zámek hrál v residenční síti důležitou roli. Nejenže se Jičíněves brzy stala centrem správy veliškého a jičíněveského panství,²⁵ ale sám František Josef zde často pobýval.²⁶ Matriční záznamy nás také informují o návštěvách z okruhu vyšší zemské šlechty, respektive svatbách a křtech, které se odehrály v kapli zdejšího zámku.²⁷ Knihovna tedy bezesporu mohla plnit i reprezentační funkci.

Nacházela se zde literatura mnoha žánrů – velké zastoupení měla ná-

²³ NA, f. Fideikomisní spisy, k. 1001, Inventarium..., nepag.

²⁴ Prozatím nedokážeme odpovědět na otázku, zda zaměstnával knihovníka.

²⁵ Do Jičíněvsi přesídlila poměrně záhy značná část úřednictva z nedalekých Vokšic. Viz: Státní oblastní archiv v Zámrsku (dále jen SOA Zámorsk), f. Rodinný archiv Šliků, k. 4, inv. č. 65, sign. I.52.

²⁶ Ze zlomků dochovaných dopisů Františka Josefa Šlika, byla valná většina odeslána z Jičíněvsi a Prahy, což vede k úvaze, že v Jičíněvsi dokonce pobýval častěji nežli na kopidlenském zámku. Tomu by nasvědčoval i obsah inventáře kopidlenského zámku z téže doby, podle nějž se zařízení tamního hraběcího bytu jeví mnohem skromnější nežli zařízení jičíněveského zámku. Viz: NA, f. Fideikomisní spisy, k. 1001, Inventární kniha panství Kopidlno, nepag.

²⁷ SOA Zámorsk, f. Rodinný archiv Šliků, k. 4, inv. č. 65, sign. I.52; Dále matriční záznamy SOA Zámorsk, f. Sběrka matrik, matrika narozených, oddaných a zemřelých Veliš 1723–1755, sign. 169-2, 32, 305, 306. O životě vdovy F. J. Šlika, Anny Josefy, na jičíněveském zámku také Jana STRÁNÍKOVÁ – Vladislava ŘÍHOVÁ, *Kostel sv. Václava ve Veliši. Výstavba, vybavování a okolnosti vzniku (1747–1752)*, Pardubice 2014, s. 123–144.

boženská a moralistní literatura,²⁸ spisy historické, právní, astronomické, cestopisné,²⁹ lingvistické,³⁰ zábavné,³¹ lékařské,³² přírodovědné, knihy o lovu zvěře, jezdectví a chovu koní,³³ lesnictví³⁴ a také kulinářské spisy³⁵

²⁸ Různé překlady Písma, kázání, zvláštní zastoupení mají polemiky s protestanty a jinověrci, ale také dva exempláře některých z překladů koránu (v inventáři jako *Marran' Alcoran a Alcoranum Mahometanum*).

²⁹ Z knihovny lze vypočítat zájem o exotická témata a zejména cesty po asijských zemích. Najdeme jak klasické cestopisy pořizené zejména (ovšem nejen) jezuitskými misionáři, ale také např. Happelův *Thesaurus exoticorum*, přibližující rarity, zvyky a jazyky národů Afriky, Asie a Ameriky. Dále jsou zde zastoupeny popisy cest po Itálii, Dalmácii, Holandsku a do Svaté země.

³⁰ Zastoupeny jsou latinské, francouzské, španělské a italské slovníky.

³¹ Např. zde hrabě měl Cervantesova *Důmyslného rytíře Dona Quijota* v originále a také na pravdivých událostech založenou reportáž jedné z prvních žurnalistek v dějinách Anne-Marguerite du Noyer, která popsala věznění a dobrodružný útěk Abbého Jeana de Bucquoy z Bastilly – v Jičíněví se nacházel německý překlad z roku 1719 *Die Hölle der Lebendigen, oder Bastille zu Paris*.

³² Lékařských spisů pro veřejnost a populárních *domácích lékařů* měl ve své knihovně hrabě Šlik značné množství. Dále se zde nacházela i celá řada příruček zdravého života a stravy. Pozornost zaslouží např. položka *Kreijtermanns Heimlichkeiten des Frauenzimmers*. Šlo pravděpodobně o pojednání erfurtského lékaře Christopha Helliga *Valentini Kräuter-manns... Besonderer Theil von denen entdeckten Heimlichkeiten des Frauenzimmers*, Arnstadt 1721, v níž se zabývá ženskými nemocemi, které, jak autor v předmluvě v odvolání na starověké autority poznamenává, je obzvláště těžké léčit, protože „*pochva je pramenem mnoha nemocí*“, a proto jsou ženy oproti mužům v nevýhodě. Hlavním cílem léčení ženských nemocí bylo samozřejmě početí potomka, což může v kontextu bezdětnosti hraběte Šlika ilustrovat jeden z možných způsobů, jak se problém manželé snažili řešit.

³³ Nacházel se zde např. německý překlad slavného pojednání Williama Cavendishe věvody z Newcastlu o jezdeckém umění – *William Cavendish, Duke of Newcastle (1592–1676). Des Welt-berühmten Hertzog Wilhelms von Newcastle Neu-eröffnete Reit=Bahn Welche Erstlich durch Ihme selbst erfunden und in Englischer Sprache ans Licht gebracht Anjetzo aber ins reine Teutsche gebracht von J. Ph. F. Pernauer*, Nürnberg, Zieger u. Lehmanns, 1700, který překladatel Johann Philipp Ferdinand Pernauer z Pernay dedikoval Františku Josefu Šlikovi. Toto je navíc jedna z knih, které se nacházejí i v kopidlenském katalogu (Oddělení zámeckých knihoven Národního muzea).

³⁴ Za zcela průkopnické dílo v tomto směru lze označit pojednání Hanse Carla von Carlowitz (1645–1714) *Sylvicultura Oeconomica, oder hauswirthliche Nachricht und Naturmäßige Anweisung zur Wilden Baum-Zucht*. Jde o jednu z prvních prací o lesnictví vůbec, kde autor varuje před nadměrnou těžbou dřeva, v takovém rozměru, jak ji poznal v Krušných horách, a nabádá k ohleduplnému zacházení s přírodními zdroji.

³⁵ Pozornost zaslouží např. položka věnovaná exotickým pochutinám *Maisneri Caffee, Choccolati, herba Thee ac Nicotizanae Naturae*, pod kterou se skrývá populární kniha Leonharda Ferdinanda Meisnera vydaná roku 1721 v Norimberku.

a muzikálie.³⁶ Jazykově převládá samozřejmě němčina, dále se poměrně často objevuje francouzština, latina, pár spisů ve španělštině, vyskytuje se i několik česky psaných titulů.³⁷ Z inventáře je zřejmé, že knihy nebyly striktně tematicky uspořádané – například mezi architektonickými traktáty najdeme v pořadí zařazené právní spisy, dějepisná díla či teologická pojednání. Knihy byly však tradičně rozděleny dle formátu do tří skupin *in folio*, *in quarto*, *in octavo*. V knihovně se také nacházela řada důležitých rodinných dokumentů.³⁸

Zajímavé je, že jičíněveská knihovna byla na východočeských panstvích Františka Josefa Šlika zřejmě nejrozsáhlejší, a to jak tematicky, tak počtem svazků. O něco menší knihovna se k roku 1740 nacházela na zámku ve Vokšicích.³⁹ Čítala přibližně osm set titulů širokého spektra, přičemž převládaly knihy právnícké, ekonomické, teologické, historické, topografické a lékařské. Najdeme zde ovšem poskrovnu i literaturu žánru *Hausväterliteratur* a známé architektonické traktáty.⁴⁰ Knihovna zámku ve Starých Hradech byla skromnější, obsahovala necelých 200 svazků. Ty se tematicky vztahovaly zejména k právním a ekonomickým záležitostem, nacházely se zde v omezené míře i teologické a historické spisy. Překvapivé je, že inventář kopidlenského panství nezmiňuje žádnou větší knihovnu na zámku v Kopidlně.⁴¹ Nutno zmínit, že součástí rodinného fideikomisu byla ještě knihovna pražského paláce Šliků, kterou spolu s archivem a matematickými a geometrickými přístroji zmiňuje výslovně otec Františka Josefa, František Arnošt, ve své závěti z roku 1672.⁴²

O dalším osudu původní jičíněveské knihovny prameny prozatím mlčí.

³⁶ Muzikálie ovšem nejsou specifikovány – v inventáři jsou uvedeny jako „*Musicalische bücher – 55 vol.*“.

³⁷ Např. český překlad Mattioliho herbáře, překlad Písma a *Jediná choť Beránkova* Antonína Koniáše. Koniáš manželům Šlikovým dedikoval své dvě další knihy – překlad díla *Dialogi Catholici* Christopa Pflaumera, který vyšel pod názvem *Zlaté pravdy denice* v Tibelliho hradeckém nakladatelství roku 1728 a *Vejštažní naučení* tamtéž roku 1740.

³⁸ Zmíněny jsou závěti, různá právní potvrzení (zejména z kanceláře Dr. Blovského) a kupní smlouvy.

³⁹ NA, f. Fideikomisionní spisy, k. 1001, Inventární kniha panství Veliš, nepag.

⁴⁰ Jsou zde uvedena známá díla Colera a Hohberga; z architektonických traktátů Vignola a Vitruvius.

⁴¹ Jsou zde zmíněny jen úřední knihy a mapy. NA, f. Fideikomisionní spisy, k. 1001, Inventární kniha panství Kopidlno.

⁴² SOA Zámorsk, f. Rodinný archiv Šliků, k. 36, inv. č. 382, sign. XII.12.; pag. 5.

Pozdější zámecká knihovna vznikla v Jičíněvsi až na přelomu 19. a 20. století a obsahovala fond výrazně mladšího data.⁴³ Rodinná knihovna Šliků je ovšem spojena s již zmíněným Kopidlmem, kam byly později přivezeny i tisky z pražského paláce.⁴⁴ Její katalog obsahuje přes 6 000 položek. Automaticky se nabízí hypotéza, že i jičíněveská knihovna se podobně jako ta pražská stala součástí kopidlenské. Ovšem při pohledu do katalogu kopidlenské knihovny musíme tuto lákavou domněnku vyloučit – s obsahem kopidlenského katalogu nacházíme sice v několika případech shodu, z velké části jde ovšem o díla typu slovníků a právnických příruček. Jak je navíc zřejmé z dějin vývoje kopidlenského fondu, byl to zejména výše zmíněný synovec Františka Josefa Šlika, František Jindřich, a jeho potomci, kdo se o jeho podobu přičinili. Nabízí se proto jiná možnost – jelikož byla Jičíněves alodiálním statkem, je možné, že si knihovnu ponechali dědici alodiálního majetku, tedy Weissenwolffové, a odstěhovali ji před prodejem zámku zpět do držení Šliků.⁴⁵

* * *

V následujícím textu se zaměřím postupně na spisy o architektuře, zahradách, pěstitelství a pojednání náležející žánru tzv. *Hausväterliteratur*, která se k předchozím oblastem více či méně podrobně vyjadřovala a zároveň patřila k základním položkám v knihovnách venkovské šlechty. Celkem do zmíněných kategorií spadá v inventáři přibližně 120 položek, z nichž některé nejsou jednoznačně identifikovatelné.⁴⁶ Některé spisy balancují na rozhraní teoretického traktátu o architektuře a učebnice geometrie či spisu o zahradním umění a praktické pěstitelské příručky, proto je toto

⁴³ Více o této knihovně Petr MAŠEK, *Zámecké knihovny Českého ráje*, in: *Šlechtické rody a jejich sídla v Českém ráji, Z Českého ráje a Podkrkonoší – supplementum 13*, Semily 2009, s. 207.

⁴⁴ *Tamtéž*, s. 209.

⁴⁵ Což by i odpovídalo dobové praxi. Rodinný archiv Ungnad von Weissenwolff se nachází v soukromém držení rodiny Salm-Reifferscheidt na zámku Steyregg u Lince a není badatelům přístupný. Weissenwolffové, Guidobald Ungnad von Weissenwolff a poté jeho sestra Elisabeth, provd. Esterházy von Galanthy, vlastnili zámek mezi lety 1771 až 1790. Roku 1791 odkoupil zpět všechna alodiální panství Josef Jindřich Šlik (1754–1809).

⁴⁶ Např. položky typu *Neue Garten-Lust* bez údaní autora.

rozdělení v některých případech spíše orientační. Jelikož inventární kniha není paginována, budu u zmíněných děl odkazovat přímo na označení v inventáři knihovny zámků, tak jak bylo vytvořeno jeho autory. Článek je určen nejen historikům architektury a zahradního umění, proto bude výčet titulů provázet i jejich stručná charakteristika a v případě významných prací i představení autora.

Architektonická pojednání

V knihovně Františka Josefa Šlika se nacházely jednak architektonické traktáty dogmatického typu, které si v zásadě braly za vzor Vitruvia a antické stavitelství. Významnou roli pro ně hrála estetická stránka architektury, koncentrovaná na interpretaci teorie řádů a také archeologická problematika. Ovšem často si všímaly i praktických stránek stavebního umění a vyjadřovaly se k soudobým problémům. Dalšími druhy architektonických pojednání zde byla již praktičtěji pojatá díla vyjadřující se ke konkrétním stavitelským úkolům (například stavba mlýnů) či řešící různé technické problémy. Svě místo tu měly i učebnice geometrie a pojednání o perspektivě. Jak bylo již výše zmíněno, ne všechna je možné na základě inventárního seznamu identifikovat, ale všeobecně lze konstatovat, že značně převažují díla německé proveniencí či německé překlady z dalších jazyků.

V knihovně nechyběl jeden z nejdůležitějších traktátů v dějinách teorie architektury vůbec, a to některé z vydání (čtyř) knih o architektuře Andrey Palladia (1508–1580). V inventárním seznamu se tato položka nachází pod popisem *Andrea Pallad' Architectura*.⁴⁷ Tento stručný zápis nám nedovolí rekonstruovat, o které vydání slavného traktátu se mohlo jednat, jen v Itálii během 16. a 17. století vyšlo toto dílo pětkrát.⁴⁸ Je však pravděpodobné, že se jednalo buď o italský originál, či francouzský překlad z roku 1650, který byl v německé mluvícím prostředí značně rozšířen.⁴⁹ První německý překlad byl pořízen až roku 1698, zahrnoval pouze dvě knihy a vyšel pod

⁴⁷ NA, f. Fideikomisní spisy, k. 1001, Inventarium..., formát 2°, inv. č. 115.

⁴⁸ *I quattro libri dell'architettura...*, Venetio 1570, 1581², 1601³, 1616⁴, 1642⁵.

⁴⁹ *Les quatre livres de l'Architecture d'André Palladio*, Paris 1650. Dokonce existuje domněnka, že mohl částečně sloužit jako podklad pro zmíněný německý překlad z roku 1698, podobně jako byl klíčový i pro Godfreye Richardse a jeho překlad do angličtiny. Berndt VOLLMAR, *Die deutsche Palladio-Ausgabe des Georg Andreas Böckler Nürnberg 1698. Ein Beitrag zur Architekturtheorie des 17. Jahrhunderts*, Ansbach 1983, s. 8.

názvem *Baumeisterin Pallas*, tento překlad měl v jičíněveské knihovně také své místo a bude zmíněn níže. Přítomnost Palladiova traktátu se může zdát na první pohled v Čechách na přelomu 17. a 18. století překvapivá, jelikož zde palladiánský klasicismus našel uplatnění mnohem později, ovšem jako teoretik architektury byl Palladio ctěn už po celé 17. století a po třicetileté válce byl vnímán jako jeden z učitelů, kteří měli pomoci navázat na přerušenu klasicko-vitruviánskou tradici. V této spojitosti byly v německé jazykové oblasti vydávány také překlady teoretických spisů Albertiho, Serlia, Vignoly, Scamozziho. Právě dílo posledně jmenovaného se v inventáři jičíněveského zámku skrývá ve zkomolené podobě pravděpodobně pod položkou *Schamotz Architektura*.⁵⁰ Nacházel se zde i známý Albertiho traktát.⁵¹

Nezastupitelnou roli měl ovšem v německých zemích již zmíněný překlad prvních dvou Palladiových knih o architektuře, který vyšel roku 1698 v Norimberku pod názvem *Die Baumeisterin Pallas Oder Der in Teutschland erstandene Palladius*.⁵² Autorem překladu a komentáře první knihy byl Andreas Böckler (1617–1688),⁵³ který byl činný v druhé polovině 17. století jako architekt, inženýr a kreslíř, a to především ve Frankfurtu nad Mohanem a Ansbachu.⁵⁴

Böckler se ve svém komentáři snažil přizpůsobit především potřebám a zájmům zemské šlechty, jeho komentáře mají formu praktické aktualizace. První knihu tvoří technické poučení o stavebních materiálech, položení základů stavby, přičemž jádrem je přísně teoretická úvaha o pěti rádech. Kniha je uzavřena pojednáním o lodžích, typech kleneb a schodištích. Druhá kniha popisuje na příkladech stavební principy atrii, sloupových sálů a členění interiérů. Vybrané příklady zahrnují především realizace venkovských vil ve Venetu, kde nechybí ani rozbor širších krajinotvorných koncepcí, záhy uplatňovaných i na zcela nepalladiánských stavbách ve střední Evropě.

Překlad prvních dvou Palladiových knih a komentář k nim je Böckle-

⁵⁰ NA, f. Fideikomisionní spisy, k. 1001, Inventarium..., formát 2°, inv. č. 122.

⁵¹ V inventáři jako *Alberti Architectura*, NA, f. Fideikomisionní spisy, k. 1001, Inventarium..., formát 2°, inv. č. 67.

⁵² NA, f. Fideikomisionní spisy, k. 1001, Inventarium..., formát 2°, inv. č. 66.

⁵³ Přesná životní data nejsou známa. B. VOLLMAR, *Die deutsche Palladio-Ausgabe des Georg Andreas Böckler Nürnberg 1698...*, s. 5.

⁵⁴ *Tamtéž*, s. 11.

rovým nejznámějším a nevlivnějším dílem, ovšem sám je autorem řady dalších spisů. Mezi ně patřily jednak další teoretické traktáty o architektuře, ale také spisy o geometrii, tiskařských a grafických technikách, heraldice a jeden spis patřící žánru *Hausväterliteratur*, který bude zmíněn níže. Z architektonicko-teoretických prací byla v knihovně hraběte Šlika zastoupena jeho dvě nejdůležitější pojednání o architektuře. Prvním je *Compendium Architecturae Civilis*, které vyšlo poprvé roku 1648 ve Frankfurtu nad Mohanem, jemuž bývá často vytýkán nedostatek invence. Böckler se zde ovšem netajil svým úmyslem kompilovat starší autory a přetlumočit je všeobecně srozumitelným způsobem, jelikož mnoho z nich psalo „*různými jazyky, často také velice obsírně, používající mnoho cizích slov, kterým ne každý rozumí*“.⁵⁵ Ve svém pojednání se věnuje zejména nauce o materiálech a sloupových řádech, přičemž nezapře inspiraci později přeloženým Palladiovým traktátem. V knihovně hraběte Šlika bylo toto dílo zastoupeno hned dvěma exempláři.⁵⁶

Druhý z Böcklerových spisů, který našel své místo v jičíněveské knihovně, byla čtvrtá část *Architectura curiosa nova d. i. /.../ Bau- und Wasserkunst*.⁵⁷ Kniha vyšla poprvé roku 1664 v Norimberku. Tento spis byl sepsán na objednávku norimberského obchodníka a nakladatele Paula Fürsta a obsahuje celkem 202 mědirytin. Její první část se věnuje technickému využití tlaku vody a vzduchu při výstavbě vodotrysků, druhá část konstrukci různých vodních atrakcí, třetí umělecké výzdobě fontán a čtvrtá palácům, zahradám a jejich dekorativní výzdobě. Rytiny měly objednavatelům a stavebníkům prostředkovat povědomí o tomto specifickém odvětví v celoevropském kontextu.⁵⁸ Jde sice o „*ve spěchu připravené*“⁵⁹ kompilační práce – Böckler bez udání zdroje ve velkém kopíroval například traktáty Giovanniho

⁵⁵ Viz: Andreas BÖCKLER, *Compendium Architecturae Civilis*, Frankfurt am Main 1648, předmluva s. XVI.

⁵⁶ Obojí uvedeno jako *Becklers Compendium Architecture Civilis*. (NA, f. Fideikomisní spisy, k. 1001, Inventarium..., formát 8°, inv. č. 182.)

⁵⁷ NA, f. Fideikomisní spisy, k. 1001, Inventarium..., formát 2°, inv. č. 153.

⁵⁸ „...*viel zierliche und künstliche Brönnen, welche hin und wider in Italien, Franckreich, Engeland und Teutschland anjezo befindlich, mit Fleiß abgerissen und verzeichnet, sambt Beyfügung eines jeden kurtzer Beschreibung.*“ Georg Andreas Böckler, *Architectura Curiosa Nova: Das ist: Neue, Ergötzliche, Sinn- und Kunstreiche, auch nützliche Bau- und Wasser-Kunst*, Nürnberg 1664.

⁵⁹ Hanno Walter KRUFFT, *Geschichte der Architekturtheorie. Von der Antike bis zur Gegenwart*, München 1986, s. 198.

Maggiho a Jeana Lepautrea,⁶⁰ navíc se v popisících děl dopouštěl frapantních chyb⁶¹ – přesto se ale titul u čtenářů setkal s velkým úspěchem. Kniha se dočkala latinského překladu i druhého vydání roku 1704.

Dalším významným teoretickým traktátem, který hrabě Šlik vlastnil, byl *Vollständige Anweisung zu der Civil Bau-Kunst* Nikolause Goldmanna (1611–1665).⁶² Goldmann působil jako profesor matematiky, právník a zabýval se také vojenskou architekturou.⁶³ I když spis stihl do své smrti dokončit, tiskem byl vydán až později, roku 1696, jeho žákem Leonhardem Christophem Sturmem. Ten jej zároveň podrobně okomentoval a opatřil ilustracemi, díky čemuž bývá uváděn jako spoluautor.

Jelikož byli jak Goldmann, tak Sturm v první řadě matematici, snažili se také v tomto pojednání o co největší exaktnost. Na rozdíl od Andrease Böcklera uvádí Goldmann v úvodu svého díla podrobný soupis použité literatury, přehledně ho člení a pro lepší pochopení překládá použité termíny do pěti jazyků. Pozornost si zaslouží biblické zaměření, které traktát získal zejména díky Sturmovi. K první knize přidal Sturm popis Šalamounova chrámu a v dedikaci zároveň uvedl, že rozumný způsob stavění si za vzor bere právě tento chrám, přičemž Vitruviiovi se zde dostalo podřízené role.⁶⁴ Také klasické vitruviánské kategorie *firmitas*, *utilitas*

⁶⁰ Kopie pořídil pravděpodobně na základě Maggiho svazku *Fontane diverse*, který vyšel roku 1618 a 1645. Rytiny Jeana Lepautrea byly zřejmě běžně po Evropě rozšířeny, jejich originály jsou uloženy v Cabinet des Estampes v Paříži. Renate WAGNER-RIEGER (Hg.), *Architectura curiosa nova. Nachdruck der Ausgabe Nürnberg 1664*, Graz 1968, s. 2–3.

⁶¹ Např. Berniniho kašny připisuje právě Maggimu, autoru mědirytů.

⁶² NA, f. Fideikomisní spisy, k. 1001, Inventarium..., formát 2°, inv. č. 95. *Nikolaus Goldmann Vollständige Anweisung zu der Civil Bau-Kunst herausgegeben von L. C. Sturm*, Wolfenbüttel¹ 1696, Braunschweig² 1699, Leipzig³ 1708.

⁶³ K N. Goldmannovi viz: Jeroen GOUDEAU, *A northern Scamozzi: Nicolaus Goldmann and the universal theory of architecture*, *Annali di architettura*, 2006–2007, s. 235–246; Ulrich SCHÜTTE (Hg.), *Architekt und Ingenieur; Baumeister in Krieg und Frieden*, Wolfenbüttel 1984.

⁶⁴ Viz: *Dedicatio* druhého vydání z roku 1699. Svaté stavitelské umění bylo plně zjeveno v Šalamounově chrámu, jemu je podřízena i pohanská nauka o sloupových řádech. V tomto ohledu Sturm prozrazuje přesnou znalost Villalpandova komentáře ke knize Ezechiela a jeho rekonstrukci Šalamounova chrámu představenou in: Juan Bautista VILLALPANDO – Jerónimo PRADO, *In Ezechielem Explanaciones et Apparatus Urbis, ac Templi Hierosolymitani Commentarius et imaginibus illustratus*, I–III, Rom 1596–1604. Sturm této problematice věnoval samostatné dílo *Die unentbährliche Regel Der Symmetrie*, Augsburg 1720.

a *venustus* vysvětlil v biblických intencích, což bylo jistě částečně ovlivněno Sturmovým dalším profesním zájmem, vystudoval protestantskou teologii a věroučnými otázkami se po celý život zabýval.

Sturm nebyl jen editor a v důsledku vlastně spoluautor Goldmannova díla, ale sám byl autorem kolem čtyřiceti vlastních teoretických spisů o architektuře a inženýrském umění.⁶⁵ Byl také praktickým architektem, ovšem více znám je pro svou teoretickou činnost, jejíž velkou výhodou je – tak jako u jeho učitele Goldmanna – důrazná systematičnost a přehlednost. V jičíněveské knihovně našla své místo tři významná Sturmova díla, a to *Leonhard Christoph Sturms durch einen großen Theil von Teutschland und den Niederlanden bis nach Paris gemachete Architectonische Reise-Anmerkungen...*,⁶⁶ které vyšlo poprvé ve slavném augsburském nakladatelství Jeremiáše Wolffa roku 1719, kde Sturm sděluje své zkušenosti a poznatky ze studijní cesty po Holandsku a Francii. Dalším byl traktát o pravidlech výstavby paláců a zámeckých budov *Vollständige Anweisung, alle Arten von regularen Prachtgebäuden nach gewissen Regeln zu erfinden*,⁶⁷ publikovaný taktéž v Augsburgu roku 1716 a na stejném místě vydaný spis o výstavbě mlýnů *Vollständige Mühlen Baukunst* (1718).⁶⁸

Dalším významným autorem z německého prostředí, jehož díla knihovna obsahovala, byl mnohostranně vzdělaný stavitel, teoretik architektury a taktéž vynikající matematik Johann Jacob Schübler.⁶⁹ Největší Schüblerův přínos tkví bezesporu v jeho teoretických spisech, které začal vydávat roku 1715. Především se, jakožto zdatný matematik a kreslíř, snažil vědeckou formou zpřístupnit nauku o proporcích a perspektivě soudobým stavitelům, ale i teoretikům (tedy i zainteresovaným mecenášům).⁷⁰

Zpočátku Schübler vydával jen menší předlohové práce, které obsahovaly maximálně dvanáct mědirytin okomentovaných krátkým textem.⁷¹ V nich

⁶⁵ Více o Sturmových teoretických dílech Isolde KÜSTER, *Leonhard Christoph Sturm. Leben und Leistung auf dem Gebiet der Zivilbaukunst in Theorie und Praxis*, Berlin 1942.

⁶⁶ NA, f. Fideikomisní spisy, k. 1001, Inventarium..., formát 2°, inv. č. 170.

⁶⁷ Tamtéž, inv. č. 116.

⁶⁸ Tamtéž, inv. č. 134.

⁶⁹ Začínal jako kreslíř a rytec v ateliéru Jacoba von Sandrarta, navštěvoval zároveň norimberskou malířskou akademii. Více k jeho životu viz: Heinrich GÜRSCHING, *Johann Jacob Schübler, Ein Nürnberger Baumeister des Barockzeitalters*, Mitteilungen des Vereins für die Geschichte der Stadt Nürnberg, Bd. 35, Nürnberg 1937, s. 19–57.

⁷⁰ *Tamtéž*, s. 40.

⁷¹ Tato předlohová díla vycházela v augsburském nakladatelství Jeremiase Wolffa.

se věnoval jednotlivým architektonickým prvkům (komíny, okna, oltáře), nábytku, technickým objektům (pumpy, vodotrysky), ale i ozdobným a fantaskním prvkům (rostlinné ornamenty, sfingy). Mezi tuto skupinu menších děl patří také *Neu-inventierte Sommer-Häuser, Garten-Cabinetten, und kleine Weyer-Gebäude*.⁷² Pravděpodobně právě tento spisek vlastnil František Josef Šlik. Schübler zde na šesti grafických listech představuje pět malých zahradních architektur letohrádků v různém provedení, doplněných vodními atrakcemi a jeden pohled do interiéru zahradní promenády.

Schübler se později, v protikladu k těmto menším předlohovým pracím, snažil o souhrnnější pojednání, která by podávala výklad stavitelského umění jako takového či nějakého z jeho důležitých odvětví systematickým způsobem.⁷³ Z těchto rozsáhlejších děl vlastnil František Josef Šlik dvě. Za prvé je v inventáři jičíňveské knihovny uvedena položka *Schiblers Perspectiv=kunst*.⁷⁴ Pod touto položkou se může skrývat buď velkoryse pojaté dílo *Perspectiva pes picturae*,⁷⁵ či pozdější *Perspectivae Geometricae Practicae*.⁷⁶ Jako cílová skupina druhého díla jsou uváděni vojenští a fortifikační inženýři, kdežto první jmenované bylo definováno obecněji, navíc doplněno řadou reprezentativních vyobrazení, proto je možno předpokládat, že v knihovně šlechtice našlo své zastoupení spíše první. Další položky inventáře, které můžeme s jistotou Schüblerovi přiřadit, jsou jeho komentář k sloupovým řádům *Gründlicher und deutlicher Unterricht zur Verfertigung der vollstaßndigen Saßulen-Ordnung* a pojednání o slunečních hodinách.⁷⁷

Schüblerova díla byla mezi čtenáři velice oblíbená a patří k tomu obra-

⁷² V inventáři je popsán jako *Schübblers neu inventirte Somerhäußer, Gartten Cabinetten und unterschiedliche gebäude 3. uneingebundene Theile* pod inv. č. 150. Spisek byl vydán roku 1725 v Augsburgu, v nakladatelství Jeremiase Wolffa.

⁷³ Mezi tyto práce patří např. *Sonnenuhrkunst* (1726), které měl hrabě Šlik taktéž v knihovně, *Holtz ersparenden Stuben-Oefen* (1728), hlavní odvětví stavitelství mapují *Architectura Civilis* a *Architectura Militaris*. Z let 1732–1735 pochází mohutné pětisvazkové dílo *Synopsis Architecturae Civilis eclecticae*, z let 1731–1736 dvoudílné dílo o tesařství *Zimmermannkunst*.

⁷⁴ NA, f. Fideikomisní spisy, k. 1001, Inventarium..., formát 2°, inv. č. 139.

⁷⁵ Johann Jacob SCHÜBLER, *Perspectiva: pes picturae; das ist: Kurtze und leichte Verfaßung der practicabelsten Regol zur perspectivischen Zeichnungs-Kunst*, Nürnberg 1719.

⁷⁶ Johann Jacob SCHÜBLER, *Perspectivae Geometricae Practicae...*, Nürnberg 1735.

⁷⁷ V inventáři uvedeno jako *Gründlicher Unterricht Zur Verfertigung der Vollständigen Saülen Ordnung, in Türkischen Pappier eingebunden*. (NA, f. Fideikomisní spisy, k. 1001, Inventarium..., formát 2°, inv. č. 168); dílo vyšlo roku 1723 v Norimberku; NA, f. Fideikomisní spisy, k. 1001, Inventarium..., formát 8°, inv. č. 847; TÝŽ, *Neue und deutliche Anleitung zur practischen Sonnen-Uhr-Kunst...*, Nürnberg 1726.

zově nejrafinovanějšímu, co v německém prostředí v té době vzniklo.⁷⁸ Vyznačují se perfekcionistařským grafickým zpracováním, v němž je architektura v posledním důsledku chápána skrze své působení na diváka. Není proto udivující, že některé z jeho svazků František Josef Šlik vlastnil. O specifickém zájmu hraběte Šlika může svědčit přítomnost Schüblerova méně rozsáhlého díla o zahradní architektuře.

V jičíněveské knihovně se nacházela i všeobecně známější předchůdkyně Schüblerova díla o perspektivě, a to dvousvazkové dílo *Perspectiva Pictorum atque Architectorum* italského jezuita Andrey Pozza (1642–1709).⁷⁹ Pozzo proslul zejména jako autor mnoha iluzivních fresek, a to především v Římě a později i Vídni, kde působil na sklonku svého života. Již v devadesátých letech 17. století vydal proslulou učebnici perspektivy, a to ve dvou svazcích, z nichž první vyšel v Římě roku 1693 a druhý tamtéž o pět let později. Jeho kniha měla ohromný úspěch, a tak následoval bezpočet nových vydání až do 19. století. Práce je opatřena 118 rytinami a dedikována císaři Leopoldu I. Pozzo z perspektivně iluzivní malby udělal velice žádanou módní záležitost, která našla ohlas i v českém prostředí.⁸⁰ Jistě není bez zajímavosti, že na šlikovském panství se malby tohoto typu, konkrétně malby postranních oltářů v kostele sv. Jakuba Většího v Kopidlně a oltáře v kapli sv. Anny u Ostružna, objevují pravděpodobně již na přelomu století (nejpozději roku 1713), kdy byl *pozzovský* rozmach v Čechách v začátcích.⁸¹

⁷⁸ Některá z jeho děl dosáhla až dvaceti nových vydání. Poslední vydání jeho díla je datováno rokem 1786, šlo o knihu *Johann Jacob Schüblers Mathematicus, Baumeister und Vorsteher der Mahler- und Zeichenakademie, Architectonische Werke*, Nürnberg 1786.

⁷⁹ NA, f. Fideikomisní spisy, k. 1001, Inventarium..., formát 2°, inv. č. 63.

⁸⁰ Je pochopitelné, že se Pozza snažili přivést do Prahy jezuité, pro něž stihl vytvořit návrh scény pro zamýšlenou malbu na čelní stěně letního refektáře v Klementinu. Tu musel po Pozzově smrti provést jeho žák Kryštof Tausch roku 1710. Ovšem hlavním šířitelem Pozzova odkazu v Čechách se stal Jan Hiebel, jenž se zde usadil přibližně roku 1707 poté, co se ve Vídni u Pozza vyučil, a který roku 1714 vyvolal „až nadměrný obdiv svým opticky a perspektivně vykouzleným malovaným oltářem“ v kostele sv. Klimenta v Klementinu. Pavel PREISS, *Malířství vrcholného baroka v Čechách*, Dějiny českého výtvarného umění II/2, Praha 1989, s. 549. K A. Pozzo viz monografie: Herbert KARNER – Stefanie LINSBOTH (eds.), *Andrea Pozzo (1642–1709): der Maler-Architekt und die Räume der Jesuiten*, Wien 2012.

⁸¹ Kostel sv. Jakuba v Kopidlně byl dokončen roku 1705 a v kostele sv. Anny je na iluzivním oltáři vyobrazen alianční znak Františka Josefa Šlika a Silvie Kateřiny Kinské, která zemřela roku 1713. Za povšimnutí také stojí skutečnost, že oltář v kapli sv. Anny nápadně připomíná grafické listy č. 79 či č. 80 z druhého dílu Pozzova pojednání, což je jedním z důvodů k přehodnocení obecně přijímané datace kaple sv. Anny, která bývá uváděna

Další slavný spis byl v inventáři jičíněveské knihovny označen *fischers historische Architectura*.⁸² Pod touto položkou se bezesporu skrývá *Entwurf einer historischen Architectur* Johanna Bernharda Fischera z Erlachu, který poprvé vyšel roku 1721 ve Vídni po osobním schválení císařem Karlem VI. Ve svém traktátu představil Fischer z Erlachu naprosto neotřelé pojetí teorie architektury. Vrátil se v něm ke svému studijnímu pobytu v Římě, během něhož se seznámil s humanisticko-antikvářským okruhem vzdělanců kolem královny Kristýny, sběratele, historika a teoretika umění Pietra Bellorihho a Athanasia Kirchera. Svůj *Entwurf* chápal jako sbírku příkladů světové architektury od počátků až do jeho současnosti, které se snažil *věrně* rekonstruovat na základě starověkých textů, vyobrazení na mincích, zřícenin, popisů cest. Tímto antikvářským zaměřením se naprosto oddělil od dosud rozvíjeného pojetí teorie architektury jakožto typologie staveb či komentáře pěti sloupových řádů tak, jak jej představoval například jeho výše zmíněný současník L. Ch. Strum a další následovníci serliovské tradice.⁸³ Ve svém díle prezentuje rekonstrukce Šalamounova chrámu, sedmi divů světa, příkladů syrské, egyptské, řecké, starořímské, islámské a východoasijské architektury, nakonec prezentuje svá vlastní díla a překvapivě se zabývá vázami. Toto dílo bývá označováno jako první srovnávací dějiny světové architektury. Ve šlechtických knihovnách měl tento svazek jistě hojně zastoupení, bylo otázkou prestiže vlastnit dílo dvorního architekta, které navíc schvaloval sám císař, jemuž bylo zároveň dedikováno, a které ve svém důsledku bylo oslavou císařství a monarchie.⁸⁴ V tomto kontextu je nutno poznamenat, že František Josef vlastnil i biografii královny Kristýny,⁸⁵ stejně jako některé spisy Athanasia Kirchera.⁸⁶

k roku 1670. Je třeba si uvědomit, že datum původně pochází z topografické práce Jana Karla Rohna z roku 1777, od něž jej přebírá další topografická literatura a další autoři 20. století, přitom Rohn s daty zachází velice „velkoryse“ a v některých případech se mýlí i o 20–30 let. K dataci kaple sv. Anny a iluzivních oltářů na šlikovském panství viz: Lucie RYCHNOVÁ, *Drobná sakrální architektura v barokní komponované krajině Jičínka – veliško-vokšické panství Františka Josefa Šlika*, Praha 2006. Bakalářská práce. Katolická teologická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, s. 34–38.

⁸² NA, f. Fideikomisionní spisy, k. 1001, Inventarium..., formát 2°, inv. č. 131.

⁸³ Kristoffer NEVILLE, *The Early Reception of Fischer von Erlach's Entwurf einer historischen Architectur*, *Journal of the Society of Architectural Historians* 2, 2007, s. 160.

⁸⁴ *Tamtéž*.

⁸⁵ Položka NA, f. Fideikomisionní spisy, k. 1001, Inventarium..., formát 8°, inv. č. 241. *Leben der Schwedischen Königin Christine*.

⁸⁶ NA, f. Fideikomisionní spisy, k. 1001, Inventarium..., formát 2°, inv. č. 87, *Kirchners Neue*

Výzkumem starověké architektury před Fischerem se zabýval například Giovanni Battista Montano (1534–1621), architekt, sochař, řezbář a rytec, který pobýval většinu profesního života v Římě. Na základě pozůstatků antických památek, písemných pramenů, ale i vlastní imaginace rekonstruoval původní vzhled Říma, přičemž výsledkem jeho rekonstrukcí byly často pro 16. století až fantaskně vyhlížející stavby. Největší proslulosti dosáhl až po smrti, a to díky svému žákovi Giovanni Battistu Soriovi, který výsledky jeho práce roku 1624 publikoval pod názvem *Scielta di varii tempietti antichi*.⁸⁷ Montanovy rekonstrukce se vyznačují značnou dynamikou a prolínáním konvexních a konkávních motivů, které měly značný vliv na tvůrce 17. století, například Francesca Borrominiho.

Francouzské příručky reprezentuje dílo *Recueil des Plans et Profils* pařížského architekta a projektanta Jeana Marota (1619–1679),⁸⁸ které vyšlo poprvé pravděpodobně ještě v 17. století, v prvním vydání chybí informace o místě a datu. Někdy bývá také nazýváno *Petit Marot*. Podruhé bylo dílo publikováno roku 1738 ve slavné pařížské tiskárně Pierre-Jeana Marietta.⁸⁹ Obsahuje 121 Marotových rytin zobrazujících slavné francouzské profánní i sakrální budovy jako například Palais d'Orléans (dnes Palais du Luxembourg), châteaux de La Trémoille v Thouars, Ponts-en-Champagne, hôtel de Sully, kapli Valois v Saint-Denis. Série je zakončena vlastními Marotovými návrhy, které jsou proloženy skutečnými slavnými stavbami (například římským Pantheonem).⁹⁰

Mezi těmito populárními díly se nacházela i zajímavá rarita, která se svým zaměřením pohybuje na rozhraní utopické architektury a zahradní teorie. Jsou jí dvě položky označené jako *Küffnern bau kunst* a *Küffners Architectura Viv-Arboreo-Neo-Synemphitephtica*.⁹¹ Jde nejspíše o jedno a to samé dílo Friedricha Johanna Küffnera *Architectura Viv-Arboreo-Neo-Synemphyteutica: Oder Neu-erfundene Bau-kunst, zu lebendigen Baum-Gebäuden...*, které vyšlo

Hall- und Thonkunst; Athanasius KIRCHER, *Neue Hall- und Thonkunst oder mechanische Geheim-Verbindung der Kunst und Natur*, Nördlingen 1684.

⁸⁷ V inventáři je kniha uvedena jako *Montani scielta var' Tempietti antice*, NA, f. Fideikomisní spisy, k. 1001, Inventarium..., formát 2°, inv. č. 136.

⁸⁸ NA, f. Fideikomisní spisy, k. 1001, Inventarium..., formát 2°, inv. č. 140.

⁸⁹ Nejznámější je ovšem zřejmě třetí vydání z roku 1768 Charles-Antoine Jomberta.

⁹⁰ Více viz: André MAUBAN, *Jean Marot architecte et graveur parisien*, Paris 1944.

⁹¹ Johann Friedrich KÜFFNER, *Architectura viv-arboreo-neo-synemphyteutica*, Hof 1716.

roku 1716 v Hofu. Autor se zde představuje jako farář z Liechtenbergu.⁹² Ve svém pojednání se zabývá „živoucí“ architekturou „vystavěnou“ ze správně naroubovaných stromů, které pak samy vytváří celé části zahradních staveb a altánů a samy se mohou stát například i židlí či stolem. Toto dílo stojí již na pomezí architektury a zahradního umění.

Knihy o zahradách, zahradním umění a pěstování rostlin

V Jičíněveské knihovně se nacházela jednak teoretická díla o zahradním umění a jednak četné traktáty zabývající se praktickými otázkami pěstování různých druhů rostlin a stromů. Celkově se spisů s touto tematikou nacházelo v Jičíněvsi mnohem větší množství nežli čistě architektonických pojednání. Převažovala původní německy psaná díla či překlady zejména francouzské literatury, ovšem své místo měla i původní francouzská pojednání. Pro lepší přehled spisy rozdělují do skupin teoretických pojednání, praktických příruček a obrazových publikací, ovšem je třeba mít na paměti, že mnohá z nich se pohybují na rozhraní těchto žánrů.⁹³

Teoretická díla

Pod inventární položkou *la Pratique du Jardinage*⁹⁴ se pravděpodobně skrývá jeden z nejnámějších traktátů o zahradním umění vůbec – *La théorie et la pratique du jardinage* francouzského autora Antoine-Josepha Dezalliera d'Argenville (1680–1765). Je často nazýváno prvním dílem, kde se zahradnictví institucionalizuje jakožto samostatné umělecké odvětví. Poprvé toto dílo vyšlo roku 1709 anonymně v pařížském nakladatelství Jeana Marietta s ilustracemi Alexendra de Blond. V druhém vydání z roku 1714 již autor uvedl své iniciály L. S. A. I. D. A.⁹⁵ Z názvu knihy je patrné, že dílo je jed-

⁹² Dnes Lichtenberg, ležící v hornofrancké oblasti Bavorska, v okrese Hof, kde byla kniha publikovaná.

⁹³ Ve svém dělení částečně postupují podle Stefan SCHWEIZER, *Die Erfindung der Gartenkunst*, Berlin 2013.

⁹⁴ V inventáři knihovny – NA, f. Fideikomisní spisy, k. 1001, Inventarium..., formát 4°, inv. č. 6.

⁹⁵ Druhé, rozšířené vydání mělo 293 stran v porovnání s prvním, jehož rozsah byl 208 stran. Třetího rozšířeného vydání se kniha dočkala roku 1747, kdy se počet stran zdvojnásobil

nak věnováno teorii, tj. vlastnímu návrhu zahrady, a jednak praxi – tedy provedení návrhu. Pojednání se zabývá výhradně okrasnými zahradami, přičemž zahradní umění je zde povýšeno na samostatný umělecký obor. Nejproslulejší je návrh „*le jardin magnifique*“, kdy je zahrada rozvržena na půdorysu pravidelného obdélníka a systematicky, racionálně rozdělená na jednotlivé části – hospodářské záhony a partery v blízkosti zámku, partery a boskety kolem centrálního bazénu a ovocnářskou zahradu. Tyto části jsou od sebe zřetelně oddělovány příčnými cestami. Důležitým prvkem je tu vodní plocha v podobě bazénu, který odděluje okrasnou a ovocnářskou zahradu. Zahrada je po stranách ohrazena stromovými alejemi – příroda usměrněná, zkrášlená a zdokonalená pomocí racionálních pravidel je tak oddělena od divoké přírody za jejími hranicemi.⁹⁶

Dezallierův traktát se rychle rozšířil, byl přeložen do němčiny a reakce německy mluvícího prostředí na sebe nenechaly dlouho čekat. Za jeho jakousi „dolnofrankou“ modifikaci⁹⁷ lze považovat *Neue Garten Lust* Johanna Davida Fülcka z roku 1720 v inventárním seznamu jičíněveské knihovny označené jako *David Füleckens Gartens Lust*.⁹⁸

Německy mluvící země měly samozřejmě svou tradici teoretických pojednání, která dosahovala do 17. století a byla zastoupena i v Jičíněvsi. Pod inventárním záznamem *Eltzholtzens neu angelegter Garten-Bau*⁹⁹ se skrývá pravděpodobně přepracované vydání populárního traktátu o výstavbě zahrad braniborského dvorního lékaře, botanika a zahradníka Johanna Sigismunda Elsholtze (1623–1688).¹⁰⁰ Vydavatel v tomto případě vsadil

na 482. Více Clemens Alexander WIMMER, *La Theorie et la Pratique du Jardinage von Dezallier d'Argenville. Zum 300jährigen Jubiläum des Buches*, Zandera 2, 2009, s. 70–82.

⁹⁶ Jiří KROUPA, *Dějiny a teorie zahradního umění*, Brno 2004, s. 40.

⁹⁷ Irmgard SIEBERT – Carola SPIES – Stefan SCHWEIZER (Hgg.), *Gärten – wie sie im Buche stehen. Gartenkunsthistorische Publikationen des 16. bis 20. Jahrhunderts aus dem Bestand der Universitäts- und Landesbibliothek Düsseldorf*, Düsseldorf 2011, s. 109.

⁹⁸ NA, f. Fideikomisní spisy, k. 1001, Inventarium..., formát 2°, inv. č. 77. Johann David FÜLCK, *Neue Garten Lust, oder Völliges Ornament...*, Augsburg 1720.

⁹⁹ NA, f. Fideikomisní spisy, k. 1001, Inventarium..., formát 2°, inv. č. 65.

¹⁰⁰ Jeho traktát byl totiž v letech 1666, 1672, 1684 a 1690 publikován pod názvem *Vom Gartenbau. Garten-Baw oder Unterricht von der Gärtnerey auff das Clima der Chur-Marck Brandenburg, wie auch der benachbarten teutschen Länder gerichtet...*, Cölln an der Spree¹ 1666, Cölln an der Spree² 1672; 3. vydání pod zkráceným titulem *Vom Garten-Baw*, Berlin – Leipzig – Cölln 1684. Až roku 1715 vyšel pod názvem *Neu angelegter Garten-Bau: oder Sonderbare Vorstellung Wie ein wolerfahrner Gärtner nicht allein die schönsten Lust-, Küchen-*

na jistotu. Jednak byl Johann Elsholtz všeobecně uznávaným autorem, který byl ceněn díky svému širokému vědeckému záběru.¹⁰¹ Znovuvydání Elsholtzova spisu mělo zaplnit mezeru na trhu – poptávka po německy psaných traktátech o zahradách dalece převyšovala nabídku.¹⁰² Elsholtzovo vědecké zaměření se do tohoto díla silně promítlo. Jakožto botanik se podrobně věnuje různým druhům rostlin, zahradu nechápe na rozdíl od Dezalliera jako umělecké dílo samo o sobě, zahrada musí splňovat i praktické požadavky. Ve svém traktátu se proto věnuje jak okrasným (květinovým), tak kuchyňským a bylinkovým zahradám, ale i sadům a vinicím. Všechny tyto typy zahrad by měly být podle Elsholtze součástí šlechtického sídla.

Na Elsholtze úspěšně navázal již v devadesátých letech 17. století vrchní mohučský zahradník Heinrich Hesse, jehož čtyři díla byla součástí jičíněveské knihovny. Hesse na sebe upoutal pozornost již svým prvním traktátem *Neue Garten-Lust*,¹⁰³ kde uplatnil své zkušenosti jak z praxe zahradníka ve své domovině, tak z cest po Nizozemí, Francii a Itálii. Později byla publikována jeho kniha *Neue Unterweisung zu dem Blumen-Bau*, kde se věnuje pěstování různých druhů okrasných květin.¹⁰⁴ Ovšem jeho zřejmě nejvýznamnější prací je roku 1710 v Lipsku vydaný *Teutscher Gärtner*.¹⁰⁵ Traktát navazuje na Hessovy předchozí práce, zároveň také

Baum- und Blumen-Gärten auf unserm teutschen climate füglich anzurichten... K Elsholtzovi viz: Axel KLAUSMEIER, *Johann Sigismund Elsholtz – „Botanicus, Praefectus Hortorum und Hoff-Medicus“ des Großen Kurfürsten, Schön und Nützlich. Aus Brandenburgs Kloster-, Schloß- und Küchengärten*, Berlin 2004, s. 88–99.

¹⁰¹ Elsholtz psal mimo jiné i spisy o zdravém stravování, které si nezadaly na popularitě s těmi o zahradách. *Diaeteticon: Das ist, Newes Tisch-Buch, Oder Unterricht von Erhaltung guter Gesundheit durch eine ordentliche Diät, und insonderheit durch rechtmäßigen Gebrauch der Speisen, und des Geträncks*, Cölln an der Spree 1682. Tato kniha se podobně jako pojednání o zahradách těšila velké oblibě a svého druhého vydání se dočkala v Lipsku téhož roku jako spis o zahradách, tedy roku 1715.

¹⁰² I. SIEBERT – C. SPIES – S. SCHWEIZER, *Gärten – wie sie im Buche stehen...*, s. 39.

¹⁰³ NA, f. Fideikomisní spisy, k. 1001, Inventarium..., formát 4°, inv. č. 13. *Neue Garten-Lust. Das ist, Gründliche Vorstellung, Wie ein Lust-Küchen und Baum-Garten unter unserem teutschen Climate füglich anzurichten*, Leipzig¹ 1690.

¹⁰⁴ *Blumen-Bau, worinnen deutlich und kuertzlich gelehret wird, wie die Blumen, sonderlich die Anemonen, Nelcken und Tulpen...*, Leipzig 1705.

¹⁰⁵ NA, f. Fideikomisní spisy, k. 1001, Inventarium..., formát 2°, inv. č. 41. *Teutscher Gärtner, Das ist, Eine gründliche Vorstellung, wie nach nothwendiger zubereitung des erdreichs unter unserm teutschen climate ein Lust- Küchen- und Baum-Garten füglich anzurichten...*, Leipzig 1710.

reflektuje nejnovější literaturu na poli teorie zahradního umění (zejm. *La théorie et la pratique du jardinage*). Skládá se ze čtyř knih, z nichž první se zabývá okrasnými zahradami, druhá exotickými („indickými“) rostlinami, třetí užitnou zahradou a čtvrtá se věnuje pěstování stromů. Své představy o zahradním umění sumarizuje na základě popisu ideální zahrady venkovského sídla, kde nesmí chybět zahradní domky, voliéry, pomerančovníky, groty, vodní atrakce, rybníky, sochařská díla a „*všelijaké starožitnosti*“. Vyjadřuje se také ke kompetencím, schopnostem a úloze zahradníka, který zároveň musí být připraven k diskusi s architektem. Podtrhuje, že základem dobře provedené zahrady je správné a přesné vyměření terénu, kde pro ilustraci jako zdařilý příklad jmenuje zahradu Julia Jindřicha vévody Sasko-Lauenburského v Ostrově nad Ohří.

Hesse byl zároveň i překladatelem. Jeho překlad pojednání *Le jardinier fleuriste et historiographe* Louise Liger (1658–1717) se spolu s originálem taktéž nacházel v knihovně hraběte Šlika.¹⁰⁶

Traktát kartuziána Clauda Gentila *Le Jardinier Solitaire*¹⁰⁷ je vzhledem k dalším spisům v tomto přehledu výjimečný svou formou dialogu. *Samotářský zahradník* neboli kartuziánský mnich rozmlouvá s anonymním šlechticem o výstavbě a formování zahrad, pěstování jak užitkových, tak okrasných rostlin a zároveň kontempluje krásu a užitečnost Stvoření, čímž zahradní dílo posouvá až na meditativní úroveň ve smyslu kartuziánské spirituality. Tento spis našel velký ohlas zejména v anglicky mluvících zemích.¹⁰⁸

O fascinaci Orientem se ve spojitosti se zahradami a krajinnými parky dá mluvit až od poloviny 18. století, avšak asijské kultury stejně jako další exotická témata stály v popředí zájmu již dlouhou dobu předtím. Mnoho

¹⁰⁶ Šlo o velice úspěšné kompilační dílo, které bylo krátce po prvním vydání přeloženo do více jazyků, roku 1706 vyšlo v anglickém překladu v Londýně spolu s překladem pojednání François Gentila *Le Jardinier Solitaire*, Hessův překlad je prvním do německého jazyka. Louis LIGER, *Le jardinier fleuriste et historiographe...*, Paris 1704; překlad *Historischer und verständiger Blumen-Gärtner...*, Leipzig 1715 – NA, f. Fideikomisní spisy, k. 1001, Inventarium..., formát 8°, inv. č. 18.

¹⁰⁷ NA, f. Fideikomisní spisy, k. 1001, Inventarium..., formát 8°, inv. č. 556. François GENTIL, *Le Jardinier Solitaire Ou Dialogues Entre Un Curieux & Un Jardinier Solitaire*, Paris 1612.

¹⁰⁸ Překlad *The Solitary or Carthusian Gardener from the French of Francois le Gentil*, London 1706.

zde zmíněných spisů obsahovalo přinejmenším jednu kapitolu věnovanou novým exotickým plodinám a jejich pěstování ve středoevropských podmínkách. Ovšem spisem, který byl těmto rostlinám a jejich botanické klasifikaci výhradně věnován, je dílo drážďanského dvorního zahradníka a botanika Georga Meistera (1653–713) *Der Orientalisch-Indianische Kunst- und Lust-Gärtner*.¹⁰⁹ Meister procestoval v letech 1677 a 1688 Indonésii a Japonsko a je považován za prvního evropského specialistu na asijské zahrady.¹¹⁰ Svě výše zmíněné dílo vydal na své vlastní náklady roku 1692 v Drážďanech. Věnuje se v něm množství japonských a východoasijských květin, jako první popsal v Evropě kamélie a jako jeden z prvních japonské bonsaje.

Pěstováním exotických plodin se zabývala i díla *Deliciae et Arcana Florum*¹¹¹ a traktát ekonoma a současně jednoho z nejplodnějších novověkých německých autorů Paula Jacoba Marpergera *Nutz- und lustreicher Plantagen-Tractat* – obě byla zastoupena v Jičíněvsi.¹¹²

Na první pohled zaujme dílko *Wohl-fundirter Zwerg-Baum* napsané salzburškým arcibiskupským zahradníkem Georgem Liegelsteinerem.¹¹³ „Trpasličí stromy“ popisuje jako zmenšeniny výjimečně krásných vzrostlých

¹⁰⁹ NA, f. Fideikomisionní spisy, k. 1001, Inventarium..., formát 4°, inv. č. 75.

¹¹⁰ Cestoval jako doprovod kasselského obchodníka, botanika, lékaře a jednoho z prvních japanologů Andrese Cleyera, který pracoval pro nizozemskou Východoasijskou společnost. K životu G. Meistera viz: Veit HAMMER, *Georg Meister (1653–1713). Ein biographischer Versuch*, München 2010.

¹¹¹ NA, f. Fideikomisionní spisy, k. 1001, Inventarium..., formát 8°, inv. č. 367. André de LA CROIX, *Deliciae & Arcana Florum, Oder Edles Kleynod, Das ist, /.../ Auch wie man solle aller Art Citronen-, Chineser-, Aepffel- und Oranien-Bäume zu ziehen, und erhalten...*, Köln¹ 1697, přepracované vydání Hamburg² 1698, Amsterdam³ 1700, Amsterdam⁴ 1701, Magdeburg⁵ 1707.

¹¹² Paul Jacob MARPERGER, *Paul Jacob Marpergers nutz- und lustreicher Plantagen-Tractat, oder, Gründlicher Beweiß was die Cultur fremder und auch einheimischer Plantagen an Bäumen, Kräutern und andern Gewächsen unsern Teutschland in seinen Haushaltungen und Commercii, wie auch dem aerario selbst vor Nutzen bringen könne*, Dresden 1722. NA, f. Fideikomisionní spisy, k. 1001, Inventarium..., formát 4°, inv. č. 59.

¹¹³ V inventáři taktéž označeno jako *Wohl fundierter Zwergbaum*, NA, f. Fideikomisionní spisy, k. 1001, Inventarium..., formát 8°, inv. č. 100; Georg LIEGELSTEINER, *Wohl fundierter Zwergbaum Oder Curieuseer Unterricht, Wie die Zwerg-Bäume alle Jahr beschnitten, wodurch solche in kurzer Zeit nicht nur in zierlich Wachsthum gebracht, sondern auch die Früchte vermehret, vergroßert und zu annehmlichen Geschmack verbessert werden können...*, Frankfurt am Main 1702.

stromů. V detailech líčí, jak zkracovat a ořezávat kořeny a větve, aby si strom zachoval svou košatost a zároveň nevyrostl více, než by bylo žádoucí. Text byl doplněn osmi dřevoryty, které byly ovšem převzaty z Quintiniea a jeho *Instruction pour les jardins fruitiers*. Díky svému námětu bývá tento spis označován za první pojednání o bonsajích,¹¹⁴ autor se však nikde přímo na orientální inspirace neodvolává a zaměřuje se na módní citronovníky.

Praktické návody, užitkové zahrady, pěstování a ošetřování stromů

Praktické příručky byly v jičíňveské knihovně zastoupeny ve značném počtu, s čímž se v katalogích zámeckých knihoven běžně nesetkáváme.¹¹⁵ Mohlo jít tedy o výraz individuálního zájmu majitele knihovny. Z toho důvodu, jakkoli se může jejich zařazení vedle teoreticky zaměřených traktátů zdát poněkud disproporční, je jistě zajímavé je alespoň v krátkosti zmínit.

Jedním z nejstarších pojednání bylo *Danielis Rhagorjy verneuerter Pflantz garttner*,¹¹⁶ které představuje první německy psané systematické pojednání o pěstování rostlin na švýcarské půdě, kde autor mimo jiné čtenáře seznamuje s bramborami či chřestem. Kniha vyšla poprvé roku 1639 a posledního vydání se dočkala roku 1676.¹¹⁷

Původně švýcarské provenience bylo také dílo kapucínského mnicha z Zugu Timothea von Rolla, který bývá někdy nazýván „švýcarský botanik“. Jeho dílo se objevuje v inventáři pod názvem *Rolls Neues blumen büchlein*.¹¹⁸ Autor se zde zabývá především okrasnými rostlinami a péčí o ně. Předlo-

¹¹⁴ Např. Walter PALL, *Dwarf Trees of George Liegelsteiner*, *Bonsai Magazine* 3, 2000, s. 38–39.

¹¹⁵ Za informaci a podnětnou konzultaci děkuji PhDr. Petru Maškovi.

¹¹⁶ NA, f. Fideikomisní spisy, k. 1001, *Inventarium...*, formát 8°, inv. č. 292. Daniel RHAGOR, *Pflantz-Gart, darinn grundlicher Bericht zu finden, welcher gestalten 1. Obs-Gärten, 2. Kraut-Gärten, 3. Wein-Gärten, mit Lust unnd Nutz anzustellen, zu bauen und zu erhalten: sampt zu End eines jeden Capitels beygefügter Verteutschung...*, Bern¹ 1639, následovaly další čtyři vydání, poslední roku 1675.

¹¹⁷ G. HERZOG, *Daniel Rhagorjys Pflantz-Gart aus dem Jahre 1639*, in: *Berns mächtige Zeit*, André Hostenstein (Hg.), 2006, s. 406–411.

¹¹⁸ NA, f. Fideikomisní spisy, k. 1001, *Inventarium...*, formát 8°, inv. č. 503. Timotheus ROLL, *Neues blumen-büchlein: in welchem enthalten die weise, wie die blumen ins gemein, und jede absonderlich solle gepflanzt werden*, Konstanz¹ 1669, Konstanz² 1687, Ulm³ 1893.

hou jeho práce byla čtvrtá kniha Ferrariho spisu *De florum cultura*, který František Josef Šlik taktéž vlastnil a bude zmíněn dále. Bratr Timotheus chtěl původně Ferrariho dílo pouze přeložit, nakonec se ovšem rozhodl sepsat originální pojednání, které „*nebude příliš velké a nešikovné k dennímu nošení po zahradě*“.¹¹⁹ Dílko je napsáno velice jadrným a živým jazykem. Ve své době bylo velice populární právě pro svůj praktický formát, malý rozsah, ale zároveň fundovanost autora.

Mezi další prakticky zaměřené spisy patřil například Baumgartenův *Garten-Memorial*¹²⁰ a *Manuál zahradníka* Agustina Mandiroliho (zem. 1661), italského františkána a teologa.¹²¹ Nechyběl ani překlad původně latinského pojednání Petra Lauremberga *Die Edle Gärten wissenschaft*.¹²² Bylinkovými, užitnými zahradami a ovocnářstvím se intenzivně zabýval i Johann Georg Müller, jehož dvě díla na tato témata jsou v jičíněveském inventáři označena jako *Müllers deliciae hortenses*¹²³ a *Compendium triplicis horticulturae*.¹²⁴ Francouzsky psanou literaturu v knihovně Františka Josefa Šlika zastupoval v první řadě *Le jardinier françois* královského komorníka Nicolase de Bonnefons, který vyšel poprvé v Paříži roku 1651.¹²⁵ Kniha se zabývá v první řadě pěstováním a pěstěním stromů, podává přehled

¹¹⁹ NA, f. Fideikomisní spisy, k. 1001, Inventarium..., formát 8°, inv. č. 503. Timotheus ROLL, *Neues blumen-büchlein: in welchem enthalten die weise, wie die blumen ins gemein, und jede absonderlich solle gepflanzt werden*, Konstanz 1669, s. 5.

¹²⁰ NA, f. Fideikomisní spisy, k. 1001, Inventarium..., formát 8°, inv. č. 557. Florianum BAUMGARTNER, *Garten-Memorial; oder, Kurze Erinnerung was ein fleissiger Baumgärtner alle Monat das ganze Jahr über bey den Bäumen in Acht zu nemen hat*, Nürnberg 1661.

¹²¹ NA, f. Fideikomisní spisy, k. 1001, Inventarium..., formát 8°, inv. č. 568. Mardirolo, *Manuale de Jardinier*; Agustino MANDIROLA, *Manuale de giardinieri: diviso in tre libri*, Vicenza 1661.

¹²² NA, f. Fideikomisní spisy, k. 1001, Inventarium..., formát 8°, inv. č. 317. *Die edle Garten-Wissenschaft aus Petri Laurembergii Rostochiensis Horticultura & Apparatu plantarum...*, I–II, Nürnberg 1671–1673. Překlad pořídil Albrecht Stromer von Reichenbach, který Laurembergův text rozšířil o poznámky regionálního charakteru (Franky).

¹²³ NA, f. Fideikomisní spisy, k. 1001, Inventarium..., formát 8°, inv. č. 93; Johann Georg MÜLLER, *Deliciae Hortenses, Das ist: Blumen- Artzney- Küchen- und Baum-Gartens-Lust...*, Stuttgart 1676, 1679, 1684, 1690, 1696, 1710, 1717, 1728, 1734, 1745.

¹²⁴ Johann Georg MÜLLER, *Compendium triplicis horticulturae, das ist: Kurtzer Entwurff eines dreyfachen Garten-Baus...*, Stuttgart 1675.

¹²⁵ NA, f. Fideikomisní spisy, k. 1001, Inventarium..., formát 8°, inv. č. 537. Celý titul zněl: *Le jardinier françois qui enseigne à cultiver les arbres et herbes potagères, par R. D. C. D. W. B. D. N.*

různých druhů ovoce a zeleniny a v závěru popisuje i výrobu marmelád, džemů, kompotů a vína.¹²⁶ Za Bonnefonsova následovníka můžeme označit ředitele versailleských užitkových zahrad Jeana Baptiste de la Quintinie (1626–1688), jehož spis *Instruction pour les jardins fruitiers* se také v Jičíněvsi nacházelo.¹²⁷

V knihovně hraběte Šlika měla své místo i řada děl specializujících se pouze na pěstění stromů. Hned třikrát se v jičíněveské knihovně objevil spis teologa a zahradníka českého původu Georga Holika (zem. 1704),¹²⁸ který je autorem velice úspěšného traktátu o roubování a štěpování stromů, který se i v jičíněveské knihovně nacházel ve třech exemplářích. Zřejmě šlo o různá vydání jeho *Vermehrtes vierfaches Garten-Büchlein*.¹²⁹

Jedno z nejčtenějších děl své doby je uvedeno pod názvem *Agricolae Vermehrung deren Bäume Staudten und blumen Gewächß*.¹³⁰ Autorem byl Georg Andreas Agricola (1672–1738), úspěšný řezenský lékař, který se krom své lékařské praxe věnoval i botanice. Byl známým experimentátorem, dokázal například vypěstovat dva až tři různé druhy plodů na jednom stromu. Jeho kniha na toto téma vzbudila senzaci po celé Evropě a byla brzy přeložena

¹²⁶ Francie v této době postrádala prakticky zaměřenou literaturu, která naopak v německy mluvících zemích v rámci literárního žánru *Hausväterliteratur* vzkvétala, a tak patřil Bonnefons ve Francii k velice úspěšným autorům.

¹²⁷ NA, f. Fideikomisní spisy, k. 1001, Inventarium..., formát 4°, inv. č. 27; Quintinie se kromě užitkových rostlin a jejich druhů zabýval také zahradnickým náčiním, přípravou půdy, pracovními technikami a vyjadřoval se i ke vzdělání zahradníka. Kniha byla později přeložena do angličtiny Johnem Evelynem a stala se jednou z úspěšných původně francouzsky psaných knih na anglickém kontinentu – John EVELYN, *Terra. The Compleat Gardener*, London 1693.

¹²⁸ Holik byl původně protestant, v mládí konvertoval ke katolické církvi a stal se nakrátko dominikánem, ovšem z řádu vystoupil a na nějaký čas byl pastorem bratrského sboru ve Wittenbergu, odtamtud se dostal do Švédska, od roku 1677 pak působil v Rize. Johann Samuel ERSCH – Johann Gottfried GRUBER (Hgg.), *Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften und Künste*, IX, Leipzig 1832, s. 112.

¹²⁹ Položky jsou zde uvedeny jako *Holicks neu vermehrtes Vierfaches Gartten Buch*, *Georgii Holyck Neu-vermehrtes vierfaches Garten-Buch* a *Hollix Neu vermehrtes 4.faches gartten buch*. 2. vol.; Georgii HOLYK, *Vermehrtes vierfaches Garten-Büchlein: Im Ersten wird erklärt und gezeigt die neuerfundene Arth der Corpulation, und Triangulation*, Leipzig–Frankfurt am Main¹ 1707, 1709², 1717³, 1720⁴, 1724⁵, 1727⁶, 1750⁷. NA, f. Fideikomisní spisy, k. 1001, Inventarium..., formát 8°, inv. č. 402.

¹³⁰ NA, f. Fideikomisní spisy, k. 1001, Inventarium..., formát 2°, inv. č. 35. Georg A. AGRICOLA, *Neu- und nie erhörter doch in der Natur und Vernunft wohlgegründeter Versuch der Universal-Vermehrung aller Bäume, Stauden, und Blumen-Gewächse*, Regensburg 1716.

do francouzštiny, holandštiny a angličtiny.¹³¹ Zároveň se na svém poli stala normativní publikací a svou pozici si udržela po dlouhou dobu.

Dalšími díly spadajícími do této kategorie byla také díla *Erneurter und vermehrter Baum- und Obstgarten* Wolfganga Jacoba Dümlera,¹³² traktát anonymního autora *Recht gründliche Anweisung zur Baumschule*, který byl vydán roku 1702 v Hamburku, dále překlad díla francouzského státníka Arnauld d'Andilly *La manière de cultiver les arbres fruitiers* pořízený Geroldem Edlebachem.¹³³ V Jičíněvi nechybělo ani pojednání Johanna Lochnera *Einfältige Unterweisung wie man zwergl und hochstammige bäume pflanzen solle*.¹³⁴

Obrazové a topografické práce

Výše zmíněné praktické příručky byly zřídka opatřeny ilustracemi, pokud se v nich již nějaké rytiny nacházely, tak velice poskrovnu. Postupně se však začaly objevovat také publikace, jejichž hlavním přínosem byl právě obrazový materiál. Mezi bohatě ilustrovaná díla patřily jak botanicky zaměřené spisy, tak rozličné topografie.

K prvnímu typu patří velice úspěšné pojednání italského jezuita Giovanniho Baptisty Ferrariho *Hesperides Sive De Malorum Aureorum Cultura*, které bylo poprvé vydáno roku 1646 v Římě. Bylo opatřeno množstvím mědirytin od renomovaných římských umělců. Ferrari v něm jako první kompletně, vědecky a detailně popsal různé druhy citrusových plodů a granátových jablek, přičemž plody jsou zde vyobrazeny naprosto pre-

¹³¹ V anglickém jazykovém prostředí je velice známý překlad Richarda Bradleyho: *A Philosophical Treatise of Husbandry and Gardening: Being A New Method of Cultivating and Increasing all sorts of Trees, Shrubs, and Flowers*, London 1721.

¹³² V inventáři jako *dümlers vermehrter baum und obst garten*; Wolfgang Jacob DÜMLER, *Erneurter und vermehrter Baum- und Obstgarten: nemlich, eine kurtze, jedoch deutliche Anweisung zur Baumgärtner ei und Peltz-Kunst...*, Nürnberg¹ 1651, 1661, 1664.

¹³³ NA, f. Fideikomisioní spisy, k. 1001, Inventarium..., formát 8°, inv. č. 102; Knihu vydal pod pseudonymem Antoine LE GENDRE, *La manière de cultiver les arbres fruitiers. Par le Sieur Le Gendre, curé d'Hénonville...*, Paris 1652, následovalo dalších jedenáct vydání. Překlad: Gerold EDLEBACH, *Baumgärtnerei d. i. Anleitung auf was Weise allerlei fruchtbare Obst-Beum recht und wohl zu pflanzen und zu pflegen*, Zürich 1679.

¹³⁴ Dvakrát – NA, f. Fideikomisioní spisy, k. 1001, Inventarium..., formát 8°, inv. č. 549 a *Tamtéž* inv. č. 373. Johann Christoph LOCHNER, *Einfältige Aber Wohl-Gründliche Unterweisung, Wie man die Zwergl, und hochstämmige Bäume pflanzen, und dieselbe pflegen solle...*, Nürnberg 1712.

cizně, a to v životní velikosti celé a rozpůlené, včetně listů. Další mědirytiny obsažené v knize představují mytologické scény,¹³⁵ zahradní pavilóny, oranžerie a dokonce i zahradnické náčiní. V inventáři jičíněveské knihovny je toto dílo označeno jménem Ferrariho vydavatele Hermanna Scheuse – *Scheus Hesperides*.¹³⁶ Stejně kvality vykazovalo i Ferrariho starší dílo *De Florum cultura*, které bylo zmíněno výše a které František Josef Šlik také vlastnil.¹³⁷ Zde se Ferrari věnoval výhradně okrasným rostlinám, z nichž ho zajímaly zvláště exotické druhy pěstované v té době v římských palácových zahradách.

Na Ferrariho úspěch navázal později s nemenším zdarem Johann Christoph Volkammer (1644–1720), norimberský kupec a botanik, který se pěstováním citrusů zabýval po celý život. Jeho dvousvazkové reprezentativní dílo bylo poprvé vydáno v letech 1708 a 1714 pod názvem *Nürnbergische Hesperides, der gründliche Beschreibung der Edlen Citronat, Citronen, und Pomerantzen-Früchte...*¹³⁸ a setkala se s okamžitým úspěchem. Oba svazky byly opatřeny, podobě jako u Ferrariho, detailními vyobrazeními rozličných druhů citrusovníků a jejich plodů a to včetně zobrazení krajiny a zahrad v okolí Norimberku a různých italských měst.

Autorem známého topograficky zaměřeného díla byl bavorský zahradní architekt Matthias Diesel (1675–1752). Jeho velkoryse pojatý spis nese název *Erlustierende Augenweide in Vorstellung herrlicher Gärten und Lustgebäude. Theils inventiert und angelegt, theils nach dermahligem Sito gezeichnet...* a byl poprvé vydán ve známém augsburském nakladatelství Jeremiase Wolffa roku 1717.¹³⁹ Kniha je sestavena jako sbírka mědirytin s vedutami například Velkého Trianonu ve Versailles, zámků a zahrad v Marly, St. Cloud, Hacklbergu u Pasova, Hellbrunnu a Mirabell u Salzburgu, zámku Fürs-

¹³⁵ Ferrari se věnuje i mytologickému pozadí, které za nadšením pro citrusy, zlatými plody z bájně zahrady Hesperidek, stálo.

¹³⁶ NA, f. Fideikomisionní spisy, k. 1001, Inventarium..., formát 2°, inv. č. 53.

¹³⁷ V inventáři uvedeno jako *ferar florum Cultura*, NA, f. Fideikomisionní spisy, k. 1001, Inventarium..., formát 4°, inv. č. 134. Knihu Ferrari dedikoval milovníku umění kardinálu Barberrini. Publikováno bylo poprvé roku 1633, o pět let později vyšel jeho italský překlad.

¹³⁸ Uvedeno jako *Volkamers Nürnbergische Hesperides*, NA, f. Fideikomisionní spisy, k. 1001, Inventarium..., formát 2°, inv. č. 51.

¹³⁹ Pod označením *dießls erlüstigende Augen wiethen der Gärten und lust Gebäude* 2. vol., NA, f. Fideikomisionní spisy, k. 1001, Inventarium..., formát 2°, inv. č. 133.

tenried, Schleißheim, Nymphenburg, Harlaching, nechybí ani mnichovská residence, autor se zaměřuje i na jednotlivé zahradní prvky jako terasy, kanály, oranžerie, ale i úpravu stromů, keřů a citrusů.

Na pomezí mezi teoretickým spisem a obrazovou topografií stojí popis rozmanitých knížecích dvorů a zahrad *Le Jardinier Hollandois* od Johanna von Groen,¹⁴⁰ zahradníka prince Oranžského, obsahující také praktické rady ke zbudování zahrad na francouzský a holandský způsob. Obsahuje četné ilustrace zahrad jako celků, tak rostlin, kašen, slunečních hodin.

Topograficky zaměřených prací se v Jičíněvsi nacházelo více, na což poukazují například inventární položky *Plans et Profils de Principales Villes de Lorraine, 2 Vol., ferer Palazzi di Roma 2. vol., Description de l'hotel des inva- lides a Paris, Prospect und Theile des ludwigs burs*.¹⁴¹

Agrární teorie a Hausväterliteratur, neboli návody k dobrému životu na venkově

Pojem *Hausväterliteratur* vznikl v 19. století za účelem pojmenování literárního žánru nabádavé literatury časté v německy mluvících zemích od 16. do 18. století. V době svého vzniku byly tyto knihy nazývány *Oekonomika* či *Hausbücher* a sloužily v první řadě vzdělaným majitelům venkovských sídel, tedy zejména šlechticům (ale nejen jim). Autoři těchto pojednání navazovali na své starověké předchůdce (Cato, Varro, Columella, Palladius) a vyjadřovali se k vedení domácnosti a hospodářství, povinnostem majitele a jeho ženy, účetnictví, ale i výstavbě rodinného sídla a hospodářských budov, užitkových a (často v menší míře) okrasných zahrad, sociálním vztahům jak uvnitř rodiny, tak v rámci panství vůči poddaným a podřízeným, náboženským povinnostem a chovu domácích zvířat. Obsahovaly

¹⁴⁰ V inventáři jako *Groen le jardiniers hollandeis*, NA, f. Fideikomisní spisy, k. 1001, Inventarium..., formát 4°, inv. č. 5. Johann van der GROEN, *Le Jardinier Hollandois, /.../Der Niederländische Gärtner/ Das ist/ Eine Beschreibung allerhand Fürstlicher/ Herren Höfen/ und Lust-gärten/ und wie man dieselben mit vielen trefflichen Bäumen/ Blumen und Kräutern kan... zierlich anrichten*, Amsterdam 1669/1670.

¹⁴¹ Zdá se, že ilustrovaných topografií bylo v knihovně více, jsou ovšem obtížně určitelné. Otázkou např. zůstává, jaké dílo se skrývá pod položkou *falda Architectura*, NA, f. Fideikomisní spisy, k. 1001, Inventarium..., formát 2°, inv. č. 145. Díla G. B. Faldy s vyobrazeními římských paláců a zahrad patřila k oblíbeným suvenýrům účastníků kavalírských cest.

i kalendář, lékařské rady, recepty na přípravu rozličných pokrmů i nápojů či tabulky sloužící k výkladu snů. Ačkoli, jak je zřejmé, tento typ literatury není většinou příliš detailní v architektonických otázkách, je velice užitečným pramenem pro poznání užitkových i okrasných zahrad a chápání krajiny jakožto pozemku náležejícího ke konkrétnímu statku či panství. V knihovně Františka Josefa Šlika se nacházela celá řada titulů, které lze do této kategorie zařadit.

Své místo v jičíněveské knihovně měli klasičtí starořímsí autoři agrární teoretických pojednání. Pod položkou *De Agricultura*¹⁴² se pravděpodobně skrývá slavné Catonovo pojednání označované za nejstarší dochovanou latinsky psanou prózu, které je orientováno na hospodářský profit statku (*villicus*) a dosažení co nejvýhodnějšího poměru mezi investicí a výtěžkem. Nechyběla zde ani díla Lucia Columelly a Rutilia Aemiliana Palladia. Položka *Luc' Columelle, und Pallady Ackerwerckh*¹⁴³ prozrazuje, že šlo o společné vydání jejich děl *De Re Rustica* a *Opus Agriculturae* v německém překladu. Columellovo dílo je považováno vedle Catonova za nejdůležitější starověké pojednání o hospodaření na venkově, obsahuje také rozsáhlou pasáž věnovanou zahradám, která je na počest Vergilia psaná v hexametrech.

František Josef vlastnil i množství novověkých traktátů. Všeobecně nejznámějším dílem žánru *Hausväterliteratur* je *Georgica Curiosa* rakouského šlechtice Wolfa Helmharda Hohberga (1612–1688), který byl v knihovně hraběte Šlika zastoupen v několika exemplářích.¹⁴⁴ Wolf Helmhard von Hohberg představuje klasický prototyp venkovského šlechtice. Vedle prozaických děl sepsal i několik básní, v nichž po vzoru Vergilia velebil život na venkově a venkovskou krajinu. Ovšem proslul až svým traktátem, který poprvé vyšel roku 1682 v Norimberku. Zde tematizuje nejen praktické otázky týkající se chodu domácnosti a fungování statků, ale předkládá i mnohem abstraktnější témata jako je postavení otce rodiny a jeho ženy či řád domácnosti a panství, pro které je v posledním důsledku předobrazem řád daný světu jeho Stvořitelem. Rozsáhlé jsou také pasáže věnující se kultivaci půdy a výstavbě okrasné a užitkové zahrady. Na

¹⁴² NA, f. Fideikomisní spisy, k. 1001, Inventarium..., formát 2°, inv. č. 71.

¹⁴³ Tamtéž, inv. č. 112.

¹⁴⁴ Tamtéž, inv. č. 49 – v inventáři označené *Hochbergs Georgica curiosa 10 Vol.* a NA, f. Fideikomisní spisy, k. 1001, Inventarium..., formát 2°, inv. č. 154 – *der adelichen Landt- und feldt Lebens Prodromus libri Decimi de pum et bomicum Cura*, přičemž zde jde o část o Hochbergova díla věnující se včelařství.

jejich základě je možné udělat si obrázek o průběhu výstavby a zřizování různých prvků venkovského sídla na přelomu 17. a 18. století.¹⁴⁵ Zajímavé je, že návrh a tvorbu zahrady nevkládá v první řadě do rukou zahradníka-umělce, říká, že záleží na majiteli panství, který díky velkému množství literatury disponuje potřebnými znalostmi a vkusem a po konzultaci se zahradníkem má sám rozhodnout o podobě zahrady.¹⁴⁶ Zajímavé je, že autor nedoporučuje budování nákladných okrasných zahrad s rozličnými atrakcemi za každou cenu, a to ani přesto, že jejich reprezentativní funkci pokládá za nesmírně důležitou.¹⁴⁷ Poznámává, že chod a údržba takové zahrady jsou spojeny s vysokými náklady a nabádá v tomto směru spíše ke spřívosti a rozumnému uvážení.¹⁴⁸

Další díla tohoto žánru je pro jejich množství možné pouze letmo zmínit. Pozoruhodným spisem je *Nützliche Hauß- und Feld-Schule*¹⁴⁹ již výše zmíněného architekta a teoretika architektury Andrease Böcklera. Zatímco jeho architektonická pojednání jsou ryze kompilačního charakteru, jeho „nabádavý“ traktát o vedení domácnosti je originální a neotřelý.¹⁵⁰ Rozsáhlé dílo¹⁵¹ je rozděleno do 46 kapitol podle klasických tematicky zaměřených obdobných traktátů. Böckler ovšem jakožto architekt věnuje mnohem více pozornosti stavebním otázkám, pozornost zaměřuje i na užitné a okrasné zahrady.

Mezi dalšími spisy žánru *Hausväterliteratur*, které František Josef Šlik vlastnil, bylo například pojednání Švýcara Emanuela Königa, *Georgica helvetica Curiosa*,¹⁵² dále rozsáhlé souhrnné kompendium *Der Curiose Künstler* Adama

¹⁴⁵ Wolf Helmhard von HOHBERG, *Georgica curiosa oder Adeliges Land- und Feldleben...*, I., Nürnberg 1682, čtvrtá až šestá kniha.

¹⁴⁶ „...v našich dnešních časech /.../ se v každém knihkupectví nachází mnohem víc knih o zahradách, než o jakémkoli dalším odvětví zemědělství.“ Wolf HOHBERG, *Georgica curiosa aucta...*, kniha IV, Nürnberg 1716, s. 527; dále viz: kniha VI, s. 744.

¹⁴⁷ *Tamtéž*, kniha IV, s. 529.

¹⁴⁸ *Tamtéž*, kniha VI, s. 740.

¹⁴⁹ *Böckleri hauß und feld Schule*, NA, f. Fideikomisní spisy, k. 1001, Inventarium..., formát 4°, inv. č. 45. Georg Andreas BÖCKLER, *Nützliche Hauß- und Feld-Schule: Das ist: Wie man ein Land-Feld-Guth und Meyerey mit aller Zugehöre /.../ mit Nutzen anordnen solle...*, Nürnberg 1678.

¹⁵⁰ B. VOLLMAR, *Die deutsche Palladio-Ausgabe des Georg Andreas Böckler Nürnberg 1698*, s. 152.

¹⁵¹ První vydání čítá přibližně 1300 stran.

¹⁵² NA, f. Fideikomisní spisy, k. 1001, Inventarium..., formát 8°, inv. č. 401. Emanuel KÖNIG, *Georgica Helvetica curiosa, das ist, Neu curioses eydgnossisch-schweitzerisches Hauss-*

Friedricha Kirsche,¹⁵³ v němž se autor zabýval podrobně nejen rozličnými otázkami vedení domácnosti a obvyklými tématy, ale i řemeslnou výrobou (zpracováním kovů, drahých kamenů a kůží, keramikou, výrobou piva). Nechyběl zde ani jeden z nejranějších traktátů tohoto žánru, *Oeconomia, ruralis et domestica* protestantského faráře Johanna Colera,¹⁵⁴ který nabízí velice celistvý obrázek o životě na venkově před třicetiletou válkou. Byla zde zastoupena i díla již výše zmíněného francouzského agronoma Louise Ligera *Oeconomie Generale de la Campagne*¹⁵⁵ a *Nouveau théâtre d'agriculture*,¹⁵⁶ jedno z pozdějších pojednání tohoto žánru *Der kluge Land Mann* Philipa Florina,¹⁵⁷ *Del Borrovo Ausführliche beschreibung des so genannten grossen Oeconomischen Acker Messers*,¹⁵⁸ *Feldeckův Kern Einer vollständigen Hauß- und Landes-Wirthschaft*¹⁵⁹ a *Schauplatz des Allgemeinen Haußhalten* již výše zmíněného Jacoba Johanna Agricoli.¹⁶⁰

Buch, Basel 1706.

¹⁵³ NA, f. Fideikomisní spisy, k. 1001, Inventarium..., formát 4°, inv. č. 64. Adam Friedrich KIRSCH, *Der zu vielen Wissenschaften dienstlich-anweisende und von neuem wieder aufgelegte Curiose Künstler vorgestellt in einem neu-verfertigten /.../ Kunst- Hauß- Artzney- und Wunder-Buch*, Nürnberg 1710.

¹⁵⁴ NA, f. Fideikomisní spisy, k. 1001, Inventarium..., formát 2°, inv. č. 114 uvedeno jako *Coleri oeconomia ruralis et Domestica*. Johann COLER, *Oeconomia Ruralis Et Domestica: Darin[n] das gantz Ampt aller trewer Hauß-Vätter und Hauß-Mütter, beständiges und allgemeines Hauß-Buch, vom Haußhalten, Wein- Acker- Gärten- Blumen- und Feld-Bau, begriffen...*, Mainz 1646.

¹⁵⁵ NA, f. Fideikomisní spisy, k. 1001, Inventarium..., formát 4°, inv. č. 14 – *oeconomie Generale dela Campagne*; Louis LIGER, *Oeconomie generale de la campagne, ou nouvelle maison rustice I–II*, Amsterdam 1700–1701. (Až do počátku 19. století vyšlo ve 13 vydáních).

¹⁵⁶ NA, f. Fideikomisní spisy, k. 1001, Inventarium..., formát 4°, inv. č. 44 – *le Nouveau Traité d'Agriculture*. Tamtéž: *Nouveau théâtre d'agriculture et ménage des champs*, Paris 1712 (následovalo dalších 8 vydání po celé 18. století).

¹⁵⁷ NA, f. Fideikomisní spisy, k. 1001, Inventarium..., formát 4°, inv. č. 133; Franz Philipp FLORIN, *Der Kluge Landmann, Oder: Recht gründlicher und zuverlässiger Unterricht, wie man das Haus-Wesen nützlich anfangen, in gutem Stand erhalten...*, Nürnberg – Frankfurt am Main – Leipzig 1725.

¹⁵⁸ Alessandro del BORRO, *Ausführliche Beschreibung des so genannten grossen Oeconomischen Acker-Messers, oder nützlichen Pflug-Schaars, Welchen der Marchese Don Alessandro dell Borro erfunden, und zur Verbesserung des Ackerbaues appliciret...*, Leipzig 1721.

¹⁵⁹ NA, f. Fideikomisní spisy, k. 1001, Inventarium..., formát 8°, inv. č. 404; Joseph von FELDECK, *Kern Einer vollständigen Hauß- und Landes-Wirthschaft, Oder Der Wohlerfahrne Böhmisch- und Oesterreichische Haußhalter*, Leipzig 1718. V inventáři jako: *Feldecks Kern einer vollständigem landes Würthschaft*.

¹⁶⁰ Jacob Johann AGRICOLA, *Schauplatz des Allgemeinen Haußhalten, das ist Kurtze, jedoch*

Závěr

Knihovna Františka Josefa Šlika byla velice dobře vybavená nejdůležitějšími traktáty své doby, a to ve všech pojednaných oborech. Všechna tato díla byla určena jak odborníkům ve specializovaných odvětvích, tak – v některých případech zejména – sběratelům a diletuujícím znalcům. Co se týče provenience, objevují se zde ve značné míře tituly jihoněmeckého původu.¹⁶¹ Zvláště ve velkém počtu se setkáváme s nakladatelskými počiny slavného augsburského vydavatele Jeremiase Wolffa. Zdá se, že se hrabě Šlik zajímal o každou novinku, která u něj v oboru zahradního umění vyšla. Pozoruhodné také je, že při nákupu literatury nehrála ve sledovaných oborech roli konfese, o čemž vypovídá například zastoupení děl Böcklerových a Sturmových.

Jak již bylo zmíněno výše, překvapivý je také velký počet prakticky zaměřených knih orientujících se na užitkové zahrady a ovocnářství, překračující běžný standard toho, co lze v katalogích šlechtických knihoven najít. V tomto ohledu by knihovna mohla velice dobře odrážet individuální zájem svého zřizovatele. Většina z pěstitelských příruček navíc nebyla nikterak reprezentativními tituly, které by měl šlechtic vlastnit z důvodů prestiže, což opět potvrzuje myšlenku, že se mohlo jednat o osobní zálibu hraběte. Hojně zastoupení měla v knihovně i preskriptivní literatura žánru *Hausväterliteratur*. Zatímco pojednání o architektuře a geometrii byla jakousi součástí „povinné výbavy“ šlechtické knihovny, praktické příručky mohly být docela dobře majitelem panství užívány a konzultovány pravidelně v různých otázkách hospodaření.

Další informace, které o Jičíněvsi a Vokšicích máme, nám dávají poměrně jasnou představu, kde se případná iniciativa hraběte mohla odrážet. Součástí areálu jičíněveského zámku byla pravděpodobně okrasná zahrada, o jejíž podobě nemáme žádnou bližší informaci. Je však jisté, že se zde nacházely dvě oranžerie, ovocnářská zahrada a pěstovala se zde i vinná

klare Unterweisung und Anleitung, von dem Haußhalten, Feld- Acker- Wein- Blumen- und Garten-Bau Wie dan[n] auch Wild-Weydwerck, Vogelfang, Fischereyen, Schöffereyen und Viehezucht, samt einem Koch- Candier- und Distilier-Buch..., Nördlingen 1677. V inventáři: *Schauplatz des allgemeinen haußhalten 2. Vol.*, NA, f. Fideikomisní spisy, k. 1001, Inventarium..., formát 4°, inv. č. 57.

¹⁶¹ Je zajímavé, že jihoněmecká provenience převládala v 17. století v oboru architektury a stavitelství také v pražských měštanských knihovnách – srov. Z. HOJDA, „Die architektur ist das schönste und nützlichste nach denen litteris“, s. 119.

réva.¹⁶² Víme také, že na jičíněveském panství zaměstnával František Josef Šlik minimálně dva zahradníky – jednoho samozřejmě při zámku v Jičíněvsi a druhého u dvora ve Vršcích.¹⁶³ Stejně tak tomu bylo ve Vokšicích, kde měl zahradník na starosti ovocný sad a pravděpodobně zelinářskou a bylinkovou zahradu.¹⁶⁴ V inventáři veliškého panství nechybí ani výčet pomerančovníků při zámku ve Vokšicích.¹⁶⁵ Zdejší dvůr měl navíc plně hospodářské zázemí, jehož součástí byl pivovar, palírna a hostinec.

Znalost složení jičíněveské (resp. i méně reprezentativní vokšické) knihovny a obsahu jednotlivých knih vytváří společně s dalšími položkami inventáře velice živý obraz fungování panství Jičíněves a Vokšice. Ta byla nejen symbolicky propojena známou krajinnou kompozicí, jejímž centrálním bodem byla kaple Loreta, viditelná z obou panství a tyčící se na veliškém hřbetu, ale navíc byla panství spojena správně a hospodářsky. Ekonomická, rekreační a religiózní funkce se zde prolínaly ideálním způsobem, jak jej demonstrují i výše zmíněné traktáty žánru *Hausväterliteratur*. Je obtížné a svým způsobem i zavádějící hledat v pojednaných knihách přímé inspirace architektonických památek vzniklých zde za života Františka Josefa Šlika.¹⁶⁶ Možné ovšem je odvolávat se na reciproční vztah knihy (resp. jejího autora) a čtenáře a doplnit si tak představu o fungování panství, jejich „příslušenství“ a motivacích, otázkách a úkolech jejich majitele.

¹⁶² V inventáři jsou zmíněny dvě oranžerie a suširna ovoce. Je zde také popsáno vybavení zahradníkovy domku, kde nechybí náčiní ke sklizni vínné révy.

¹⁶³ NA, f. Fideikomisní spisy, k. 1001, Inventarium..., nepag.

¹⁶⁴ Představu o rozvržení dvora a hospodářských budov dává mapa dvora ve Vokšicích z roku 1698, SOA Zámorsk, f. Ústřední správa šlikovských velkostatků Jičíněves, mapa č. 30. O mapovém materiálu viz: Eva CHODĚJOVSKÁ, *Příspěvek k ikonografii hospodářských budov na schlikovských panstvích Jičíněveska*, in: Šlechtické rody a jejich sídla v Českém ráji, Z Českého ráje a Podkrkonoší – supplementum 13, Semily 2009, s. 332–346.

¹⁶⁵ Je zmíněno 53 pomerančovníků v květináčích různé velikosti. NA, f. Fideikomisní spisy, k. 1001, „*Inventarium deren nach wa' l[and] S[eine]r Excellenz Dem hoch- und Wohlgebohrnen herrn herrn frantz Joseph Schlick des heil[igen] Römischen Reichs Graffen zu Passann und Weiskirchen be' der in dem königgratzer Kreiß liegender herrschafft Wellisch, und Rittersitzen Wrsetz und Chigitz cum Appertinent' s, biß den 30ten Novembris Anno 1740. Liquidirten= und den 24ten Dezembris Anno 1740. Inventirten= und würcklich befundenen Mobilien, Fahrnissen und Würtschaffs Effecten*“, nepag.

¹⁶⁶ Což by také bylo úkolem studie zaměřené spíše na stavební dějiny konkrétních památek.

„Ve všech těchto případech nikomu neoznámil, kam jde“ aneb Nezpracované osobní fondy knihovníků v Literárním archivu Památníku národního písemnictví

*„Not in one of these cases did he say where he was going,“
or else The Unsorted personal record groups of the
librarians in the Museum of the Czech Literature´s Literary
Archive*

Miloš Sládek

Abstrakt

Písemné pozůstalosti knihovníků jsou ve sbírkách Literárního archivu Památníku národního písemnictví velmi časté. Většinou však neobsahují materiály ke knihovnické práci. Určitou výjimku představují osobní fondy knihovníků Muzea Království českého, po roce 1918 Národního muzea v Praze. Zejména z jejich pracovních deníků je možné poznat vnitřní atmosféru a v mnohém i mezilidské vztahy v nejvýznamnější české muzejní knihovně.

Abstract

Written heritage of librarians is very common in the collections of The Museum of Czech Literature´s Literary Archive. However, materials for library work are usually not its part. One exception is represented by personal record groups of librarians from The Czech Kingdom Museum (after 1918 known as The National Museum in Prague). Their work diaries offer rare opportunity to immerse into inner atmosphere and sometimes even interpersonal relationships on the floor of the most important Czech museum library.

Klíčová slova

Literární archiv – Národní muzeum v Praze – knihovna – pracovní deníky

Keywords

Literary archive – National museum in Prague – Library – work diaries

Laskaví v Kristu čtenáři,

představme si, že je dnes Zelený čtvrtek. Ve specifické zelenočtvrteční atmosféře poslední Kristovy večere, Jidášovy zrady, spících apoštolů a krvavého Kristova potu před vámi kdesi v dáli či pomyslně za textem stojím jako nepříliš dobrý herec, který si tolik chtěl zahrát svatého Petra nebo svatého Jakuba, ale nakonec na něj zbyla jenom role Jidáše. Tentokrát nezradím Krista, ale téma svého dávno předem dohodnutého příspěvku. Když jsem chtěl upozornit na nezpracované osobní fondy knihovníků uložené v Literárním archivu Památníku národního písemnictví (dále jen LA PNP), netušil jsem, jaký úkol jsem si předsevzal či na jakou mucholapku jsem usedl. Nezpracovaných pozůstalostí knihovníků je totiž v Literárním archivu tolik, že by se o nich dala uspořádat dvousemestrální výběrová přednáška – a ještě bychom museli promyšleně vybírat témata a studenty zbavovat přestávek, časů na obědy či na přesuny z jedné fakultní budovy do druhé. Kdejaký spisovatel či literární historik byl oficiální profesí knihovníkem, pouhá blízkost depozitáře s velkým množstvím knih jakoby přinášela tvůrčí myšlenky i odborné nápady. V LA PNP jsou zastoupeny písemné pozůstalosti knihovníků všech významnějších pražských i mnohých mimopražských knihoven. Zatímco například pozůstalosti jazykovědců jsou u nás až na vzácné případy nezpracované, knihovníci jsou na tom z tohoto úhlu pohledu podstatně lépe: odhaduji, že tištěný inventář a karty druhého stupně evidence má více než polovina osobních fondů knihovníků. Zájem badatelů a archivářů však obvykle nevyvolávala vlastní knihovnická profese, ale již zmíněné další umělecké či odborné zájmy knihovníků. Například zpracované fondy Jiřího Mahena či Františka Serafinského Procházky přitahují zejména z hlediska jejich literární tvorby, fond Zdeňka Václava Tobolky je pozoruhodný z hlediska řady kulturněhistorických témat, pozůstalost Čenka Zírta z hlediska národopisu, nezpracovaný fond Bedřicha Václavka z hlediska lidové písně a kramářských tisků.

Zmíněné odborné zájmy pak velmi často až přímočaře odráží i obsah osobních fondů. Knihovnická práce a knihovnictví obecně je tu takřka

vždy zastoupeno jen několika dopisy a pohlednicemi od kolegů, případně nadřízených z knihovny, a i tam nalezneme více pozdravů z cest a přání radostně prožitých svátků než pracovních poznámek a pokynů. Tu tam se objeví nějaká fotografie pracovníků knihovny, například v pozůstalosti ředitele Zemské a univerzitní knihovny v Brně Jaroslava Sutnara najdeme fotografii podřízených knihovníků z roku 1928 včetně tehdy mladičkého Bedřicha Václavka. Za výsledek ryze knihovnických prací můžeme považovat i některé výběrové bibliografie, například v písemné pozůstalosti Václava Běhouňka je vedle překladů z ruštiny a velkého konvolutu dopisů od Jaroslava Seiferta též tisk jeho práce *Bibliografie literatury o studentstvu*. Z knihovnického hlediska je mimořádný fragment písemné pozůstalosti Ladislava Jana Živného (1872–1949), ředitele Národní a univerzitní knihovny, kde naopak materiály ke knihovnictví výrazně převažují. V archivních fondech institucí bychom jistě našli zákon o veřejných obecních knihovnách z roku 1919, tisky referátů ze sjezdu knihovníků v Litomyšli z roku 1931 a možná též výstřižky o knižních darech a o knihovnách v Čechách a ve střední Evropě. V mnohém výjimečnější jsou fotografie, doklady a tisky dokládající Živného zájmy o studijní prostory v některých amerických knihovnách na začátku 20. století i fotografie knihovnických sálů z Glasgow, Oxfordu, Dublinu a Belfastu. Bylo by jistě zajímavé pokusit se dohledat, zda se zmíněné fotografie alespoň částečně uplatnily jako inspirace při úpravách knihovnických interiérů klementinské knihovny. Rukopisy s problematikou knihovnictví a teorie knihovnické práce najdeme také u dalšího ředitele klementinské knihovny, Jana Emlera (například studie *Vědecké knihovny v Československu z let 1932–1933*, článek *Využití knihoven pro volný čas dělníků*, referát na konferenci výboru Mezinárodního svazu knihovníků i příspěvek o návštěvě polských knihoven zřejmě z dvacátých let).

Je pozoruhodné a do značné míry příznačné, jak málo pozornosti bylo dosud věnováno písemným pozůstalostem knihovníků Muzea království českého a později Národního muzea ve sbírkách LA. Ve druhém stupni evidence byly dosud zpracovány jen pozůstalosti Václava Hanky a Čeňka Zíbrta, naopak nezpracované a mnohdy zcela neuspořádané zůstávají fondy Antonína Jaroslava Vrtátka (47 kartonů), Václava Řezníčka (6 kartonů), Adolfa Patery (30 kartonů), Jana V. Lega (12 kartonů), Josefa Volfa (65 kartonů), Antonína Dolenského (26 kartonů), Františka Páty (5 kartonů), Miloslava Novotného (i s nedávným přírůstkem delimitovaným z muzea ve Strakoncích 76 kartonů), Františka Khola (34 kartonů) a Jarmila Krecara

(81 kartonů). Přitom je zjevné, že hlubší průzkum těchto fondů by mohl přinést v mnohém detailnější poznání dějin muzejní knihovny i historie samotného Literárního archivu, neboť právě součástí muzejní knihovny byl literárně nejvýznamnější český archiv od svého postupného vzniku ve dvacátých letech 19. století až do konce roku 1963. Jako dlouholetému pracovníku Literárního archivu PNP mi bohužel nezbyvá než konstatovat, že tato instituce celá desetiletí postrádala potřebu hlubší historické reflexe dějin jednotlivých sbírkových oddělení a nyní toto vakuum nahrazuje specifickou obrazovou publikací, která z hlediska textové složky obsahuje pouze velmi stručné popisky k fotografiím doplněné nepříliš podrobnou vizí muzejní činnosti v blízké budoucnosti.¹

Pro nezpracované osobní fondy muzejních knihovníků jsou typické poměrně velmi rozsáhlé oddíly korespondence, které obvykle zahrnují více než polovinu jednotlivých fondů. Na přelomu 19. a 20. století si hojně dopisovali takřka všichni včetně manželek v domácnosti, ale muzejní knihovníci si možná ukládali svoje písemnosti o něco pečlivěji než ostatní, možná vzhledem ke svým funkcím nebo možnostem přístupu ke knižnímu materiálu byli také častějšími adresáty dopisů. Většina dochované korespondence dokládá odborné kontakty knihovníků zejména s humanitně orientovanými vědci z Čech i z ciziny (například u Adolfa Patery četná korespondence od Michala Hórnika, Vatroslava Jagiče, Hermenegilda Jirečka, Josefa Ladislava Piče, Antonína Rybičky, Isidora Zahradníka, u J. A. Vrtátka korespondence s bratry Jirečkovými a pozoruhodný dopis Heinricha Schliemanna z roku 1884, u Jana V. Lega korespondence se slovinskými badateli a přáteli, u Františka Khola čilé písemné kontakty s Otokarem Fischerem, Václavem Vojtíškem a Jaroslavem Vlčkem, u Jarmila Krecara četné dopisy od Otakara Pertolda, u Josefa Volfa korespondence s Luborem Niederlem, Antonínem Podlahou, Eduardem Šebestou, u Miloslava Novotného například četné dopisy s Konstantinem Alexandrovičem Čcheidzem). Početnější korespondence se spisovateli se

¹ Růžena HAMANOVÁ – Zdeněk FREISLEBEN, *Památník národního písemnictví 1953–2013*, Praha 2013. Podobně macešská k dějinám Památníku národního písemnictví a Literárního archivu je i publikace Naděžda MACUROVÁ a kol. (eds.), *Záznamy času. Ze sbírky Památníku národního písemnictví v Praze*, Praha 2003, kde dějiny LA jen nepatrně přesáhly jednu tištěnou stranu (s. 25–26) a o předválečných dějinách této instituce je tu jen krátká zmínka.

ve větší míře objevuje jen u Jarmila Krecara (Artur Breisky, Viktor Dyk, Karel Hugo Hilar, Arnošt Procházka), u Františka Khola (Viktor Dyk, Jaroslav Kvapil, Hanuš Jelínek, Vilém Mrštík, Anna Maria Tilschová), četnější korespondence s výtvarnými umělci a architekty je spíš výjimečná (například několik pohlednic a zálepka od Alfonse Muchy v pozůstalosti Josefa Volfa, dvanáct dopisů od Zdenky Braunerové u Jarmila Krecara, ojedinelá korespondence Viktora Strettiho, Ladislava Šalouna a Zdenky Braunerové u Antonína Dolenského). Korespondence se šlechtici a dalšími členy muzejního výboru je nejvíce zastoupena u A. J. Vrtátka, čteně se dochovaly zejména dopisy od Jindřicha Clam-Martiniče a Jana Harracha. Z korespondence cizí uložené ve fondech muzejních knihovníků snad může zaujmout konvolut dopisů Julia Zeyera Růženě Jesenské z let 1889–1900 v pozůstalosti Jarmila Krecara. Značná část dochované korespondence se knihovnické práce vůbec netýká, v některých dopisech nalézáme stále se v různých formulačních variantách opakující reakce na požadované navrácení knih, nebo požadavky o vyhledání tisků, umožnění fotografování knih či archiválií apod. O vlastních specifických knihovní práce v muzeu a o atmosféře v muzejní knihovně však vypovídají pramálo. Výjimku představuje relativně komplexněji dochovaná pracovní korespondence Antonína Dolenského, bohužel zcela neuspořádaná.²

Nevrácené archiválie vytažené nejspíš z nezpracovaných archivních a knihovnických fondů se čteně objevují zejména ve fondu Adolfa Patery (mezi nimi pozoruhodný dopis Antonína Koniáše nezjištěnému členu rodu Kolovratů z roku 1752), ale najdeme je i u Václava Řezníčka (účetní kniha z České Skalice z let 1798–1799, opis privilegia Rudolfa II. pro Německý Brod nejspíš z 18. století), u Jarmila Krecara (výbor z Tannerova spisu *Epitome historica rerum civitatis Plsnae* vzniklý někdy před rokem 1695, původně uložený v zámucké klášterní knihovně a později v majetku Karla Slavoje Amerlinga).

Další nesmírně rozsáhlý celek představují v pozůstalostech muzejních knihovníků rukopisy vlastní, případně rukopisy jejich kolegů a přátel. Rukopisy s problematikou knihovnictví a teorie knihovnické práce najdeme u muzejních knihovníků v porovnání s jejich klementinskými kolegy

² LA PNP, fond Antonín Dolenský /nezprac./, pracovní korespondence zejména v kartonech 1 a 7 (uvedená čísla kartonů jsou pouze orientační, po případném zpracování nebo uspořádání fondu se z pochopitelných důvodů změní).

relativně vzácněji. Určitou výjimku představuje písemná pozůstalost Miloslava Novotného (například pozoruhodné články *Militarizace knihoven v Rusku* nebo *Kdo kupuje v Rusku knihy*; Novotného článek o Literárním archivu je ostatně přílohou tohoto příspěvku). Stále aktuální je Novotného článek nazvaný *Národní muzeum jako vědomí a nic*, ve kterém upozorňuje na žalostnou situaci Národního muzea na přelomu let 1945 a 1946. Ocituje alespoň krátce z prvotního náčrtu z 3. února 1946: „*A nyní, když by bylo potřeba tolika peněz na konzervaci a instalaci sbírek, přibývají k tomu žalostné zvěsti, že letos se bude tolik šetřit, tolik šetřit! Ti, kdož mají v rukou péči o kulturní statky českého národa, by si měli nyní plně uvědomit svou odpovědnost i za osud Národního muzea. Že náš Panteon nevypadá, jak bychom si přáli, je smutné, ale přes to se lze přenést. Horší je, že cítíme neustále, jak jsme pokládáni za živé jakoby marný, lukrativní, hybridní, jehož není zapotřebí a jehož psího hlasu není třeba slyšet. U čerta, což si nedovedou ti, co nás neslyší, rozpočíst, že jsme opravdoví klenotníci českého národa a Československého státu! Že nejsme příživníci, že thesaurujeme pro všechny nás kapitály, jež se nedají dohodnotit, a že naše poklady jsou vklady, jejichž hodnota se zvyšuje desetiletí co desetiletí třeba i několikanásobně. Uvažte, že knihovna jen za rok 1945 má přírůstky v ceně (měřené docela skromně) nejmíň 1 000 000 dobrých Kčs, a že její hodnota úhrnná (násopte přírůstek z jednoho roku sto pětadvacetí – Národní muzeum trvá od roku 1818) přesahuje jistě 150 000 000 Kčs.*“³ Miloslav Novotný se též pokoušel o uměleckou prózu z knihovnického prostředí (z dnešního pohledu lehce naivní povídka pro knihomoly *Skon knihovníka Merlína*). Množství dalších studií, článků, edic, poznámek a pracovních materiálů ve fondech muzejních knihovníků je obrovské a není možné je na tomto místě být jen zmiňovat.

Z rukopisů cizích chci upozornit skutečně velmi výběrově na práci Jaroslava Durycha *Okamžiky z válečných let, rok 1915*, která je součástí fondu Jarmila Krecara, a na množství rukopisů Jana Opolského a dva rukopisy Miloše Martena uložené v témže fondu. Drobných tisků (s výjimkou novin), cennějších výstřížků, fotografií a varií bývá v nezpracovaných pozůstalostech muzejních knihovníků poměrně málo. Například u A. J. Vrtátka nalezneme objemný tisk jeho práce *Perly české* z roku 1855, u Jarmila Krecara nás nejspíš nepřekvapí výstřížky z *Poledního listu*, u Josefa Volfa a Miloslava Novotného množství separátů a knihovědných výstřížků.

³ LA PNP, f. Miloslav Novotný, k. 29, článek *Národní muzeum jako vědomí a nic*, prvotní náčrt, s. 3–4.

Zcela ojedinělou památku představuje brk Boženy Němcové uchovávaný v pozůstalosti Jarmila Krecara, kterým autorka údajně psala při svém pobytu v Novém Bydžově roku 1861. Mimořádný pramen bezesporu představují Vrtátkovy deníky, zejména jeho poznámky z cest. Vedle útrap cestování dostavňikem a velmi letmých poznámek o trasách si roku 1837 pětadvacetiletý muž všimal zejména krásy dívek v hospodách na cestě. Například při cestě do Vídně si poznamenal o Letovicích a následné cestě do Brna: „*V oudolí. Šeredná hospodská. Krásné dvě děvčata. Obědváme. Změnili jsme vůz, několik jich přisedlo. Až hrůza těsno. Prach a horko náramné. Do vrchu letovického jsme slezli. Nalevo Boskovice, dále napravo Černá Hora. Před Brnem nám řemen se přetrhl. Šero. Spielberg osudný. Jsme v Brně.*“⁴ Pozoruhodný je i jeho popis cesty do Krkonoš z roku 1841, spojený s návštěvou P. Antonína Marka v Libuni, i popis cesty na Hazmburk, do Peruce a Třebívlic, též s poznámkou dokládající jeden z prvních terénních literárně-archivních průzkumů: „*17. 9. odpoledne listy Goetheho hr. Lewecow mi ukazovala.*“⁵

Pozoruhodný oddíl, obvykle nevyčleněný a rozptýlený po celých nezpracovaných fondech, představují doklady. V osobním fondu Miloslava Novotného jsou uloženy fragmenty redakčních archivů a dokladů revue *Literární rozhledy* (nakladatelství Šolc a Šimáček) a mezi nimi i archiv *Ročenky* (nakladatelství Kvasnička a Hampl). Ve fondu Adolfa Patery se dochovaly doklady k činnosti Matice české a Ruského kroužku, ale i fragmenty dokladů k činnosti České akademie (zejména volební návrhy a poznámky ke schůzím).

Je zřetelné, že o vlastním dění v muzejní knihovně tak máme ze zmíněných pozůstalostních celků obrázek poněkud kusý. Naštěstí se v některých uvedených fondech dochovaly pracovní deníky a některé další doklady úzce spojené s pracovní činností zůstavitelů, které však vypovídají víc o osobních vztazích v knihovně než o knihovní instituci samotné.⁶ Nejdůkladněji vedené jsou zřejmě pracovní deníky Adolfa Patery a Josefa Volfa. Vzájemně si jsou na první pohled podobné: úzké, ale poměrně dlouhé vázané sešitky, které zřejmě někteří pracovníci muzea fasovali, Patera jej má označený názvem *Agenda*. V obou nalezneme podstatně přehlednější

⁴ LA PNP, f. A. J. Vrtátko /nezprac./, k. 14, Deník na rok 1837, s. 4.

⁵ Tamtéž, Deník na rok 1841, s. 36.

⁶ Prameny institucionální povahy k dějinám muzejní knihovny je pochopitelně třeba hledat v muzejní registratuře v Archivu Národního muzea.

a soustavněji než v korespondenci poznámky o zápůjčkách, o povoleních ke studiu, o adresách badatelů, o fotografování archiválií, o dohledávání knih, o vybavení knihovny, výjimečně i o odborných sporech nebo o aktuálních archeologických nálezích. Například Adolf Patera si poznamenal někdy koncem roku 1900 se steskem vzhledem k ignoranci nálezců, a tím k ochuzení muzejních sbírek: „*P. Levý ze Skalice, nalezly se zlaté věci v zemi na Újezdci na Smiřicku. Bylo prý zlatých drátů použito na párátka k dýmčím.*“⁷ Josef Volf si zapsal k 9. lednu 1925 k dění v knihovně: „*Ředitel Žibrt přivedl pí. Bráfovou, jež se dotazovala po nějakých dokumentech, jež byly Řezníčkem pro pravost Rukopisů nalezeny. Řekl jsem jí, že o ničem nevím a že podle mého zdání Řezníček ničeho nenalezl. Že vím pouze, že jakési pověsti o Rukopisech po Praze se šíří. Žibrt odešel, byl při tom Novotný a Kadeřávek.*“⁸ Týž pisatel si k 1. prosinci 1924 poznamenal: „*Ředitel Žibrt mi oznámil ústně, že mu p. prezident Masaryk píše, že slečna může studovat, co chce. Řekl jsem, že se to týče snad pouze dopisů p. prezidentových a že třeba formální žádosti. On odvětil, že žádost formální běží.*“⁹ Tak se dostáváme alespoň na okraj knihovnické a literárně-archivní každodennosti, byť jen ve skromných výsecích toho, co připadalo autorovi zápisků podstatně z hlediska další úřední práce a možných právních nebo odborných problémů. Zřetelně je to patrné u Volfa 2. prosince 1924: „*Sabinův rukopis prý jsem odevzdal Dolenskému! Prof. Adámek jej odevzdal Žibrtovi a mě chtějí v té věci obvinít!*“¹⁰

Určitá úzkost je patrná i z poznámek o pozdních příchodech kolegů a podřízených. Dnes tyto poznámky mohou vyvolávat úsměv, možná s nádechem určité aktuální trpkosti, vždyť pevná pracovní doba a odborný pracovní zájem v zásadě nejdou dohromady. Poznámky o pozdních příchodech podřízených a kolegů nalezneme i ve Volfově sešitku, ale Adolf Patera se těmto otázkám věnuje poněkud podrobněji. Například o Rudolfu Zedvicovi si kromě mnohých jiných poznámek o jeho svévolně vybíraných modrých pondělcích ne zcela jasně poznamenal k roku 1901: „*Dne 31. května po třetí odešel a vrátil se v 5 ¼ hodiny a pravil, že byl na záchodě, a chodil prý p. Zacharovi někam, a pak přišel opilý.*“¹¹ Zápis o prof. Kolářovi

⁷ LA PNP, f. Adolf Patera/nezprac./, k. 17, Agenda, s. 68 (zápis ze srpna 1889).

⁸ LA PNP, f. Josef Volf /nezprac./, k. 1, pracovní deník 1924–1931, zápis k 9. 1. 1925.

⁹ Tamtéž, zápis k 1. 12. 1924.

¹⁰ Tamtéž, zápis k 2. 12. 1924.

¹¹ LA PNP, f. Adolf Patera /nezprac./, k. 17, Agenda, s. 161 (zápis k 31. 5. 1901).

z roku 1900 je ještě obsáhlejší: „*Přichází k deváté hodině. Dne 13. ledna nebyl ještě ve ¼ 10 v Muzeu. Dne 24. února si dovolil na celý den, neb se prý ženil jeho syn. Dne 1. dubna šel se podívat na nějakou svatbu k Sv. Štěpánu. Dne 24. dubna šel si o 10 ½ na procházku do ruského kostela. Dne 25. dubna odešel o 10 ½ a vrátil se o půl jedné (byl na radnici). Ve všech těchto případech nikomu neoznámil, kam jde.*“¹² Poněkud nejasná je i informace o Bohumilu Matějkovi z roku 1899: „*Dne 29. září oznámil, že jede do Drážďan, načež hned odešel a vrátil se v pátek dne 6. října (ráno). Koupil si na účet bibliotéky papír a pero.*“¹³ Z údajů vůbec není jasné, zda se jednalo o služební cestu nebo o cestu soukromou a v jakých souvislostech k cestě je nákup papírenského zboží. V případě Václava Řezníčka pak (alespoň dle Patery) značnou část pracovní nepřítomnosti zaviniily rodinné poměry, návštěva švagra, tchýně apod. Poznámka o Řezníčkovi z května roku 1900 zároveň prozrazuje Paterovu dobrou znalost pohybu podřízených po Čechách: „*Dne 12. května přišel před polednem ke mně a oznámil, že se něco přihodilo v rodině a že musí dovésti svou paní domu, neb jest rozčulena, a zároveň oznámil, že v pondělí (14. května) nejspíše nepřijde, což se i stalo, neb v neděli (13. května) byl již v Josefově a přijel teprv 15.*“¹⁴

Výjimečně se u Adolfa Patery objevují i stížnosti na teploty v muzejních prostorách v zimních měsících. K počátku roku 1900 si například poznamenal: „*Od 24. ledna (středy) jsou všechny místnosti bibliothecní uzavřeny, poněvadž se nemůže topiti, od 12. února počalo se topiti jen /v/ malé místnosti a u kniháře, kdežto moje úřadovna a rohový pavilon se nevytápěl. Dne 20. započalo se topiti, v 8 hodin u mne bylo 9 stupňů a v 9 hodin 9 ½ stupně. V rohové úřadovně ve 8 ½ 11 stupňů, v malé čítárně 9 stupňů.*“¹⁵

Muzejní polouřední sešity jsou dochovány i v pozůstalosti A. J. Vrtátka, nalezl jsem jich celkem 22 kusů, bývají nejčastěji jednoleté (cca z let 1875–1890). Obsahují obvykle účty za dřevo a zápisky o darech palivového dřeva pro Muzeum, poznámky o vybraných příspěvcích na provoz této instituce, záznamy o nákupech a akvizicích sbírkových předmětů, o dalších vydáních spjatých s činností knihovny i s Vrtátkovým ošacením a bydlením v muzejním domě Na Příkopěch. V dalších sešitech nalezneme poznámky o nákupech papírenského zboží pro knihovnu, k tomu připojovány údaje

¹² LA PNP, f. Adolf Patery /nezprac./, k. 17, Agenda, s. 158 (zápis k roku 1900).

¹³ Tamtéž, s. 152 (zápis k 29. 9. 1899).

¹⁴ Tamtéž, s. 157.

¹⁵ Tamtéž, s. 151 (strana nadepsaná Stížnosti).

o drobných vydáních, například donašeči psaní nebo za suplující dohled v čítárně, výpis o dani z pozemků, na nichž stojí budova Muzea, vydání za známky, kolky, klubko špagátů aj.¹⁶ V téže pozůstalosti se dochoval i návrh na odměňování pracovníků knihovny a na povinnosti správce studovny a badatelů. Platy měly být někdy v osmdesátých letech 19. století značně odstupňovány: ředitel muzejní knihovny měl dle návrhu dostávat ročně plat 3 000 zlatých, tři kustodové po 2 000 zlatých, dva skriptorové po 1 500 zlatých, dva amanuensové po 1 000 zlatých (upraveno z původních 1 200 zlatých ročně), tzv. collaboranti dle potřeb po 400 zlatých, tři posluhové po 500 zlatých, dohlížeč v čítárnách pouhých 360 zlatých ročně. Pro porovnání: měsíční plat zedníka v téže době činil 35 zlatých. O dotacích na nákupy sbírek, byly-li realizovány podle požadavků, si mohou dnešní knihovníci a archiváři nechat jenom zdát: knihovna měla dostávat na nákupy rukopisů a prvotisků 2 000 zlatých ročně, na nákupy novějších knih dokonce 8 000 zlatých. Asistent Adolf Patera měl ve všední dny vždy od 8:00 do 12:30 přihlížet v čítárně, aby se každý dříve zapsal, než dostane knihu.¹⁷

Nejvážnější doklady o sporech v muzejní knihovně nalezneme v pozůstalosti Jarmila Krecara. V roce 1934 a v několika následujících letech byli knihovníci odborných knihoven hodnoceni svými nadřízenými z řady kritérií. Krecar se osobně velmi špatně snášel s tehdejším vedoucím Knihovny Národního muzea Miloslavem Novotným, navíc měl pocit, že služebně mladší kolegové ho v kariérním růstu předbíhají. Krecara se osobně dotklo, že byl špatně (nebo spíš průměrně) hodnocen ve všech kategoriích, tj. z píše, svědomitosti, spolehlivosti, z hlediska upotřebitelnosti pro instituci, odborného vzdělání i z hlediska chápavosti (zejména pochopení pro tzv. politické a veřejné otázky). Největší údiv – a to nejen u Krecara, ale i u dnešního obeznámeného badatele – vyvolává hodnocení Jarmila Krecara z francouzského jazyka známkou 2 (konvenčně). Krecar ve svém odvolání píše: *„Z jazyka francouzského jest kvalifikován 2. stupněm. Podepsaný jest odborník francetinař, po studiu na Sorbonně a státních zkouškách vyučoval od r. 1904 do r. 1922 na středních školách, je známý překladatel prózy i poezie francouzské, koncipoval za ředitelství francouzské dopisy, a považuje tudíž svou znalost řeči za lepší než konvenčně a beze zkoušky odhadovanou na 2. stu-*

¹⁶ LA PNP, f. A. J. Vrtátko /nezprac./, sešity jsou uloženy v kartonech 26 a 31.

¹⁷ Tamtéž, k. 23, Personal biblioteky musejní a navržené služné, rkp., 1 list.

peň.¹⁸ I přes odvolání se stále stejné hodnocení jeho schopností objevuje i v kvalifikaci za rok 1936. Ředitelství Národního muzea se mj. odvděčil následující zprávičkou do kulturních rubrik denního tisku, která je ovšem psána z hlediska člena poradního sboru, nikoliv zaměstnance knihovny: *„Ředitel Národního muzea p. Zemek, jenž je t. č. správcem knihovny, pozval nás k prohlídce literárního archivu, abychom se přesvědčili, že počet přírůstků, uváděný v otištěné zprávě knihovny (8. února) je správný. Děkujeme za vlídné pozvání, nemajíc pochybnosti o podivuhodném počtu 27 663 kusů, v kterémžto výročním čísle nejsou ani započteny prosincové velké dary. Pochybujeme však, že tyto inventarizované kusy jsou také zkatalogizovány (!), neboť jsme ještě nedávno četli stesk senátního prezidenta Dr. Říhy, že není zkatalogizována ještě ani pozůstalost Hankova, natož jiných autorů, na nichž záleží! A pochybujeme, že ta nová spousta kusů vůbec stojí za katalogizaci i za inventarizaci, neboť bychom se musili obávat, že více literární hodnoty je uloženo v přeplňovaném skladě archivu, než jí kdy vyšlo na světlo boží českého písemnictví. Až to bude zpracováno, podíváme, »kusy« a »čísla« nás nezajímají, nejsme ouřad.»¹⁹*

Také v písemné pozůstalosti muzejního knihovníka a dramatika Františka Khola najdeme materiály, které naznačují, že vztahy uvnitř muzejní knihovny byly dlouhodobě napjaté. V některých dochovaných Kholových denících jsou jen ryze soukromé zápisky, nejvíce poznámek pracovního charakteru je v deníku z let 1913–1914. Například 3. prosince 1914 píše: *„Když tenkrát po scéně Žibrť–Blahník jsem si v rohovém pokoji stěžoval před Řezníčkem a Volfem, řekl Volf: »Vždyt máte schůzi, kde si můžete stěžovat.« Pak mě zaskočil. Tato faleš Volfova je příznačná. Drží nyní úplně se Žibrťem i proti Řezníčkovi a mně.“* A dále pokračuje poukazem na Volfovu nenasytost po finančních přídávcích za práci v Muzeu.²⁰

Ponechme stranou pravdivostní hodnoty výše uvedených poznámek, ostatně hlubší průnik do dobových žabomyších válek je věc velmi ošidná. Daleko průkaznější je obecné konstatování, že vztahy v muzejní knihovně nebyly zdaleka vždycky harmonické. Jedna starší, zkušená kolegyně mne kdysi upozorňovala na to, že relativně klidná povolání, mezi něž knihovník

¹⁸ LA PNP, f. Jarmil Krecar /nezprac./, k. 5, doklady ke konfliktům s vedením knihovny Národního muzea, odvolání pravděpodobně z 5. 11. 1935.

¹⁹ Tamtéž, článek Na Hanku čas nemají a na ouřad ano, rkp., 1 list.

²⁰ LA PNP, f. František Khol /nezprac./, k. 23, sešitek nepřesně nadepsaný Muzeum 1. 12. – 9. 4. 1914, s. 18.

nebo archivář bezesporu patří, ještě automaticky nevyvolávají idylické vztahy na pracovišti, spíš naopak. Po takřka čtvrt stoleté práci v LA PNP váhám, zda měla úplnou pravdu, poznal jsem tu řadu naprosto úžasných lidí. Dochované prameny i jistá část mých zkušeností však naznačují, že v poklidných vodách knihoven, archivů a kulturních institucí se dá nejen odborně růst, ale i sebestředně a možná i trochu zakomplexovaně zahnívat. A znám i příklady úpění nebo skřípání zubů pod dohledem těch, kteří se nikdy nestali odborníky, ale jsou vždy přesvědčeni o své pravdě.

Abychom tento příspěvek nekončili rozepřemi, příkládám k chaosu svých poznámek edici pozoruhodného článku Miloslava Novotného o literárním archivu. Metafora archivu jako hřbitova, případně jednotlivých černých kartonů jako dobře v prostoru uspořádaných rakví nás, literární archiváře přelomu 20. a 21. století, také napadala, aniž bychom Novotného text znali. Údaje uvedené autorem se pochopitelně týkají literárního archivu ve třicátých letech 20. století. S Novotným bych se shodnul i v některých dalších postřezích, ale rozhodně ne v tom, že by nejzajímavější prací v archivu byla katalogizace. Za nejpřitažlivější považuji přípravu ke katalogizaci, prohlídku fondu a jeho základní třídění, při kterém se mnohdy objevují naprosto nečekané rukopisy, dopisy, doklady nebo souvislosti. Z dnešní studovny neznám na rozdíl od Novotného ani šílence, kteří se roztřesou opravdovou nervovou horečkou nad podpisem K. H. Máchy. Hodnotové žebříčky se v očích většinové populace pozvolna mění – a archiv nebo vědecká knihovna je tu mimo jiné od toho, aby zabránily škodám způsobeným jak chorobným zájmem, tak i takřka absolutní netečností společnosti. Chybí-li ovšem takřka jakékoliv finanční prostředky od zřizovatele, tedy od státu, stává se z archivu skutečný hřbitov, kde černá barva kartonů je zároveň symbolem zatmělosti mysli těch vysokých státních úředníků, kteří jsou zodpovědní, či lépe řečeno měli by (se) zodpovídat.

Vraťme se k úvodnímu obrazu večeradla s Kristem a apoštoly. Název tohoto příspěvku nebyl jenom citátem z jednoho z řady muzejních pracovních deníků, ve druhém významovém plánu se hodí i na moji roli v dnešním pašijovém dramatu. Jidáš se zvedá a odchází od stolu. Stejně jako ve všech předchozích případech nikomu neoznámil, kam jde. To hlavní, co se má v tom velkém pašijovém příběhu stát, se teprve stane. Podobně je tomu, byť v rovině daleko přízemnější, v případě příběhu písemných pozůstalostí muzejních knihovníků. To hlavní, co se má odehrát, tedy jejich zpracování a zpřístupnění badatelům, je teprve před námi.

Příloha: **Miloslav Novotný: Literární archiv** **(Sběratelských studií část první)**

Veliký hřbitov nebo zlatý důl, nevím, pro který obraz bych se spíše rozhodl, myslím-li na Literární archiv Knihovny Národního muzea, největší to sbírku literárních korespondencí a pozůstalostí na půdě Republiky československé. Veliký hřbitov: co tu jest dokumentů a pozůstatků vynikajících českých mužů, kolik životů lze tu v drobných lístcích a v dokumentech zdánlivě nepatrného významu sledovati od prvních projevů veřejných až po úmrtí. Probíráte-li se těmito listy, stále se musíte zamýšlet nad mrtvými touhami, nenaplněnými sny, zvadlými nadějemi. Nad Adolfem Heydukem, píše-li přátelské listy v roce 1878 a později, vznášejí se – to cítíte zcela hmotně – obrazy dvou zemřelých dětí, J. V. Sládek se ve vši nezastřenosti svěřuje s bolestí nad ztrátou své prvé ženy, jiný spisovatel-humorista se sdílí o bídu a rodinné neštěstí, v němž píše věci plné vynucené veselosti – a takových případů bychom mohli jmenovati nekonečné množství, věci světlých i temných, veselých i bolestných, podrobností, jež byly psány jen pro jedny oči (kolik listů zde uložených mělo býti adresátem ihned spáleno!), jež by snad nyní vehnaly písíciimu krev do lící, jež jsou dosud jako velká, otevřená a mokvající rána. Ti, kdož je uchovávají a opatrují, opravdoví hrobníci, jako hrobníci vědí přesně, kdy který hrob smějí otevřít, aby uschovávanými pozůstatky, když by pronikly do veřejnosti, nebyl dotčen nikdo z rodiny zemřelého, nikdo z pozůstalých, nikdo z jeho žijících vrstevníků. Literární archiv je veliký hřbitov. A veliké mlčení, jež se rozprostírá kolem některých jeho hrobů, nesmí býti ještě dlouho a dlouho protrženo. V tom smyslu lze říci, že i duše těch, kteří tyto listy rovnají a katalogizují, musí býti jako velký hřbitov, z něhož nic nevychází do veřejnosti, jak to o hřbitovech zpívá známá sentimentální písnička.

Ale Literární archiv muzejní je i zlatý důl. Pro každého, kdo chce poznati do kořen některé období z naší minulosti, některou postavu, některé myšlenkové proudění, pro všeobecného historika, pro historika kulturního a folkloristu, pro literárního historika. Z Literárního archivu muzejního se zrodila jistě z velké části Řezníčkova Naše zlatá matička, z něho může často krok co krok opravovati vžitě a stále nekriticky opákané pravdy literárněhistorické. Na literární historii nestačí znáti díla

vydaná tiskem. Materiálu již dříve srovnaného i dosud nezpracovaného je tu nepřehledné množství. Ukládány jsou tu pozůstalosti literární zhruba od dob Dobrovského. Je tu písecký Bezděka, perucký Daneš, je tu celý Palacký a Šafařík (pokud se zachoval), Tomek a Jirečkové, Kollár a Čelakovský, Neruda a Heyduk, mnoho Zeyera, B. M. Kulda, jsou tu i cizí přátelé Čech: Barrande, Denis, Lützow, L. N. Tolstoj. Tento výčet jmen by neměl konce. Lístkový katalog čítá dnes na 40 000 lístků, přičemž není dosud zpracován materiál ani osmi skříní z víc než dvaceti pěti. A materiál stále roste, a uvědomí-li si lidé veřejně působící význam takového literárního archivu, čejkejme, že jednoho dne spisovatelé budou již za svého života do tohoto trezoru ukládati svou korespondenci, na niž se často dívají jako na přítěž a jejíhož významu si sami ani nedovedou uvědomiti.

Katalogizační práce v literárním archivu jest nejzajímavější z celé práce v knihovně, alespoň pro knihovníka, jenž je zároveň literární historik. Je to práce velmi často mikrobí, při níž se třeba hodiny lopotíte zjišťující, kdy byl psán nedatovaný list nebo jak se křestním jménem jmenoval píšící nebo komu asi mohl býti list poslán nebo konečně, jak by bylo lze nejpravděpodobněji rozluštití nějaký opravdu doktorský – třeba nedoktorský – autograf.

Uprostřed všech těchto pokladů, jež jsou chovány v nejnvtěnější hloubi muzejní budovy, hned vedle síně rukopisů, otupíte úplně pro toto odvětví sběratelské, pro vašeň, jež dovede vydati celé jmění na lístek, na němž jest vzácnou osobností napsáno byt jen jedině slovo. Proto se vám leckteří návštěvníci Literárního archivu (jsou-li zároveň sběratelé autografů) zdají maniačky, prapodivnými šílenci, kteří se roztřesou opravdovou nervovou horečkou, ukážeme-li jim pouhý pečlivý podpis Karla Hynka Máchy, nebo kteří se chytají za hlavu a nechtějí nic vidět, rozevřeme-li před nimi sešit Máchových kreseb. A to je veselá stránka radostné práce v Literárním archivu.²¹

²¹ LA PNP, f. Miloslav Novotný /nezprac./, k. 29, Literární archiv, rkp. (údajně rukou Stázy Novotné), 4 ll.

Recenze a zprávy

Vítězslav PRCHAL, *Společenstvo hrdinů. Válka a reprezentační strategie českomoravské aristokracie 1550–1750.*

Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2015, 557 s.,
ISBN 978-80-7422-279-5

Vojenská historie raného novověku u nás bývala doménou nepříliš početných odborníků a většiny množství laických zájemců, kteří s nadšením objížděli dochované zbrojnice a vzrušeně debatovali o různých typech zámků u palných zbraní či o tom, zda ten či onen sečný exemplář lze označit jako šavli, nebo palaš. Autor ovšem hned úvodem poznamenává – a právem, že i četné starší vědecké práce věnované válečnému umění, zbraním a zbroji se mnohdy nevymaňily ze „sběratelského“ nívau (příznačně takový přístup označuje za „počítání bajonetů“) a širší souvislosti ponechávaly stranou. On sám je zjevně, i záslužně, okouzlen „obratem“ ve vojenské historii, jehož počátek ohlásil před více než půl stoletím průkopnický čin Michaela Robertse z Belfastu, jenž inovativně pojednal o vojenské revoluci mezi lety 1650–1660. Robertsovy poznatky později rozvinul Geoffrey Parker, ale novému směru se, jak bývá běžným zvykem, nedostalo hned obecného uznání. Nové dějiny vojenství (New Military History) se prosadily až v osmdesátých letech uplynulého století, ale v české historiografii podle Prchala našly zatím jen malou odezvu. Zajímavé názory našich historiků autor rozebírá v samostatné kapitole (s. 65–73). Bohužel mi tu chybí (i v celém dalším textu) reflexe nadmíru interesantní knihy Francouze Oliviera Chalina, který v barvitě fresce analyzoval bitvu na Bílé hoře v neobyčejně širokém kontextu a nahlíženou ze zcela odlišného pohledu, než na který jsme byli doposud zvyklí.¹ Samozřejmě, Chaline není Čech, ale česky umí výborně a českou problematiku zná možná lépe než některý domácí dějepisec. Nevím, zda se jeho *Bílá hora* řadí „nomenklaturně“ k New Military History, ale novátorská rozhodně je.

Prchalova kniha je psaná zjevně s chutí, se znalostí věci a autor se vyznačuje zřetelně patrným temperamentem. Má prostě své téma rád. Jen je trochu na škodu věci, že někdy neudrží tento temperament na uzdě, vede jakési „hovory k sobě“, nadbytečně upozorňuje čtenáře na to, o čem pojedná na následujících stránkách.

¹ Olivier CHALINE, *Bílá hora*, Praha 2013.

Na s. 13 vyhlásí, že není jeho cílem podat přehled literatury a význačných badatelů, ale přesto je poctivě, podrobně a obsáhle uvádí (tento výčet končí až na s. 81). Možná je tato má výtka neoprávněná, Prchal píše z velké části o barokním období a barokní je i jeho styl. A kromě toho vlastně plně koresponduje s motem III. kapitoly, vtipně vybraným z *Života a názorů blahorodého pana Tristrama Shandyho* od anglického autora Laurence Sterna (1760):² „*A tak je mé dílo seřizeno v zcela svérázný mechanismus: uplatňuje se v něm a vyrovnává dvojitý protichůdný pohyb, zdánlivě nesmiřitelný. Zkrátka mé dílo odbočuje – a přitom zároveň postupuje vpřed.*“

Vítězslav Prchal prozkoumal mimořádně velké množství pramenů, a to nejen písemných, ale i hmotných a obrazových. Neunikl mu snad jediný inventář, jediná sbírka zbraní.³ Kromě toho se ale zabývá i uměleckým zobrazením bitev, úspěšnými válečníky, jejich výstroj a výzbroj. Zároveň se mu podařilo z těchto zdrojů vytěžit maximum, aniž by se v kvantu informací „utopil“, jak se bohužel někdy stává. Ačkoliv se autor distancuje od zastaralého přístupu k vojenské historii, neznamená to, že by důvěrně neznal obsah jednotlivých kolekcí militarií. Na tomto základě a poučen moderními metodologickými směry pak staví vlastní výklad. Věřen výše připomenuté zásadě blahorodého pana Tristrama Shandyho uvádí stěžejní kapitoly svého díla netradičně exkursem – tyto exkursy jsou vlastně paradigmatickým úvodem k dalšímu textu. První z nich otevírá IV. kapitolu zasvěcenou analýze jednotlivých zbrojnic a úvahám o jejich významu, popisem aukce černínské hraběcí zbrojnice z roku 1733 po smrti Františka Josefa Černína, jenž se rozžehnal se světem zanechávaje dědicům rodové majetky v neutěšeném stavu. A poté pokračuje plejáda sbírek zbraní na šlechtických sídlech zemí Koruny české, souborů předmětů, které sice v prvním plánu sloužily k zabíjení zvěře či lidí, ale zároveň demonstrovaly bohatství a společenskou prestiž svých majitelů a vedle toho byly i věrným zrcadlem doby. Nejen co se týče vývoje techniky či umělecké výzdoby, ale odrážely zřetelně i způsob vojenských aktivit a zrcadlily vztah k nepříteli. Hradní a zámecké zbrojnice, které byly nedílnou součástí těchto honosných staveb, skrývaly i skutečné skvosty, tato armentaria byla současně žádaným doplňkem rodových pokladnic, svědčila o způsobech reprezentace i zájmech a zálibách držitelů.

² *Život a názory blahorodého pana Tristrama Shandyho* od Laurence Sterna vyšly česky v krásném překladu Aloyse Skoumala poprvé v roce 1963 a poté ještě třikrát. Musím s potěšením konstatovat, že Prchal i ostatní motta vybíral velmi pečlivě, a tak prokázal, že důvěrně zná nejen literaturu 17. a 18. století, ale i největší český válečný (či protiválečný) román – Haškova Švejka.

³ Důkazem toho je první z příloh – Soupis studovaných aristokratických zbrojnic, okolo 1550–1750, s. 343–358.

Prchal pak obecně poznatky prezentuje konkrétně na největších souborech zbrojního charakteru a pokouší se se zdarem o jejich typologii v chronologickém přehledu od pardubické zbrojnice pánů z Pernštejna z poloviny 16. století, přes barokní biskupskou sbírku Karla z Liechtensteinu-Castekorna na Mírově, aby svůj výklad završil rozbory černínské zbrojnice na Hradčanech a lovecké sbírky Kinských v zámku Karlova koruna v Chlumci nad Cidlinou. Mezi to je ještě vklíněn „appendix“, v němž autor pojednává o tureckých artefaktech v četných armentariích. Zde pěkně ilustruje ono zrcadlo doby: osmanské nebezpečí bylo permanentní hrozbou pro střední Evropu bezmála v celém sledovaném období. Akutněji se sice jevilo v Uhrách, rakouských zemích i na Moravě, ale jeho ozvuky doléhaly i do Čech a Slezska.

Precizní ukázkou aplikace nové vojenské historie je především závěrečná kapitola počínající exkursem o vítězství nad Turky u sv. Gottharda roku 1664, kde se nad jiné vyznamenal velitel jízdy Jan Špork, jenž poté vděčil svým heroickým činům ve prospěch (širší) vlasti a císaře za společenský vzestup i rozmnožení jmění. Po této ouvertuře se Prchal vrací poněkud zpět proti toku času a především za pomoci analýzy uměleckých památek přehledně dokládá i jiné příklady válečných hrdinů, které jejich činy uvedly do vyšší společnosti. Tyto příklady jistě nejsou neznámé, ale Prchal je dovede popsat v nových souvislostech – ať už se jedná o Waltera Leslieho, někdejšího skotského žoldnéře, jenž získal Nové Město nad Metují, podobně jako italský válečník Ottavio Piccolomini Náchod. A nezbytně věnuje i velkou pozornost mužům, z jehož smrti měli předešle jmenovaní prospěch: Albrechtovi z Valdštejna. Kromě těchto protagonistů třicetileté války se autor zastavuje i na bredovském Lemberku, valdštejnském Duchcově a Mnichově Hradišti, upozorňuje na proslulý sál předků ve Vranově nad Dyjí svědčící o slávě Althanů. Konečně na výzdobě moravských zámků v Miloticích, Boskovicích a Bučovicích vysvětluje protiturecké angažmá tamního panstva.

Since jsem si shora neodpustila mírnou výtku vůči autorovu stylu, musím však zdůraznit, že kniha se čte velmi dobře. Právě i díky tomu, jak je Vítězslav Prchal svým tématem bytostně zaujat, předkládá čtenáři velmi zajímavou lekturu. Kniha je upravenou verzí doktorské disertace – lze tedy doufat, že autor bude svůj zjevný talent i nadále úspěšně rozvíjet. Zbývá ještě připomenout bohatý poznámkový aparát, textové i obrazové přílohy. Barevné obrázky jsou kvalitní, hůře dopadly ty černobílé, což je na škodu věci, protože autor předlohy pečlivě vybíral – jsou integrálním doplňkem textu, tedy ne jen „pouhými“ ilustracemi.

Ivana ČORNEŽOVÁ

Alan SKED, Metternich a Rakousko. Pokus o hodnocení.

Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 2014, 319 s.,
ISBN 978-80-7325-332-5

Britský historik Alan Sked není u nás neznámý. Před dvaceti lety vyšla v překladu jeho kniha *Úpadek a pád habsburské říše*, která byla dobře přijata. Některé její myšlenky se Sked pokusil vyložit podrobněji v nové práci. Za úkol si vytkl zhodnotit osobnost kancléře Metternicha a jeho význam v evropské historii. Jak výslovně podotkl, nehodlal napsat ani jeho životopis, ani vylíčit jeho milostné úspěchy. Místo toho se soustředil na rozbor jeho názorů a působení na mezinárodní a vnitropolitické scéně. Sked slibuje, že se bude věnovat především Metternichovu působení v domácí politice, ale nakonec se téměř v polovině textu zabývá zahraniční politikou.

Ve srovnání s již uvedenou starší knihou se mi tato práce líbí mnohem méně – především je zjevně napsaná à la these. Už v první kapitole nenechá autor čtenáře na pochybách, jak mu postava Metternicha imponuje. Nepokrytě ho velebí a stejně se vyjadřuje i o habsburské monarchii, v níž vidí prosperující zemi, plnou spokojených, veselých poddaných. Země byla podle Skeda tak dobře spravována, že tu ani nedošlo k revoluci.

Alan Sked vychází z představy, že historici Metternicha neuznávají, považují ho za zaslepeného reakcionáře, který neměl pochopení pro nic nového a ze všech sil se snažil vrátit Rakousko a Evropu do předrevolučních dob. To už dávno neplatí, většina odborníků si je vědoma kancléřova významu a má pochopení pro jeho činnost – i když se zrovna neztotožňuje se všemi jeho cíli, uznává přinejmenším úsilí udržet v Evropě mír. To ale Sked nechce vzít na vědomí a vyvrací názory starých liberálních a nacionalistických (v případě Viktora Bibla i téměř nacionálněsocialistických) historiků. Byl bych ale zvědav, jak by se vypořádal třeba s pojetím Helmuta Rumplera, jehož zásadní knihu o Rakousku v 19. století sice zná a cituje, ale nijak podstatně nekomentuje a vlastně ani nereflektuje.

V první kapitole nazvané „Byl Metternich nepochopen“ Sked připomíná, že jeho obavy z revoluce byly velice reálné, a odsuzuje všechny historiky, kteří toto nebezpečí podceňují a Metternicha odsuzují jen jako konzervativce, který využíval pověstí o revoluci jako záminky k tomu, aby nastolil krajně absolutis-

tický režim. Je potom dost nepochopitelné, že se Alan Sked na adresu liberálů, socialistů a nacionalistů vyjadřuje také dost s despektem, podle něj vlastně žádnou podstatnou sílu nepředstavovali. To prostě postrádá logiku. V další kapitole nazvané „Jakou roli sehrál Metternich při pádu Napoleona“ klade Sked otázku, kterou těžko zodpovědět jinak než slovem „velkou“, ačkoli i on připomíná Metternichovu poznámku, že Napoleon se zničil svou neústupností. V další kapitole se Sked ptá, zda „Byl Metternich v období 1815–1848 předním evropským státníkem“. Rovněž na takovou otázku se dá těžko odpovědět záporně. V této části popisuje Sked zahraničně politickou situaci v dané době. Zdá se, že nebezpečí revoluce, na něž tak důrazně upozorňoval výše, nevidí v různých revolucionářích, ale hlavně ve Francii, která podle něj stále usilovala o zvrát pořádků vycházejících z Vídeňského kongresu (osobně se nedomnívám, že by to bylo vůbec možné – takový zvrát by byl vnitropoliticky velice problematický.)

Ve čtvrté kapitole řeší autor problém, zda Metternich plánoval federalizovat říši. Myslím, že to správně odmítá, naopak mu šlo o silnou, centralizovanou a efektivní vládu. Vyjadřuje se také ke známé rivalitě knížete Metternicha a hraběte Kolowrata. Celkem nepřekvapí, že se Kolowrat žádným autorovým sympatiím netěší; Metternich ho podle něj výrazně převyšoval. Dále ještě zkoumá problém, zda bylo Rakousko policejním státem – podle Alana Skeda samozřejmě nebylo. Policie byla malá, utlačovala jen málo lidí, cenzura působila potíže, ale ve skutečnosti se dala dobře obejít. Stát sice odsuzoval revolucionáře do vězení, ale choval se k nim humánně. A na závěr Sked tvrdí, že Rakousko neutlačovalo národy, ekonomicky se vyvíjelo úspěšně a konečně, že v něm k žádné revoluci v roce 1848 vlastně nedošlo, jen v Itálii a Uhrách se situace přece jenom poněkud vymkla z ruky. Vládu po Metternichovi převzali jeho kolegové, takže vlastně zůstalo vše při starém.

Jak vidno, Alan Sked klade v názvech kapitol a potom v jejich textu otázky, na něž je možné sotva odpovědět jinak, než takovým způsobem, jakým si on sám přeje: Metternich měl velký podíl na porážce Napoleona, byl velkým státníkem atd. atd. Autorova argumentace nebývá vždy úplně korektní. Například jistě není daleko od pravdy, když tvrdí, že policie byla nepočtená, ale zapomene dodat, že většina obyvatelstva žila na venkově pod dohledem vrchnostenských úřadů. Ekonomický vývoj v Metternichově době nebyl katastrofální, jako se ještě nedávno dost běžně psalo, ale popravdě řečeno, žádná velká sláva to také nebyla. Jak hospodářství skutečně fungovalo, Skeda vlastně vůbec nezajímá. Jemu stačí, když může uvést několik pochvalných slov, která na adresu rakouského hospodářství utrousili soudobí pozorovatelé. K tomu připojí několik banalit, například

že v Rakousku se stavěly silnice, železnice a veřejné budovy – jako by se jinde v Evropě nestavěly... Zmiňuje se také o „habsburském sociálním státě“ (nutno mu přiznat, že i on píše toto sousloví s uvozovkami). Zde má na mysli fakt, že stát udílel stipendia studentům a penze úředníkům. To bych také nepovažoval za velkou zvláštnost.

Existence Německého celního spolku, o němž se soudí, že připravoval sjednocení Německa pod pruským vedením a vytvářel předpoklady ohromného hospodářského vzestupu celého německého prostoru, se Skedovi nezdá důležitá, píše o něm nanejvýš krátce a neinformovaně. (*„V každém případě většina členských států tohoto Zollverein Prusko v jeho těžkých hodinách v letech 1850 a 1866 opustila.“* /s. 99/ Tak překvapivé sdělení by měl bezpochyby více doložit.) Podobně cituje Rumplerovo líčení rozmachu rakouské ekonomiky, spojené s válečnou konjunkturou a inflací, ale o dalších důsledcích tohoto vývoje, jímž byl finanční krach v roce 1811, se již nezmiňuje. Zpochybňuje sice revoluci v Rakousku, ale nepřipomíná říjnové události ve Vídni. O Uhrách píše také jen okrajově – přitom v málokteré zemi proběhla revoluce tak prudce a měla tak hluboké důsledky.

Autor si svůj výklad usnadňuje i jinde. Velmi pozitivně popisuje Karlovarská usnesení, namířená proti liberálním a nacionálním tendencím v Německu a Rakousku, která se v historických pracích většinou netěší dobré pověsti. To by jistě nevadilo, nepochybně má právo na vlastní názor. Sked si ale pomáhá, řekl bych, poněkud „nedovoleným způsobem“. Německé univerzity měly podle něj povinnost vyhodit „radikální“ profesory. Poněkud mu uniklo, že se jednalo o liberální profesory (srov. Göttinger Sieben). Rovněž Cádizskou ústavu z roku 1812, považovanou za nejvýraznější projev raného liberalismu, aplikovanou jak v Evropě, tak téměř v celé Jižní Americe, označuje za radikální. Zřejmě předpokládá, že útoky na liberály a liberální instituce by se dnes čtenářům nelíbily – ale radikály nikdo litovat nebude. Anebo se v tom žádný úmysl nemá hledat? K větě, že *„všichni rakouští a uherští jakobíni, kteří byli 1794 uvězněni, byli v letech 1801–1802 Františkem I. omilostněni a propuštěni,“* (s. 35) bychom měli dodat, že s výjimkou těch, kteří byli popraveni.

Autor si také sám komplikuje situaci, když vlastně fakticky (byť ne výslovně) spojuje Metternicha s Rakouskem a naopak. Jako by Metternich měl zásluhu na všem dobrém a odpovědnost za vše špatné, co se v Rakousku dělo. Alan Sked neposkytuje moc místa císaři Františkovi, jeho roli nepatříčně zmenšuje, i když dokázal vládnout řadu let bez Metternicha. Ostatní činitelé habsburské monarchie vypadají vedle Metternicha také velmi matně. Navzdory tomu, jak Sked kancléřovu dějinnou úlohu idealizuje, jeho místo v mocenské hierarchii

habsburské říše na základě této knihy příliš nenabylo přesnějších kontur. Sked je přesvědčivější vždy, když pojednává o zahraniční politice, ta vnitřní mu je více vzdálená.

Knihu *Metternich a Rakousko* lze skutečně chápat jako „pokus o hodnocení“, jak je uvedeno v podtitulu. Domnívám se, že místy se jedná o pokus více zdařilý, jindy, jak jsem se snažil doložit, více problematický. Podstatné rozšíření našich znalostí ovšem nepřináší. Některé omyly jsou politováníhodné i zbytečné. Bohužel některé chyby padají i na vrub vydavatele: evidentně by k nim nedošlo, kdyby český překlad zkontroloval ještě nějaký historik znalý dané tematiky. A vyplatila by se i poctivější redakční práce, která by přinejmenším odstranila rozkolísanou terminologii.

Jiří POKORNÝ

Petr PLACÁK, *Gottwaldovo Československo jako fašistický stát.*

Praha – Litomyšl, Paseka 2015, 192 s., ISBN 978-80-7432-604-2

Česká kulturní veřejnost zná Petra Placáka (*1964) především jako básníka, spisovatele a novináře spojeného s historií českého undergroundu a disentu. Placák také po roce 1989 vystudoval historii na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy a stal se členem redakce proslulé *Revolver Revue*. Historické či historizující práce doposud tvoří skromnější část jeho publikační činnosti. V knize *Svatováclavské milénium*¹ zrekonstruoval průběh patronových oslav v kontextu ideové diverzifikace politických proudů prvorepublikového Československa především na základě materiálu dobového tisku. Ve své nejnovější práci, žánrově oscilující mezi historickým esejem a pokusem o politologickou analýzu, vychází už pouze z interpretace sekundární literatury.

Ústředním záměrem Placákovy práce je zdůvodnění konceptu fašismu jako totalitní ideologie, zahrnující podobu nacionálního socialismu, Mussoliniho italského režimu i nejrůznějších podob komunismu. V první části knihy se Placák zabývá původem takto vymezeného „fašismu“ a komparací s jinými „totalitami“,

1 Petr PLACÁK, *Svatováclavské milénium*, Praha 2002.

v té druhé pak své pojetí aplikuje na politický vývoj třetí republiky. Vychází přitom z jednostranně konzervativní pozice, v mnoha ohledech inspirované dílem německého myslitele Erica Voegelina,² a především kanadského politologa Noëla O'Sullivanova.³ Fašismus je pro něj především zplodencem moderny a utopické ideologie Francouzské revoluce, kořenící už v údajně rovnostářských představách Jeana-Jacquesa Rousseaua. Jeho ideovým základem je pro Placáka akcent na mobilizaci lidových mas, spojený se snahou o apokalyptickou destrukci stávajícího společenského řádu a tradičních křesťanských hodnot. Stává se tak především revolučním hnutím, využívajícím v rámci propagandy motivy národa, třídního boje nebo čisté rasy. Komunismus, fašismus i nacismus jsou tedy duchovními sourozenci a společně představují uvolňování metafyzického zla různými formami, s jejichž odlišením si podle Placáka soudobá metodologie společenských a historických věd neví rady. Přestože stály komunismus s nacismem zdánlivě proti sobě, na hlubší rovině je spojoval a motivoval odpor vůči liberální demokracii, a především vůči kapitalismu, který měl v jejich eschatologických vizích zaniknout. Komunistický antifašismus i nacistický antibolševismus vysvětluje Placák především jako propagandistickou záležitost, přičemž zdůrazňuje ideologickou podobnost obou režimů i jejich spolupráci na počátku druhé světové války.

Pod pojmem „Gottwaldovo Československo“ rozumí Placák krátkou dobu mezi léty 1945–1948. Osobnosti komunistického premiéra se přitom podrobněji nevěnuje, stává se pro něj spíše symbolickou postavou československého komunismu. Období třetí republiky pak Placák vnímá jako pokus o vytvoření fašistického státu v režii Komunistické strany Československa. Dokládá to na příkladech komunistické politiky v rámci tzv. „národní očisty“, která se měla obrátit i vůči menšinám včetně přeživšího židovského obyvatelstva. Především pak zdůrazňuje snahu o vytvoření státu „slovanského charakteru“, která měla směřovat k fašistickému ideálu společenské homogenity a jednoty.

Placákova práce dokáže na čtenáře zapůsobit silným moralismem i značně emocionálními apely. Svoji neskrývanou teozovitostí však rovněž vzbuzuje nemalé rozpaky. Čtenář je v zásadě nucen buď ke ztotožnění s Placákovými historickými i etickými závěry, nebo se vůči předkládaným tezím zásadně vymezit. Dlužno poznamenat, že vůči svým odpůrcům z řad historické obce přistupuje Placák s neskrývaným despektem. Historiky Jindřicha Dejmka nebo Jana Němečka označuje za „soudobé ideology“, Pasákovu práci o českém fašismu pokládá za nepřilíš objevnou a poplatnou marxistickým tezím (s. 86–87) a stejně tak i vni-

² Eric VOEGELIN, *Kouzlo extrémů. Revolva proti rozumu a skutečnosti*, Praha 2000.

³ Noël O'SULLIVAN, *Fašismus*, Brno 1995.

mání polarity fašismu a komunismu považuje za relikty marxistického uvažování. Placákův text bohužel není ve svém vyhoceném moralismu podpírán logicky soudržnou argumentací. Hospodářský nebo sociální kontext a motivace vzniku sociálních hnutí Placáka nezajímá, vystačí si s manichejskou optikou metafyzického dobra a zla. S analyzovanou literaturou pracuje Placák velmi selektivně, často pouze vytrhává citáty, z nichž pak dokládá své vlastní teze. Otázky, které by mohly narušit čistotu jeho konceptu, si vůbec nepřipouští. Ignoruje například fakta o komunistickém odboji vůči nacismu (který byl veden v rozporu s paktem Molotov-Ribbentrop), hitlerovskou i mussoliniovskou represivní politikou vůči socialistickým a komunistickým stranám nebo opuštění původního fašistického programu ve prospěch spolupráce s konzervativními kruhy, kterou přesvědčivě refleктоval ve své studii Robert Paxton.⁴ Stejně tak se nezabývá evropskými autoritářskými režimy, které mnohdy s hitlerovským Německem či Mussoliniho Itálií spolupracovaly. Výrazné slabiny Placákovy práce leží tak v jeho nakládání s dějinami filosofie, ve kterých prokazuje orientaci mimořádně povrchní. Osvícenství vnímá pouze jako pokrokářskou a voluntaristickou víru v pokrok a lidský rozum, aniž by bral v potaz skepsi a smysl pro ironii, která jej doprovázela. Gorkého kolektivistické pojetí „nového člověka“ mu splývá s koncepcí Friedricha Nietzscheho v jedno (s. 51), ačkoli německý filosof stavěl své názory na vypjatém individualismu. A jako duchovního praotce totalitních ideologií autor vidí (zřejmě v popperovské inspiraci) Georga Wilhelma Friedricha Hegela (s. 56). Rasové koncepty však ve své genealogii fašismu Placák téměř neřeší, protože mu pramálo zapadají do představovaného schématu.

Taktéž Placákova sondáž do politického života třetí republiky vyznívá značně schematicky. To se týká například jeho pojednání o lidových soudech, kdy nebere v potaz významnou studii Benjamina Frommery,⁵ která absentuje i v seznamu sekundární literatury. Z průkopnické práce Christiane Brenner o třetí republice⁶ Placák vybírá pouze pasáže sloužící k ilustraci jeho tezí. Zatímco německá historička poukazuje na značnou otevřenost a nejednoznačnost československého vývoje, v Placákově schématu vyznívá cesta k totalitarismu až přespříliš deterministicky. Jestliže Brenner poukazuje na důležitý podíl stran Národní fronty (především národních socialistů) při propagaci německého vysídlování, Placák v jeho provedení vidí poněkud ahistoricky součást komunistického plánu na převzetí moci. Velký problém shledávám i v Placákově východisku, podle něhož

⁴ Robert PAXTON, *Anatomie fašismu*, Praha 2007, s. 75.

⁵ Benjamin FROMMER, *Národní očista*, Praha 2010.

⁶ Christiane BRENNER, *Mezi Východem a Západem*, Praha 2015.

„základní problém s extremisty, nacisty, komunisty, islamisty spočívá v tom, že je většinová veřejnost soudí podle sebe, mluví česky, německy, arabsky, myslí stejně jako my a tedy stačí, když jim nabídneme podíl na moci. Toto nedorozumění má ovšem tragické důsledky.“

(s. 11) V tomto směru je Placák reprezentantem jakési pokleslé formy teorie totalitarismu, kdy dochází k naprosté exkulpací široké veřejnosti a totalitní režimy jsou reprezentovány pouze psychopatickými elitami politických sekt. A jestliže Brenner podává širokou analýzu dobového antisemitismu na stránkách periodik i uvnitř československé společnosti, autor se spokojí s popisem notoricky známých protižidovských výpadů ministra Václava Kopeckého (s. 143).

Placákovi jistě nelze vyčítat jeho konzervativní ideové východisko nebo prvoplánově relativizovat jeho disidentství. Jestliže se však ve své předcházející práci dokázal rozumně vypořádat s nároky historického bádání, jeho nejnovější esej odrazuje svou prvoplánovou ideologičností a schematismem. Paradoxně je toto podprůměrné dílko věnováno zesnulému nakladateli Ladislavu Horáčkovi, který se o vydávání kvalitní historické literatury v nemalé míře zasloužil.

Vojtěch ČURDA

Ole HARCK, *Archäologische Studien zum Judentum in der europäischen Antike und dem zentraleuropäischen Mittelalter.*

Petersberg, Michael Imhof Verlag 2014, 656 s.,

ISBN 978-3-7319-0078-8

Tento mimořádně důležitý přehled dokladů judaismu z evropského archeologického materiálu podává informace o řadě nálezů, které mohou být relevantní i vzhledem ke středověku českých zemí. Tak na s. 87 podává autor zprávu o nálezech ze srbské lokality Čelarevo, kde se na kulturně avarském pohřebišti z 8.–9. století našlo asi 130 zlomků cihel s judaistickými symboly, ovšem v sekundárním použití, nejspíše jako (pozdněantických?) architektonických spolí; vzhledem k tomu, že lokalita vstoupila do debaty o původu aškenázkých Židů,¹ má toto

1 Např. Jits van STRATEN, *The Origin of Ashkenazi Jewry: The Controversy Unraveled*, New York 2011.

zjištění širší význam. Na stranách 111–112 traktuje autor německé nálezy olověných plomb s hebrejským písmem z Trevíru a z Burghöhe, Ldkr. Donau-Ries. Tyto doklady pocházejí ze 4.–5. st. n. l. a zatím představují pramen unikátní. Podobné nálezy však nelze zcela vyloučit ani v sousedství našeho území, zejména s ohledem na přítomnost Židů v panonském Podunají v římském období.² Archeologicky neobyčejně zajímavou materiálovou kategorií zachycují chlebové známky či razidla, uváděné na s. 104–106. Před upečením se jimi označovaly bochníky chleba, aby tak byl naplněn náboženský předpis, že Židé musí jíst chléb pečený Židy. Podobné doklady zviditelňují informace, které by nám jinak zcela unikly. Nechybí ani přehled pokladů ukrytých Židy; ten podává autor na stranách 395–400 včetně nálezu ze Šrody Šlaské, který kdysi vzbudil v naší oblasti senzaci.³ Konečně nacházíme u Ole Harcka na s. 423–426 i velmi vítaný přehled mincí s hebrejskými opisy včetně katalogů nálezů; širší zpracování této velmi významné nálezové kategorie numismatického materiálu z našich oblastí zatím postrádáme.

Upozorněme při této příležitosti na jinou pramennou informaci z judaistického prostředí, která může být pro dálkové styky českých zemí v raném středověku relevantní. Jeden z náhrobků středověkého židovského hřbitova ve Wormsu označoval kdysi místo posledního odpočinku muže jménem Boleslav, označeného jako *ha-mešorer*, tedy (synagogální?) zpěvák. Tento umělec zemřel o Pesachu roku 1135 a náhrobek neuvádí jméno jeho otce. Jde o jediný doklad slovanského jména z celého hřbitova, což činí možnost příchodu dané osoby odkudsi od východu pravděpodobnou.⁴

Uvedená publikace přispívá významnou měrou k naší znalosti konkrétních hmotných dokladů o přítomnosti Židů v antické a raně středověké Evropě. Její autor si proto zaslouží naši vděčnost.

Petr CHARVÁT

² Viktória TITTONOVÁ, *Vplyv orientálcov na ikonografiu rímskych funerálnych kamenných pamiatok z územia Maďarska*, Trnava 2014, s. 33–34.

³ O něm viz Krzysztof WACHOWSKI – Jerzy PIETRUSINSKI – Jacek WITKOWSKI (eds.), *Klejnoty monarsze. Skarb ze Środy Śląskiej*, Wrocław 1996.

⁴ Michael BROCKE, *Der jüdische Friedhof Worms im Mittelalter – 1059 bis 1519, Beobachtungen an einem singulären Ort*, in: Die SchUM-Gemeinden Speyer-Worms-Mainz, Auf dem Weg zum Welterbe, Pia Heberer – Ursula Reuter (eds.), Regensburg 2013 (s. 111–154). Zde konkrétně s. 120 a 129, náhrobek vyobrazen jako Abb. 5, s. 121.

Martina POLIAKOVÁ – Jakub RAŠKA – Václav SMYČKA (eds.), *Uzel na kapesníku. Vzpomínka a narativní konstrukce dějin.*

Praha, Togga – Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze 2014
(25. svazek řady Varia), 176 s., ISBN 978-80-7308-519-3

Poměrně útlý červený svazek s příjemně metaforickým titulem skrývá soubor příspěvků, jež vykryštalizovaly z konference Paměť a historie, konané z popudu Spolku studentů historie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v rámci Letní školy interdisciplinárních přístupů roku 2011. Od té doby k břehu tuzemského teoretizujícího rybníčku dorazilo mnoho vlnek překladačových i diskusních a se zkoumáním topografie paměti se takřka roztrhl pytel.¹ *Uzel na kapesníku* tak zpětně dokládá tíživost tenze mezi pamětí a způsoby, kterými uchopují minulé historikové a badatelé dalších spřízněných sociálních i estetických disciplín. Zároveň se zde odkrývají způsoby uvažování, které v našich končinách toto napětí podněcuje. Motivace a prostor tázání je zřejmý z úvodu: „/.../ i uzel na kapesníku vyžaduje vedle osobní paměti ještě přinejmenším znalost této kulturně předávané techniky zapamatovávat si. Máme tedy co do činění s nekonečným regresem vzájemně a bez konce na sebe rekurujících pamětí.“ (s. 7)

Je škoda, že na výsledné podobě knížky se poněkud podepsal spěch, jenž nechal šotkovskému řádění více prostoru, než by snad bylo možné připsat standardní dani z finalizační slepoty. Jde ovšem o editorskou prvotinu na obálce uvedené trojice tehdejších studentů historie, kteří, což nebývá zvykem, sami na vlastním obsahu participují pouze úvodní rekapitulací zvoleného prostoru tázání (Václav Smyčka). Svazek sice neslyne soudržností zvolené perspektivy či metody, je veskrze disparátní, ale vzhledem k původní ideji setkání, jež mělo primárně posloužit větší rozhlednosti „kandidátů historie“, a k různorodosti pozvaných hostů to snad ani nelze očekávat.

Snad mi ostatní zúčastnění nebudou mít za zlé, označím-li hned v úvodu za nejinspirativnější texty příspěvků Aleny Teskové a Josefa Fulky.

Alena Tesková se v iniciačním příspěvku s poněkud heretickým podtitulem „o minulosti, která se nevypráví“ ujala úkolu otevřít a ohledat mezery v komu-

¹ Srov. Radka ŠUSTROVÁ – Lubomíra HÉDLLOVÁ (eds.), *Česká paměť. Role míst paměti při vytvoření obrazu národa*, Praha 2015.

nikaci mezi pamětí, vzpomínáním a psaním o minulém v rovině historiografie. Fenomén diskontinuity a intervaly zapomenutí zde nutně neslouží k tolik rozpornému zpochybňování možnosti historiografického gesta vůbec, ačkoli implicitně je tato nejistota přítomna. Příznačně tu zaznívá, že „*pro paměť /.../ není ani tak důležité, jak se budoucnost (věci) mění v minulost, jako spíše otázka, jak se k minulému vrátit, přestože už dávno uplynulo, a zda je to vůbec možné*“ (s. 18). Takto otevřené tázání je dovedeno od Ricoeurovy obrany narativního gesta přes limity Bergsonovy teorie paměti („*všechny vzpomínky v nás zůstávají uchovávané, přestože si je nejsme schopni vybavit*“) k proustovskému odlišení záměrné a bezděčné vzpomínky, aby vše bylo nakonec uvedeno do sousedství autorčiny domény, tedy promyšlení *Dějinně-filozofických tezí* Waltera Benjamina. Ono „*rozdmyšlování jiskry naděje*“ (Teze VI) v minulosti, jež již byla zapomenuta, je sice motivováno metafyzicky, ale klíčový – pro roli historika při tvorbě obrazů minulého – je zde nemalý nárok, který je Benjaminem kladen na historiky jako „*subjekty paměti*“, totiž vysvětlení toho, „*proč vůbec stojí za to vnášet minul do přítomnosti*“ (s. 35).

Oproti této výzvě k vyjádření aktivního podílu na utváření současnosti ohledáváním těch momentů, jež byly uvrženy v zapomenutí, vyznívá úvaha Pavla Barši o vztahu paměti národa a vědění historie vcelku tradičně a krotce, snad právě pro onen národní rámec, v němž národ jako subjekt nemůže fungovat samozřejmě. Rekapitulace opozic mýtus/logos, národ/jednotlivec, věci/praktiky či esence/relace (s. 42) po aktivizujícím úvodu plní především roli rekapitulace nejběžnějších úskalí při zacházení s individuální a kolektivní pamětí a sdílení obrazů minulého, včetně problematické role historiků ve veřejném prostoru. Ze všech v knize zařazených příspěvků má Baršův text nejbliže k standardní přednášce určené studentům.

Krátký, nervní výpad Jakuba Češky jakoby se snažil vymanit inscenační schopnost beletrie z klece zkaté z dědictví ruského formalismu a Barthesových úvah o (ne)rozlišitelnosti fikčního a nonfiktivního narativu. Na rozdíl od připomínky Paula Veynea k Foucaultovu způsobu práce v rovině „*pozitivismu dovedeného do důsledků*“ je Českova otázka, zda „*není Barthesův hyperformalismus poměrně jednoduchá verze realismu,*“ (s. 56) sice provokativní, ale jaksí nedotažená. Chce-li autor, jak tvrdí, namísto replikace propasti mezi fikčním a faktuálním studovat „*rejstříky literární promluvy*“ a to „*na jaké rétorice a implicitní ideologii jsou konkrétní texty vystavěny*“ (s. 56), zdá se, že v této zamaskované re-orientaci na aktéra zkrátka jen do klece formalismu vpouští zadními vrátky osiřelou zombie autora. Ale možná se mýlím.

Jiří Růžička svůj text o krizi a esenci historického materialismu pojal jako

playdoyer za reaktualizaci myšlenkových konceptů svých oblíbených nonkonformních marxistů – Györgyho Lukáče a Waltera Benjamina (v návaznosti na Antonia Labriolu, s. 81). Usouvztažnění dvou kontextuálně odlišných textů – Lukáčsova *Funktionswechsel der historischen Materialismus* a Benjaminových *Tezí* – je motivováno přesvědčením o snaze obou „prostřednictvím kritiky pozitivismu a naturalismu /a ovšem historismu – pozn. autora/ vytvořit v marxistickém myšlení místo pro subjektivní komponentu a tím pádem i pro možnost prolomení objektivních podmínek a zákonů dějin, tj. pro revoluci; revoluci, která nebude jen úběžníkem dějin proletariátu nebo postupným výsledkem oněch objektivních procesů, ale základním strukturujícím momentem nového pojetí dějin, jež je na výše zmíněné historické zákony neredukovatelné“ (s. 62). Růžička na základě obeznámenosti s aktuální recepcí díla obou autorů rekapituluje obtíže plynoucí z tohoto způsobu vymanění se z objektivní, především problém uchopení a přisvojení minulého v jiné než kontinuální rovině, jež by umožnila pochopit diskontinuitu, zlom a z nich plynoucí krizi jako klíčový dějinný moment, benjaminovskou „potlačenou příležitost“. „Lze uchopit minulost tak, aby přímo podněcovala k /revolučnímu/ jednání a neoživovala přitom resentment?“ Toto Lukáčsem nedokoncipovanou možnost pak Růžička hledá u Benjamina. Jeho konečný příklon k metafyzice (teologizaci či echatologizaci) přitom (ne zcela přesvědčivě) obhajuje jako „prvek, který spíše umožňuje vidět historický materialismus z odlišné perspektivy“ (s. 70–71). Samotný pokus vymanit se z údělu dosavadních historiografických koncepcí – tedy stvrzování statu quo – zde však Růžička nedovádí do roviny tvůrčího aktu, a pozůstává tak na (bezesporu mimořádně zasvěceném) komentáři fragmentárních tezí, aniž by byl s to formulovat přesvědčivý alternativní koncept v historickém materialismu zakotveného historiografického gesta ve smyslu „zbraně v boji s konformismem“ (s. 78). Na dílčí studii by to ostatně byl upřílišněný nárok, směr hledání však autor naznačil v závěrečné poznámce (s. 82, pozn. č. 48).

Ne všechny otázky, obsažené v eseji Ondřeje Slačálka o poučení z dějin a jeho roli v politické imaginaci a v domácí kolektivní paměti (demonstrováno na figurě Mnichova), pokládám za produktivní. Kupříkladu formalistní narativní rozbor podle Proppa (Jaké má poučení postavy a zápletky, s. 102n) je zde spíše do počtu. Slačálkova sečtělost, rozhled a cit pro vypointovaný bonmot mu jako obvykle poskytují prostor pro jistou upovídánost, tematickou rozbíhavost a stylistickou rozčekanost, která může leckoho – přiznávám, že včetně mne – poněkud iritovat. Samotné tázání po povaze nástrojů, které u laické veřejnosti „nejméně legitimizují zkoumání historie“ (s. 108), a zejména po subjektivních technikách zacházení s nimi, je ovšem inspirativní. Coby odrazový můstek úvahy slouží žižekovské

vymezení ideologie jako akceptování panujícího stavu (s. 86). Jádrem problému (tedy figuru poučení z minulosti a Mnichov) však Slačálek formuluje teprve na deváté straně textu (s. 93) – ovšem zdařile, včetně limitů aktualizace historické analogie (inspiraci k vymezení pozice aktéra i zacházení s historickou analogií v politické praxi zde poskytl Yuen Foong Khong, s. 95n), rozboru konkrétních vzájemně konfliktních momentů reaktualizace mnichovského motivu a distribuce morálních rolí. Celek však spíše než jako soudržná práce působí jako diskusní příspěvek nabízející dílčí teze k dalšímu promyšlení – a zřejmě tak byl i zamýšlen.

Sonda Jana Randáka s nezřetelným názvem *Paměť v prostoru – prostor v paměti* zaujme zejména využitím dobových regionálních průvodců pro mapování „*prostorotvorné aktivity aktérů vládnoucí doktríny*“ (s. 114) a reinterpetaci ideologického rámce krajiny, to vše na příkladu prostoru poúnorové ČSR a proměn české metropole během 19. a první poloviny 20. století. Kouzlo konkrétních citací snad poněkud devaluje rozvolněný koncept míst paměti, i přes věcné zdůraznění vazby kolektivních paměťových rituálů na prostor (s. 127). Jde o nejvíce materiálový příspěvek *Uzlu na kapesníku*, který společně se studií Václava Petrboka o proměnách zobrazování vzpomínky na odsun/transfer/vyhánění Němců v české a německojazyčné beletrii demonstruje aplikaci výše zmíněných postulátů na konkrétní pramenné stopy. I Petrboek se (tentokrát literárněhistoricky, ve fikčním světě beletrie) zabírá variací vzpomínání, aniž by se ale, v rozporu s provokativními tezemi Jakuba Česky, pokoušel o vztažení imaginativního potenciálu fikčního narativu k tomu „*na jaké rétorice a implicitní ideologii jsou konkrétní texty vystavěny*“. „Terminologické“ rozdíly v historiografii, publicistice a beletrii věnované vyhánění poměruje oficiálními závěry Česko-německé komise historiků, což působí poněkud zvláště, neboť beletrie těžko může podléhat podobným konsenzuálním normativům (s. 133–134). V duchu Ricoeurových postulátů je zde beletristická evokace minulosti pojednána jako „*fenomenologické osvětlení minulých událostí*“ (s. 136) a s odkazem na Zdeňka Vašíčka Petrboek uvažuje o mimetické a socializační složce literárního díla a závazku beletristy vůči žité zkušenosti. Problém, o čí, či o jak partikulární/kolektivní zkušenost se v případě fikční transformace zkušenosti jedná či jednat má, se zde však neklade. Prací Michaely Peroutkové inspirovaná otázka „*Jaká interpretace dějin z toho vyplývá?*“ (s. 137) přitom vyznívá nepatříčně, nejde-li pouze o nešťastnou formulaci opačného procesu. Motivické odlišnosti, stereotypy a paradoxy v českém a německém líčení vyhánění jsou podány víceméně jako výčet různorodé figurace (Řezáčův *Nástup*, Prager *Totentanz* Olgy Bárenyiové, Karel Ptáčník: *Město na hranici*, Durychova *Boží duha*, Peter Hartling: *Nachgetragene Liebe*, Jörg Bernig: *Niemandszeit*, Radka

Denemarková: *Peníze od Hitlera*). Jakkoli jsou mnohé postřehy věcně správné, lze se ptát, jak vlastně interpretovat beletrii inspirovanou individuální historickou zkušeností, nemáme-li rezignovat na postuláty formalismu a strukturalismu a máme-li zároveň zohlednit orientaci na čtenáře. Pokud s autorem připustíme, že fikční narativ může generovat jistý čtenářský modus „interpretace dějin“, jak se zde tvrdí, lze toto tvrzení usouvztažnit s autoreferenčností textů s primárně estetickou/poetickou funkcí?

Jako subalterní diverze mezifázi historických sond uzavírá Josef Fulka s mimořádně zajímavou připomínkou díla Harlana Lanea, přesněji jeho pokusů o historiografické průniky do světa neslyšících. Fulka zde předestírá jak dilema „překladač“, anachroničnost tázání po povaze komunikačního světa neslyšících coby „lingvistické minority“, úskalí nemožnosti „vžívání se“ slyšícího badatele do světa neslyšících, tak i dilema uchopování badatelských gest jako emancipačních projektů. Otázky, která zde Josef Fulka otevírá, lze myslím s úspěchem vztáhnout na celý okruh problémů, jemuž je *Uzel na kapesníku* věnován, a tvoří tak editorsky zdařile zvolené „outro“.

Je u nás zvykem – a možná i projevem přetrvávající snahy „dohnat vývoj“ – jaksi samozřejmě v otázkách metodologie odkazovat na „zahraniční“ authority. Texty obsažené v *Uzlu na kapesníku* „klasiky“ pamětových studií nejen rekapitulují, ale i zdařile aplikují, domýšlejí, ohledávají jejich limity, narážejí na ně a zajímavě je problematizují. Na rozdíl od výborů, které spíše rekapitulují dosavadní etablované trendy a koncepty, má četba *Uzlu na kapesníku* punc autorské interpretace problému, a tedy i potenciál přispět k tomu, aby zde prezentovanou úroveň teoretické diskuse byli studenti sociálněvědních disciplín schopni „implementovat“ do vlastního prekonceptuálního uvažování a při uchopování i narativizaci minulého si uvědomovali limity a výzvy, které napětí mezi pamětí a cílem historikovy práce skýtá.

Milan DUCHÁČEK

Kimberly Elman ZARECOROVÁ, Utváření socialistické modernity. Bydlení v Československu v letech 1945–1960.

Praha, Academia 2015, 419 s., ISBN 978-80-200-2308-7

Sídliště tvoří neodmyslitelnou součást větších měst nejen na území našeho státu, ale prakticky v celé Evropě. Mnozí obyvatelé v nich prožili část svého života, někteří jedinci dokonce život celý. Jiného se však při představě, že by musel obývat prostor přinejlepším o rozměrech 70 m² v domě, kde žije ještě dalších tři sta lidí, zmocňuje zděšení. V poslední době se sídliště stala středem zájmu nejen architektů, nýbrž také historiků a historiků architektury. Na úplný počátek výstavby „králíkárén“, jak paneláky později potupně nazval Václav Havel, se ve své práci zaměřila i architektka a historička architektury Kimberly Elman Zarecorová, jejíž publikaci vydalo jako 16. svazek edice Šťastné zítřky nakladatelství Academia.

Americká badatelka, působící na Státní univerzitě v Iowě (Iowa State University), se v předmluvě k českému vydání vyznává z problémů, které na ni při práci na tomto tématu čekaly. Bylo to jednak slabé povědomí o problematice komunismu a také absolutní neznalost českého jazyka. K dovršení všeho, když v létě 2002 jako doktorandka dorazila do Prahy, zasáhly město ničivou silou obrovské povodně, které potopily (kromě jiného) i Archiv architektury Národního technického muzea (s. 9). Všechny komplikace však Zarecorová zdárně překonala a výsledkem je velmi zdařilá práce o počátcích socialistické výstavby na území Československa. Autorka kromě badatelské a učitelské práce v USA také přednášela na Fakultě stavební Vysoké školy Báňské v Ostravě a na Filozofické fakultě Ostravské univerzity. V poslední době se podílela na nedávno vydané knize o pražském sídlišti Solidarita.¹

Publikace *Utváření socialistické modernity* je rozdělena do pěti velkých kapitol, doplněných o úvod, kde Zarecorová shrnuje dějiny Československa mapovaného období. Jedná se o výklad stručný; české čtenářské obci budou popisovaná fakta nejspíše dobře známá, ale vzhledem k tomu, že kniha byla původně určena americkým zájemcům o architekturu, je autorčin záměr více než pochopitelný.

¹ Barbora ŠPIČÁKOVÁ (ed.), *Sídliště Solidarita*, Kostelec nad Černými lesy 2014.

Zarecorová si vybrala za objekty svého studia všední městskou zástavbu a rezignovala na komparaci s adorovaným prvorepublikovým stavitelstvím. Zároveň se snaží postihnout období, kdy se z individuálních tvůrců stali pouze producenti prefabrikovaných budov.

Svůj výklad otevírá analýzou tvůrčího rozletu v poválečných letech, kdy díky uskupením jako byl Blok architektonických pokrokových spolků (BAPS), Svaz socialistických architektů či později Stavoprojekt vznikaly v Československu příkladné ukázky moderního stavitelství, jemuž byly vzorem domy ve Velké Británii a skandinávských zemích. Dobu mezi lety 1945–1948 označuje autorka za přechodné období, kdy modernistické umění ještě nebylo úplně potlačené, ale na jeho místo už se pomalu hrnuly stavby inklinující k socialistickému zřízení, jako byl proslulý Kolektivní dům v Litvínově – dílo dua architektů Václav Hlinský a Evžen Linhart. Koldům sloužil jako ubytovací zařízení pro zaměstnance Stalínových závodů v Záluží a byl projektován pro jednotlivce i rodiny s dětmi. Všichni žili ve skromných bytových jednotkách bez kuchyně a služby, stravování a péče o děti se poskytovaly komunálně ve společných prostorách, takže nájemníci v podstatě nemuseli opustit objekt Koldomu (s. 63–81). Kolektivní dům byl ovšem úplně dokončen až po dlouhých dvanácti letech, tedy v roce 1958, mezitím došlo k řadě politických změn a koncem padesátých let již představa kolektivního bydlení nebyla pro nikoho příliš lákavá.² Přesto zůstává Koldům jednou z mála staveb, na níž je ještě patrná snaha o architektonickou individualitu.

Na zcela odlišném principu, kdy architektura přestala být tvůrčím aktem, ale stala se především ekonomickou a společenskou záležitostí, vznikala tzv. vzorná sídliště. Stavět se začalo ještě s pomocí prostředků z UNRRA ve třech pilotních městech. V Ostravě (Bělský les) podle návrhů architektů Štursy a Meduny, v Mostě (Podžatec), kde projekt navrhl také Štursa, a v Kladně (Rozdělov) podle plánů tvůrčí dvojice Havlíček a Hlinský. Část bytů byla direktivně určena pro pracující ze závodů, ovšem mnohdy si museli na stěhování počkat. Výstavbu sídlišť provázely neustálé problémy s dodávkami materiálu, tak typické po celé sledované období. O těchto záležitostech píše autorka lehce a s porozumivým nadhledem, méně čtivé jsou oproti tomu pasáže věnované administrativním jednáním a činnosti ministerstev.

Velkou pozornost věnuje Kimberley Zarecorová nejslavnějšímu fenoménu raných let výstavby – socialistickému realismu. Pro ilustraci zvolila asi nejlepší

² Později fungoval Koldům jako hotel. V současnosti je uzavřen.

příklad – ostravskou Porubu (nyní již památkově chráněnou). Velice výstižně zde upozorňuje na analogie se starším typem sociálního bydlení – vídeňskými stavbami vzniklými koncem dvacátých let 20. století, jejichž prototypem je mohutný komplex Karl-Marx-Hof.³

Stavbu v Porubě vedl stalinský architekt Vladimír Meduna, spolupracovalo zde na čtyři sta dalších architektů a umělců ze Stavoprojektu a Svazu výtvarných umělců. Známy oblouk, který protíná jeden z porubských domů, se stavěl podle petrohradského vzoru a mělo se jednat o evokování klasicismu (přesněji pařížského Vítězného oblouku na Champs-Élysées). Asi největším problémem bylo, že stavba pokračovala velmi pomalu, opět vlivem nedostatku materiálů a potíží se zásobováním. V roce 1956, když sorela upadla v nemilost, byla hotová pouze pětina sídliště (s. 199–231). Zarecorová konstatuje, že se jednalo sice o domy typizované, ovšem různorodé a poměrně stylově pestré s originální výzdobou, na rozdíl od unifikovaných budov produkovaných v sedmdesátých a osmdesátých letech.

Paradigmatickým představitelem československého socialistického stavitelství se stal pro Zarecorovou architekt Jiří Kroha. Celoživotní zastánce marxismu-leninismu a aktivní člen komunistické strany projektoval, mimo jiné, sídliště v Dubnici nad Váhom a druhou fázi Vzorného sídliště v Ostravě. Jako jeden z mála architektů, ne-li úplně jediný, v socialistickém Československu měl svůj vlastní „nezávislý“ ateliér MANU (Mistrovský ateliér národního umělce) a ANU (Ateliér národního umělce). Jeho sláva ale pohasla kvůli jeho neshodám s podřízenými. Kariérní sestup Jiřího Krohy zapříčinil udavačský dopis bývalého zaměstnance, který podrobně popisoval sobecké, egoistické a cholerické jednání protežovaného stavitele (s. 232–290). Nepomohla mu ani partajní záštita.

Konečně se v obsáhlé publikaci dočteme ještě o Ústavu montovaných staveb, jenž měl pobočky v Praze, Brně a Gottwaldově, kde navrhli „průlomový“ panelák typu G (jako Gottwaldov), který se během pěti let stal ideálem celostátní strategie výstavby. V Ústavu montovaných staveb navrhovali i standardizovaný nábytek, který byl neodmyslitelnou součástí typizovaných bytů.

Práce Kimberly Elman Zarecorové je zajímavou sondou do počátků „panelákové architektury“ na našem území. Je pozoruhodné, jak autorka, která při svém příjezdu do „srdce Evropy“ měla jen mlhavé představy o zdejším dění, neuměla jazyk a jen povrchně se orientovala v odborné literatuře, záhy překonala tyto

³ Karl-Marx-Hof ve vídeňské čtvrti Döbling byl sice vybudován mezi lety 1927–1933, ovšem reagoval také na nedostatek vhodných bytů.

nedostatky a stala se poučenou expertkou na danou problematiku. Její dílo je přehledné; největším přínosem jsou bezesporu místy až dramatická líčení výstavby jednotlivých sídlišť. Možná, že jí lze vytknout jen téměř absolutní soustředění na Československo bez přihlídnutí k situaci v okolních státech, a to nejen těch socialistických.

Nedomnívám se také, že by autorčin následující soud měl absolutní platnost: *„Pro Čechy a Slováky, kteří jsou hrdí na nedotčená historická jádra měst, katedrály, malebná městečka a tolik ceněný meziválečný modernismus, je těžké pochopit, že se paneláky mohly stát něčím tak všudypřítomným necelých čtyřicet let od doby, kdy vrcholilo avantgardní hnutí.“* (s. 375) Paneláky se nestavěly pouze v bývalém východním bloku, ale setkáme se s nimi například v již zmiňované Vídni či Berlíně (a to i bývalém Západním Berlíně) i v jiných německých městech, kde až do první poloviny šedesátých let minulého století probíhala hektická výstavba ve snaze nahradit válečné škody. Takové berlínské sídliště Gropiusstadt si „krásou“ v ničem nezadá s podobnými konglomeráty u nás.⁴

Autorka tedy sice tvrdí, že Češi a Slováci si nemohli zvyknout na „všudypřítomné paneláky“, ale zároveň ve své práci zdůraznila, že pokud by se sídliště nestavěla, potýkalo by se Československo s katastrofálním nedostatkem bytů a pro mnoho lidí, zejména v padesátých a na počátku šedesátých let, znamenalo nové bydlení doposud nepředstavitelný komfort (koupelna a WC, kuchyně se spotřebiči atd.). Největší degradace nové výstavby začala až v letech sedmdesátých a osmdesátých, kdy se stavělo naprosto bezohledně unifikovaně a bez větších invencí. Proto vyznívá přesvědčivě závěr knihy, v němž Zarecorová varuje před uniformitou vítězí nad individualitou. A její varování má platnost i dnes: stavebníky nepřilíš nápaditých domů motivuje hlavně co největší zisk a lidé víkend co víkend s oblibou navštěvují obchodní dům Ikea, kde, a to si přiznejme, nakupují v podstatě standardizovaný nábytek.

Alžběta ČORNEJOVÁ

⁴ Sídlíště Gropiusstadt bylo postaveno mezi lety 1962–1975 a nachází se v berlínské čtvrti Neukölln.

Jonathan BOLTON, *Světy disentu. Charta 77, Plastic People a česká kultura za komunismu.*

Praha, Academia 2015, 478 s., přeložila Petruška Šustrová,
ISBN 978-80-2462-6

Ve své nejnovější monografii se harvardský profesor slavistiky a literární historik Jonathan Bolton věnuje tematice vzniku, fungování i konceptů československého disentu v období normalizace. Pokouší se zde nejen popsat, jakým způsobem se společenství utvářelo, nýbrž také analyzovat jeho ideové zdroje i vnitřní názorové rozpory. Autor se vědomě obrací k širšímu čtenářskému publiku, cílí zejména na recipienty z anglofonního světa. Jeho styl je možné označit za popularizační a přístupný. Jednotlivé pasáže knihy jsou prokládány medailony jednotlivých protagonistů disentu, mnohdy se jejich příběh mění v téměř literární vyprávění.

Bolton si klade především otázky po reprezentaci disentu, ať už ve vnímání širší veřejnosti, nebo v autoreferenčních textech. Vyjadřuje přitom v současné diskusi odstup jak od bagatelizace disentu coby úzké a nereprezentativní části československé společnosti, tak i vůči jeho heroizaci v příběhu o vítězství demokratického a kapitalistického Západu nad komunistickým Východem. Interpretace vzniku disentu jako reakce na ratifikaci Helsinských dohod je pro něj spíše klišé. Proces s osobnostmi undergroundu v roce 1976 (který, jak správně podotýká, je nepřesně nazýván „procesem s Plasty“) byl podle Boltona v Patočkově i Havlově pojetí více zakládajícím mýtem než vysvětlením skutečných kořenů disentu. Vznik Charty 77 nebyl tedy vyvolán vystoupením části intelektuálů a politických aktivistů na podporu nonkonformní mládeže, nýbrž prolnutím několika svěbytných světů. Ty patřily vlivu zbaveným reformním komunistům, nestrannické kulturní inteligenci, některým náboženským aktivistům a v neposlední řadě rodičímu se undergroundu. Právě Boltonovo pojetí undergroundu jako svěbytné subkultury s vlastním programem se mi ovšem jeví dost problematické. Autor vnímá jako jeho ideové manifesty především Jirousovu *Žprávu o třetím hudebním obrození* a Bondyho *Invalidní sourozence*. Otázkou však zůstává, nakolik mohla být tato díla brána doslovně. V případě Bondyho navíc autor odhlíží od jeho specifického myšlenkového světa, který nemusel být vlastní ostatním hledačům alternativ. K jeho působení v následujících letech, kdy byl agentem Státní bezpečnosti, a jeho problematickému vztahu k Chartě se už Bolton nevěnuje vůbec.

V analýze fungování disentu autor podnětným způsobem poukazuje na různé typy sociálních strategií jednotlivých aktérů. Zabývá se dopady podpisů Charty na rodinné soužití a profesní uplatnění jejích signatářů, připomíná i četné případy zvláště státní moci nebo policejního šikanování. Autor se věnuje i pohnutým událostem devětašedesátého roku a následným nomenklaturním změnám a politickým čistkám. Svoji pozornost přitom neupírá primárně na sovětský vliv zvenčí, ale spíše na společenské proměny uvnitř československého státu.

Zásadní pozornost věnuje Bolton třem textům vycházejícím z disidentského prostředí. Jsou to Hejdánkovy *Dopisy přáteli*, známá Havlova esej *Moc bezmocných* a Vaculíkův román *Český snář*. Všechny tyto texty vnímá jako projev snahy otevřít svět disentu širší veřejnosti. Havlovo a Vaculíkovy psaní přitom staví do protikladu. Havlovo pojetí „žít v pravdě“ není podle něj míněno především jako výzva k utváření politické opozice, nýbrž především k hledání osobní autenticity pod náporom ideologického balastu. Ta se proto nemusí nutně vyčerpávat činností v politické opozici, ale může být hledána v různých oblastech každodennosti. Oproti tomu Vaculíkův *Český snář* představuje otevřenou sebereflexi autora i prostředí, v němž se pohyboval. Na rozdíl od Havla pro něj není život v disentu hledáním existenciální podstaty lidské identity, nýbrž spíše souhrnem nejrozličnějších zkušeností a konfliktních situací, které jsou často ambivalentní. Bolton srovnává *Český snář* i s Bondyho *Invalidními sourozenci*, a píše, že „podobně jako Bondy proměnil Vaculík sebe a své přátele v literární postavy a pak jim výsledné dílo předložil, podobně jako Bondy udělal veřejnou událost z literárního díla, které nejen popisuje určitou komunitu, ale zároveň jí pomáhá, aby se definovala a upevnila /.../ *Český snář přenesl orální legendy undergroundu – vystavené kolem koncertů, recitací a dalších osobních vystoupení – do kultury disentu založené na psaní a budované na promyšlených a dobře sestavených reakcích na reprodukovatelný text. V důsledku toho není Český snář oslavou společenství a solidarity, ale spíše průzkumem nedorozumění a svárů uvnitř disidentského společenství.*“ (s. 339–340)

Boltonova práce nepochybně přináší zvenčí inspirativní pohled na období, které není v soudobé historiografii synteticky zpracováno. Je zřejmé, že může v mapování tohoto tématu nabízet inspiraci i současným historikům. Jistým problémem však zůstává, že podrobnější analýzu proměn disentu v osmdesátých letech už Bolton nerozpracoval a podnětné dílo, tak vyznívá poněkud fragmentárně.

Jiří KNAPÍK a kol., *Děti, mládež a socialismus v Československu v 50. a 60. letech.*

Opava, Slezská univerzita 2014, 196 s., ISBN 978-80-7510-057-3

Dějiny dětství a mládeže po druhé světové válce jsou českou historiografií dosud opomíjeny. Pro předcházející období, tj. „dlouhé“ 19. století nebo první světovou válku, syntézy zpracovávající toto téma již existují, vzniklo také několik prací o dětství za druhé světové války, především o dětské zkušenosti s holokaustem. Ale období po roce 1948 stále stojí mimo větší pozornost českých historiků. Na toto „bílé místo“ upozornili autoři publikace *Děti, mládež a socialismus v Československu v 50. a 60. letech*. Zároveň si jejím prostřednictvím připravili relevantní argumenty pro podporu bádání na toto téma ze strany Grantové agentury České republiky. Ta jim krátce po vydání této monografie schválila tříletý projekt nazvaný *Děti, mládež a socialismus v českých zemích v letech 1948–1970*, jehož hlavním řešitelem je Jiří Knapík, který pracuje v týmu především s Martinem Francem. Jejich předchozí úspěšné publikace (*Volný čas v českých zemích 1957–1967* /2013/ a dvousvazkový *Průvodce kulturním děním a životním stylem v českých zemích 1948–1967* /2011/) dávají naději, že si knihu o tom, jaké bylo dětství v komunistickém Československu, nejspíše v roce 2017 skutečně přečteme.

Jiří Knapík v úvodu publikace popisuje dosavadní stav výzkumu o dětství po roce 1948 a vymezuje okruhy dalšího bádání: proměny českého základního školství a vývoj pedagogiky, mimoškolní činnost a organizování volného času dětí a mládeže, vztah politických elit k dětem a mládeži a obraz dětského světa podávaný médií. Formuluje otázky, na něž chce společně s kolegy nalézt odpověď: Jaká byla oficiální představa o socialistickém dětství? Jak se propaganda reálně promítla do dětského života? Jak se v průběhu dvou dekad měnila? Jak bylo dětství skutečně prožíváno? Jak dětský svět ovlivňovalo začlenění Československa do sovětského bloku? Jak se odlišovalo dětství chlapců a dívek, dětství prožívané ve městech a na venkově, dětství různých sociálních skupin?

O dvou školských zákonech (z roku 1948 a 1953), které zásadně ovlivnily podobu našeho školství a o roli Zdeňka Nejedlého jakožto ministra školství a osvěty, napsal kapitulu Jiří Křestán. Prosazováním tzv. sovětských zkušeností do školství, přejímáním postulatů sovětské pedagogiky a organizací mimoškolní

výchovy (družiny mládeže, resp. školní družiny, školní kluby, školy s celodenní péčí, Pionýrská organizace ČSM – zde je konstatováno, že organizovanost dětí v PO ČSM dosáhla v první polovině šedesátých let 85 %, přičemž vývoj této hlavní dětské organizace není dosud ani rámcově zpracován, i když v Národním archivu je deponován její rozsáhlý archivní fond. Domy pionýrů a mládeže, zájmová a kulturně osvětová činnost dětí zajišťovaná společenskými organizacemi a složkami Národní fronty a Revolučním odborovým hnutím, pionýrské tábory ad.) se ve dvou kapitolách zabývá Jiří Knapík.

Vztah politických elit a základní obrysy proměn jejich vztahu k dětem a mládeži ve zkoumaném období nastiňuje Martin Franc. Sondu do materiálů okresních konferencí Komunistické strany Slovenska v padesátých letech, v nichž jsou zachyceny prostřednictvím stenografických záznamů diskuse na téma mládež, podnikla Marína Zavacká a pokusila se odpovědět na otázku, jaké bylo místo mládeže v oficiální režimní rétorice a v každodenní realitě stranického života.

Autoři publikace ve svých studiích zmiňují i roli médií při socialistické výchově, mj. dětských časopisů, rozhlasu (připomínají, že od školního roku 1949/50 se rozhlasové vysílání pro školy stalo povinnou součástí výuky a využívalo se také při mimoškolní činnosti, např. při práci v zájmových kroužcích). Speciální kapitolu věnovali Jan Jiráček a Barbara Köpplová dětským televizním pořadům. Československá televize se na výchovně vzdělávacím procesu podílela mj. specializovanými *Vysíláními pro mateřské školy* a *Televizními vysíláními pro školy* a jak je v publikaci zmíněno, měla také přispět k prosazování ateistické výchovy. Poté, co státní moc razantně vytěsnila výuku náboženství ze škol, snažila se dětem a mládeži zabránit i v účasti na nedělních bohoslužbách, v čemž jí měla být nápomocná právě Československá televize, jak dokazuje citované usnesení ÚV KSČ O celostátně řízených akcích na úseku práce s dětmi z roku 1956. To po místních institucích a organizacích vyžadovalo, aby vytvářely atraktivní program na nedělní dopoledne, tedy tradiční dobu návštěvy kostelů, a televizi instruovalo, aby na tuto dobu cíleně zařazovala atraktivní pořady pro děti a mládež.

Publikace, jež shrnuje stav současného výzkumu, nastiňuje okruh dosud neprobádaných témat a přináší k nim přehled literatury a pramenů, je výbornou výchozí pomůckou pro každého badatele, který se rozhodne věnovat dějinám dětství v období komunistického Československa. Problémem však je, že kniha není prodejná, není dostupná v knihkupecké síti, distribuuje ji pouze Slezská univerzita v Opavě.

Pavlna KOUROVÁ

Kronika

Enseigner l'Europe et l'Union européenne à l'école: méthodes et enjeux

Aix-en-Provence, Francie, 12.–13. února 2015

V únoru 2015 přivítalo francouzské univerzitní město Aix-en-Provence dvoudenní konferenci řešící okruh problematik, jež bychom mohli přeložit do otázky „*Jak učit v dnešní škole o Evropě a Evropské unii?*“ Pořádající institucí byla místní École supérieure du professorat et de l'éducation, kterou můžeme označit za ekvivalent našich pedagogických fakult. To určilo – a nutno říci, že pozitivně – vlastní konferenční jednání. Na minimum byly omezeny teoretické příspěvky (v tomto duchu referovali především Michel Fioro a Maria-Vincenza Raso: Vzdělávání v Evropě, přistěhovalectví, kritický pohled na vytváření evropské identity) a pozornost přednášejících cílila naopak ke konkrétním projektům, zkušenostem, případovým studiím a teprve na jejich příkladu se hledala zobecnění (Évelyne Hery: Obtížné uchopování prvního „evropského“ programu dějepisu 1992–1995; Michel Catala: Učit o Evropě jinak?; Annie-Claude Bousquet-Roulleau, Nathalie Rezzi: Může být hra úspěšným nástrojem pro učení o Evropě na prvním stupni základní školy?).

Velmi důležitým aspektem konference – a možno říci, že pro náš kontext nejpřínosnější – byla komparace národních kurikulárních obsahů, vzdělávacích strategií a metod v jejich vývoji posledních desetiletí. Jednoznačně se ukázalo, že české pojetí evropských otázek, to znamená především jejich vřazení do předmětů zeměpis a základy společenských věd v oblasti „Občanství“, nás přibližuje k pojmání evropských otázek podobných dalším zemím bývalého východního bloku (zastoupené na konferenci Českou republikou – Jiří Hnilica a Tomáš Mikeska: Evropa viděna ze svého středu: evropské aspekty v českém vzdělávání; Natalii Cuglesanovou a Stefanou Igneaovou: Učit o EU ve škole, rumunská zkušenost a Ingrid Shikovou: Evropa ve škole. Podpora výchovy k aktivnímu občanství). Je to do velké míry logický vývoj, neboť země střední a východní Evropy se na počátku „evropské integrace“ nepodílely.

Za zdůraznění stojí, že francouzský vzdělávací systém řadí otázky evropské integrace (což je zcela logické) nikoliv do kontextu výchovy k občanství, ale do vzdělávacího obsahu předmětu dějepis. Na vývoj evropských otázek v historické perspektivě ukázali Mauve Carbonell (Učení o Evropské unii a její historii: Mýty

a představy), Laurent Escande a Christine Mussard (O jaké/jakých Evropě/Evro-pách učít?), Nicole Allieu-Mary (Mezi učitelem a předmětem „Evropa“, nepromyšlené epistemologické a pedagogické otázky). Katalánský pohled (Fernando Guirao) komplementoval francouzské pojetí a shodoval se s ním.

Kontext doplňoval pohled z vnějšku – Anna Zadora: Evropa v ruských, ukra-jinských a běloruských učebnicích a Christophe Giudice: Učit o Evropské unii mimo Evropu, kde reflektoval svou zkušenost učitele dějepisu a zeměpisu na francouzských středních školách v Africe.

Konference pregnantně upozornila na nutnost překonání „národního narati-vu“ ve výkladu moderních evropských dějin. Svým obsahem přesáhla původně vymezený rámec, což ostatně není překvapivé. Otázky evropské integrace, jejich podob, negativ či pozitiv s ní spojených, totiž zdaleka překračuje běžné obsahové tázání se v oborových didaktikách. Pokud moderní škola nedokáže vyjít z tohoto omezujícího rámce, nelze předpokládat, že dojde k jakémukoliv evropskému pozitivnímu vývoji. Pro koncipování obsahu přípravy budoucích učitelů dějepisu a příbuzných společensko-vědních disciplín je to otevřená výzva.

Jiří HNILICA

Autoři studií

Mgr. Petra Čáslavová

Oddělení lexikografie Ústavu pro českou literaturu Akademie věd České republiky, v. v. i. / Ústav české literatury a knihovnictví Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně
caslavova@ucl.cas.cz

PhDr. Milan Ducháček, Ph.D.

Lauderovy školy při Židovské obci v Praze
duchacekmilan@gmail.com

PhDr. Jiří Hnilica, Ph.D.

Katedra dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy v Praze / CEFRES (Centre français de recherche en sciences sociales) Praha
jiri.hnilica@pedf.cuni.cz

Dr. Claire Madl

CEFRES (Francouzský ústav pro výzkum ve společenských vědách) / Ústav pro českou literaturu Akademie věd České republiky, v. v. i.
claire@cefres.cz

Mgr. Lucie Rychnová

Ústav pro dějiny umění Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze (studentka doktorského programu)
rychnova.lucie@gmail.com

PhDr. Miloš Sládek, Ph.D.

Ústav dějin křesťanského umění Katolické teologické fakulty Univerzity Karlovy v Praze / Památník národního písemnictví Praha
milos.sladek@seznam.cz

Autoři dalších článků

PhDr. Alžběta Čornejová

Všeodborový archiv Českomoravské konfederace odborových svazů
cornejova.alzbeta@cmkos.cz

doc. PhDr. Ivana Čornejová, CSc.

Ústav dějin Univerzity Karlovy a Archiv Univerzity Karlovy

icornejova@gmail.com

Mgr. Vojtěch Čurda

Střední pedagogická škola Futurum, s. r. o. / Pražská konzervatoř, Praha

Katedra dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy v Praze (student doktorského programu)

vojtechcurda@seznam.cz

PhDr. Milan Ducháček, Ph.D.

Lauderovy školy při Židovské obci v Praze

duchacekmilan@gmail.com

PhDr. Jiří Hnilica, Ph.D.

Katedra dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy v Praze / CEFRES (Centre français de recherche en sciences sociales)
Praha

jiri.hnilica@pedf.cuni.cz

prof. PhDr. Petr Charvát, DrSc.

Západočeská univerzita v Plzni / Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy v Praze

eridug@centrum.cz

Mgr. Pavlína Kourová, Ph.D.

Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky, v. v. i.

pavlinakourova@email.cz

prof. PhDr. Jiří Pokorný, CSc.

Všeodborový archiv Českomoravské konfederace odborových svazů

Katedra dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy v Praze

jiri.pokorny@pedf.cuni.cz

MARGINALIA HISTORICA

Ročník 5, číslo 2/2014

Vydává Univerzita Karlova v Praze – Pedagogická fakulta,

Katedra dějin a didaktiky dějepisu

Magdalény Rettigové 4, 116 39 Praha 1

Tisk: tiskárna Nakladatelství Karolinum

Předsedkyně redakční rady: Ivana Čornejová

Zástupce přededkyně redakční rady: Jiří Hnilica

ISSN: 1804-5367

Evidenční číslo MK ČR: E 19664

